

KÕIGI MAADE PROLETAARLASED, ÜHINEGE!

PROLETAARNE REVOLUTSIOON EESTIS

№ 13

KOMINTERNI EESTI SEKTSIOONI VÄLJAANNE
VI AASTAKÄIK

1933



Valter KLEIN-ROOBAS

„KÜLVAJA“

LENINGRAD

SISUKORD

| | Lhk |
|--|-----|
| <i>R. V.</i> — Veel „konderbandist“ Eesti töölisliikumises | 1 |
| <i>O. Ellek</i> — Väikesed märkused meie esimesest suurest revolutsioonist | 12 |
| <i>E. B.</i> — Eesti töölisliikumise algaegadelt | 21 |
| Esimene Vene revolutsioon ja Tartu ülikool | 41 |
| <i>Georg Schidlovski</i> — Vana enamlase O. Elleki mälestuseks | 45 |
| <i>J. Sillmann</i> — Minu mälestused | 46 |

PROLETAARNE REVOLUTSIOON EESTIS

№ 13

VI aastakäik

1933

Veel „konderbandist“ eesti töölisliikumises

Sm. Stalini kiri ajakirja „Proletarskaja Revoluutsija“ toimetusele kohustab ka Eesti enamlike partei ajaloo veel energilisemat puhastust tegema kui seni, vastuhoopi andma kõigile selle partei ajaloo võltsimistele. Käesolevas artiklis puudutame peasjalikult ainult ühte ajajärku, nimelt — 1905. a. revolutsiooni küsimusi Eestis. Selles küsimuses peame veel kord paljastama neid rahvusdemokraatlikke võltsimisi ja moonutusi, mida „ajaloolane“ Jakob Palvadre nii ohtralt on loonud. Seda konderbandi on vaja paljastada ka sellepärast, et peale seda, kui meie oma ajakirja kahes numbris (v. „Prol. Rev. Eestis“ nr. 4/5 ja nr. 9) Palvadre vassimisi juba paljastasime, peale nende kahe artikli, jätkab Palvadre kangekaelselt oma endiste väidete kordamist ja võltsimisi ikka edasi (osa nendest muudetud kujul, nii ütelda — „kõrgemal astmel“) ja püüab vanu parteivastaseid seisukohti ja hinnanguid ka teiste EKP ajalooküsimuste peale laiendada (me ütleme siin pehmelt „püüab“ ainult sellepärast, et tema uuemad võltskirjutused, partei organisatsioonide valveloleku tõttu, ei näinud trükimust).

Sellele materjalile, mida „Prol. Rev. Eestis“ nimetatud kaks artiklit juba käsitasid, on meil juurde lisada kaks Palvadre väljaastumist sama küsimuse kohta: tema kirjatükk venekeelses ajakirjas „Proletarskaja Revoluutsija“ nr. 6/101 — juunis 1930. a. ja tema väljaastumise stenogramm 5. III. 1931. a. Komakadeemia Leningr. osakonna vähemusrahvuste komisjonis. Seda uut parteivastast konderbandismi lammutamegi käesolevas artiklis.

1. Revolutsiooni iseloom 1905. aastal Baltimaal

Sama pealkirja all avaldas Palvadre oma kirjatüki „Proletarskaja Revoluutsijas“ nr. 6/101 — 1930. See tema kirjatükk algab väitega:

„Küsimuses Baltimaa 1905. a. revolutsiooni iseloomu kohta kestab ammu ajast

vaielus. 1906. a. kandus see vaielus isegi kohtuministeeriumi, kus ta sai läbi vaieldud (был продискутирован) kohtuvõimude ja Balti aadeli esitajate vahel. See küsimus on praeguse ajani puudulikult valgustatud isegi marksistlikus kirjanduses.“

Juba sellest esimesest lausest paistavad Palvadre väikekodanlikud kõrvad. Nagu oma vastavas venekeelses raamatus, seab P. ka siingi esimesele kohale vaieluse Peterburi kohtupalati prokuröri ja Balti aadeli peamehe vahel. P-le on see asjaolu nii väga tähtis, et ta ka selles kirjatükis töölisklassi kaagitajate omavahelisele vaielusele suure osa oma tööst pühendab. Meie naelutame siin ajaloo sirvilaudadele selle, et „ajaloolane“ Palvadre sellelt seisukohalt lahkunud ei ole.

Sisu asjus peame aga toodud väite kohta meelde tuletama, et — *täiesti vastupidiselt* P. väitele — on 1905. a. revolutsiooni küsimus marksistide poolt mitte ainult küllaldaselt valgustatud, vaid juba ammu ka otsustatud. Marksistid on kõik selles arvamises ühelmeel olnud, et 1905. a. revolutsioon oli kodanlik-demokraatlik. Selles küsimuses pole marksistide seas lahkuminekuid olnud (või loeb Palvadre marksistideks ka vähemlasi ja igasuguseid oportuniste ja trotskiste. Kui nii, siis on Palvadrel muidugi omastkohast õigus, kuid marksismiga-leninismiga pole sel midagi ühist).

Ülekohtus oleks aga, kui meie ühenduses sellega ei paljastaks mitte P. häbematut võltsimist. Oma ülalnimetatud venekeelses raamatus tõi P. väga mitmesuguseid hindamisi 1905. a. revolutsiooni kohta (neid hindamisi arvustasime varemalt), kuid *mitte ükski kord* ei nimetanud ta (isegi ka kogemata mitte) 1905. a. revolutsiooni kodanlik-demokraatlikuks. Kui teda selle eest arvustati ja kui ta võltsimiste peale selles asjas näidati, kui teda süüdistati, et ta 1905. a. revolutsiooni ei tunnista kodanlik-demokraatlikuks, kirjutab ta uue kirjatüki, milles kinnitab, et marksistide seas (eriliselt aga eestlastest marksistide seas, nagu P. seletab) selles

küsimuses segadus valitseb ja lõpetab oma väeluse teesiga: „Meie võime kindlasti ütelda, et revolutsioon Baltimaal oli kodanlik-demokraatlik revolutsioon.“ Kõige selle juures ei lausu P. mitte ühtegi sõna oma endistest väidetest. Ta seletab asja nii, nagu oleks kõik see tema poolt esitatud konderbant eestkätt eesti marksistide seast välja tulnud ja nagu oleks siis tema, marksist Jakob Palvadre, lõpuks, kindlasti selle tõetundmise jalule seadnud. Seda nimetame kontrevolutsioonilikuks katseks ajalugu häbematult võltsida.

Ühenduses revolutsiooni iseloomu küsimusega on P-l ka terve rida teisi küsimusi. Hindame neid nii, nagu nad P-l esinevad.

a) „Asumaa“ küsimus

Kui P. 1930. a. juulis Balti 1905. a. revolutsiooni iseloomu küsimust käsitas, vastas ta sealsamas sellele küsimusele: „Vastust selle küsimuse peale peab algama teise küsimuse vaatlemisega: kas oli Baltimaa asumaa?“

Palvadre seab asumaa esimeseks tundemärgiks rahvusliku rõhumise. Sellejuures talitab ta Lenini tsitaatidega nii metsikult, et välja tuleb, nagu oleks ka Lenin nii arvanud*). Teiseks tõenduseks P-l on see asjaolu, et Eestimaa sai asumaaoks XIII sajandil. Oma nimetatud kirjatükis seletab ta, kuidas XIV sajandi (ja, ja! nimelt XIV sajandi!) ordurüütlid Baltimaa ära võitsid (P. nimetab *Baltimaa* äravõitmist, tegelikult kirjeldab ta aga ainult Eestimaa sündmusi) ja lõpetab: „Sellest silmapilgust (4? — R. V.) peale jäi kohalik rahvas

*) Kuidas Palvadre selles küsimuses Leninit võltsib, selle kohta siin üks näide. Palvadre kirjutab („Prolet. Revol.“ nr. 101, lk. 119):

„Asumaa üheks tundemärgiks on rahvuslik rõhumine.“ Kas oli rahvuslikku rõhumist Baltimaal? Ja. 1905. a. 9. jaanuari 12. aastapäeva puhul Schweitsi töölisnoorsoole peetud kõnes rääkis Lenin muu seas: „Venemaa rõhutatud rahvaste seas löi vabastuselikkumine lõkkel. Üle poole, peaaegu kolm viiendikku (täpsemalt 75%) rahvast on Venemaal rahvusliku rõhumise all, neil ei ole isegi emakeele vabadust, neid venestatakse vägivaldselt.“ „Nende kolme viiendiku elanikkude hulka kuuluvad täielikult Baltimaa eestlased ja lätlased...“

Niisuguse Lenini tsiteerimisega tahab Palvadre lugejat uskuma panna, nagu oleks ka Lenin ütelnud, et asumaa üheks tundemärgiks (otsustavaks, peatundemärgiks) on rahvuslik rõhumine. Selles kõnes, millest Palvadre väljavõtte toob, räägib Lenin võrdlemisi palju rahvuslikust rõhumisest, kuid just seda, mida ajaoluline P. väidab, seal ei ole. Lenin ei nimeta seal mitte ühtegi korda mitte ühtegi piiri-maad (ehk ka muud rahvusliku riigi osa) asumaaaks, nagu seda P. teeb. P. annab omast käest asumaaale rahvusliku rõhumise tundemärgi, tööb siis Lenini tsitaadi rahvusliku rõhumise kohta ja — asi ongi nudi!

maast ning igasugusest eraomandusest ja üldse kõikidest õigustest ilma. See oli asumaa võitmine.“ (Minu sõrendus. — R. V.)

Oma suusõnalises aruandes (märtsis 1931. a.) arendas P. samu seisukohti. Kirjeldades jällegi sedasama „keskaja“ ordurüütlite sõjakäiku, lõpetas ta oma seletuse sõnadega: „Mina arvan, et Baltimaa on Venemaa asumaa, *seada enam*, et kohalikule rahvale mitte mingisuguseid õigusi ei antud“ (P. stenogramm, lk. 9; sõrendus minu — R. V.).

Nende kahe väite põhjal (kordan ja kriipsutan alla: ainult *nende kahe* väite põhjal) teeb P. oma lõpuväite: „Sellepärast arvan ma, et Baltimaa, eriti Eestimaa, oli tsaari Venemaa asumaa ja sellepärast on siin revolutsioonil ka mõnesugused teised küljed, kui Venemaa revolutsioonil.“ (sealsamas, lk. 10).

Ma juhin tähelepanu sellele, et P. asumaa üheks peatundemärgiks *õigused* (s. o. seadused, paragrahvid) seab. Teiseks niisuguseks tundemärgiks on tal — rahvuslik surve. Just täpselt niisama, nagu umbes poolsada aastat tagasi, seletas väikekodanluse ideoloog, Berliini professor Dühring. Vist oleks üleaurune 1932. aastal meie ajakirjas niisuguste väidete pikemaks sõelumiseks ruumi raisata. Kirjutame ainult veel, et oma mitme- ja mitme-aastase „uurimistö“ viljana P. selles küsimuses mitte kordagi mitte ühtegi majanduslikku tegurit asumaa määramiseks tarvitanud pole.

Mis sm. Lenini seisukohasse selles küsimuses puutub, siis tähendame, et Lenin oma töös „Kapitalismi arenemine Venemaal“ räägib „Baltimaa kubermangudest“, „Idameremaa“ (Остзейский край), „Baltimaa raioonist“, „Baltimaa ääremaast“ jne. Oma artiklis läti sots.-dem. häälekandja juubelinumbris 1910. a. juulis, ei ka Lätimaa s.-d. IV kongressi platvormi projektis (20. nov. 1913. a.) ei räägi ta ka kaudseltki Baltimaast kui asumaa (ehk Baltimaa rahvast kui asumaa rahvast); viimases räägib Lenin järjekindlalt Lätimaast venekeeles „Латышский край“.

Baltimaa oli 1905. aastal tsaaririigi ääremaa. Majanduslikult oli Baltimaa tsaaririigile niisugune piiriäärne arenenud maa, nagu näit. Lõuna-Venemaa. Baltimaa oli tsaaririigile niisugune piiriäärne maa, mis „kapitalismi arenemisel koloniseerimise fondiks“ (Lenin) oli niisama, nagu seda olid Lõuna stepimaad, nagu Arhangeli kubermang, nagu kogu Siber, jne.

Milleks Palvadrele vaja on 1905. aasta Eestimaad asumaana kirjeldada, seda hindame artikli lõpus.

b) „Eesti“ revolutsioon

Asudes kord juba *niisugusele* „asumaa“ seisukohale, jätkab P. oma vaateid julgelt edasi. Oma raamatus, mida varemalt arvustasime, nimetas ta 1905. a. revolutsiooni kord „eesti“ revolutsiooniks. Siis oli tal see „eesti“ vaade veel alles tekkimisel (nagu ka „asumaa“ vaade). Hiljem arendas ta selle „eesti“ seisukoha juba niisuguseks, et 1930. a. juulis kirjutas: „Tutvunemine maa seisukorraga, rahvusliku rõhumisega ja klassivastuolude teravnemisega annab küllaldaselt materjali järeldada *möödapääsemata revolutsioonist* Baltimaal ja olenemata vene revolutsioonist.“ („Proletarskaja Revoluutsija“ nr. 101, lhk. 119; sõrendus minu — R. V.). See ei ole P. juhuslik viga, vaid kindel, täiesti väljakujunenud vaade, sest sealsamas edasi seab ta üles küsimuse: „Missugused on need erilised põhjused, mis *revolutsiooni oleks esile toonud ka ilma vene revolutsioonita?*“ (sõrendus minu — R. V.)

Ainult mööda minnes tuleme meelde, et 17. (30.) septembril 1901. a. anti Soome senatisse protest-aadress tsaari poliitika kohta, mida (protesti) Lenin tol ajal „*kogu rahva hääleks*“ hindas (see oli poole miljoni allkirjadega!). See oli ajal, kui Lenin revolutsiooni lähema tuleviku küsimuseks pidas. Aga selle protesti kohta kirjutas Lenin siiski: „Kaks ja pool miljonit soomlast ei või muidugi mõeldagi ülestõusust...“ Ajalooprofessor Palvadre aga kinnitab, et miljon eestlasti tegid „eesti“ revolutsiooni 1905. aastal „olenemata vene revolutsioonist“, või „ilma vene revolutsioonita“. (Meie ei räägigi sellest, missugune vahe oli Eesti ja Soome vahel, kui vürstiriigi vahel, kellel oma sõjavägi ja parlament oli, ja Eesti vahel, kellel peale revolutsioonilise, kuid sõjariistuta tööliklassi, revolutsiooni toetavate talurahvahulkade ja lõmitaja ning tsaari kintsusid kaapiva kodanluse muud midagi ei olnud).

Sellepärast ongi 1905. aasta Eestis Palvadre järele nii üliproffessorlikult omapärane, iseseisev, rippumatu jne kõdukasvanud revolutsioon lõpmatute „eestipärasustega“, kus kõik peab sootuks teistsugune olema, kui mujal maakerapinnal.

Jakob Palvadre annab 1905. a. revolutsioonile teistsuguse, mittermarksistliku hinnangu, mis EKP seisukohtadest täiesti lahku läheb, ja sellest tulevad ka siis kõik

ta muudki võltsimised selles küsimuses. Aga sellega saab ühtlasi ka avalikuks, et Palvadre esitab parteivastaseid vaateid, mis tulevad seda kindlamalt paljastada ning puruks lüüa, mida kangekaelsemalt nendega esile tükitakse. Palvadrel pole vähemutki ühist marksistlik-leninistliku vaatega 1905. a. revolutsiooni kohta. Tuletame meelde seda EKP k.-k. hindamist, mille vastu Palvadre võitleb:

„Revolutsiooniliikumine Eestis 1905. a. oli lahutamata osa Venemaa üldisest vabastusevõitlusest ja viimasega mitte ainult oma ühise aluspõhja kaudu, vaid suurel osal isegi organisatsiooniliselt seotud. Sellepärast tuleb Eestima sündmusi sellest ajast vaadelda ja hinnata nimelt Venemaa üldise arenemise ja seisukorra pinnalt, mille peal Eestima sündmused kohalike olude ja iseäralduste mõjul ühes või teises avalduses oma iselaadi ja värvi võtsid.“ („1905. aasta Eestis“ EKP k.-k. ajaloomisjoni sissejuhatus)*).

c) Miks oli 1905. aasta revolutsioon kodanlik-demokraatlik?

Meie näitasime, et Palvadre seab 1905. aasta revolutsiooni küsimuse Eestis üles välja minnes sellelt aluselt, et Eesti oli asumaa. Parteiliikmetest on Palvadre vist esimene (loodame, et ka viimane), kes küsimuse nii üles seab. Marksistid on alati seletanud, et revolutsiooni iseloom on sellest, missugused ülesanded revolutsioon üles seab, missugused klassilised jõud revolutsiooni „teevad“, mitte aga revolutsiooni maa ja rahva asumaa või mitteasumaa seisukorrast (lähtekohana).

Oma tuntud aruandes 1905. a. revolutsiooni kohta andis Lenin 1917. a. algul (Zürichis) järgmise iseloomustuse sellele revolutsioonile:

„Vene revolutsiooni omapärasus on nimelt selles, et ta oli oma sotsiaalse sisu

*) Ühenduses selle küsimusega on „õpetlik“ ja huvitav meelde tuletada ühte teist, võrdlemisi vana P. seisukohta. Kümmeaastane ja enam aastaid tagasi propageeris P., et „iseseisvat“ EKP-d pole vaja, s.o., et kodanlikus „iseseisvas“ Eestis ei pruugi ja ei tohi olla Eestima oma kommunistlikku parteid. Sellega käsikäes teoretiseeris ta edasi, et — Eestis „oma“ „iseseisvat“ revolutsiooni ei ole ja ei tule. Kui EKP selle teooria valelikkuse avalikuks tegi, jäi Palvadre seks korraks selles küsimuses vait. Kas on P. nüüd aru saanud, et „iga maa töölikklass peab oma maa kodanluse kukutama“ (Marx rääkis seda juba Kommunistlikus Manifestis)? Kas ehk sellepärast arvab nüüd Palvadre, et ka 1905. aastal pidi revolutsioon Eestis „iseseisv“ olema?? Kas nii, Palvadre? Kui aga nii, siis olete teie nende kahe oma seisukohaga küll oma kahepaiksust sedaväisi demonstreerinud, et meil selle piltlikkuse juures igasugused kommenteerimised ülelligsed näivad olevat.

poolest kodanlik-demokraatlik, kuid võitluse abinõude poolest — proletaarne. Ta oli kodanlik-demokraatlik, sest et eesmärk, mille poole ta otsekoheselt püüdis ja mida ta iseenda jõududega võis kätte saada, oli demokraatlik vabariik, 8-tunnine tööpäev, mõisnikkude hiiglasuure maaoman-duse konfiskeerimine, — kõik abinõud, mida peaaegu täiel määral teostas kodanlik revolutsioon Prantsusmaal 1792. ja 1793. aastatel.

Vene revolutsioon oli ühtlasi aga ka proletaarne mitte ainult seiles mõttes, et proletariaat oli juhtijaks, liikumise eelväeks, vaid ka seiles mõttes, et eriline proletaarne võitluseabinõu, nimelt streik, oli hulkade liikumapanemise peaabinõuks ja kõige iseloomulikumaks nähtuseks otsustavate sündmuste lainetaolises tõusus“ (Lenini kirjatööd, vene keeles, 2. trükk XIX köide, lhk. 345.).

See Lenini iseloomustus ja hinnang on täielikult maksev ka 1905. a. revolutsiooni kohta Eestis. Palvadre pole seda hinnangut õigeks pidanud ja ei pea seda praegugi.

Tõsi, nüüd (praegu) tunnistab ka P. 1905. a. revolutsiooni kodanlik-demokraatlikuks (peale seda, kui ta oma eelmisi vaateid nii „rumalalt“ avaldas ja neid millegagi ei põhjendanud). Meie nägime aga, kuidas ta nüüd oma uut vaadet uute võltsimistega ja uue salakaubaga põhjendab. Meie nägime juba, et 1905. a. revolutsiooni iseloomu, kui kodanlik-demokraatliku revolutsiooni iseloomu rajab ta „asumaa“ ja „eesti revolutsiooni“ alusele. Nende näidetega alustas ta revolutsiooni iseloomu küsimuse sõelumist 1930. aasta juulis. Loomulikult — nende väidete põhjal peaks ta siis ka vastava järeldusega lõpetama. Aga professor Palvadrel on kõik see, loomulikult, sootuks teisiti.

Suuremad dühingid ja kontrevolutsioonilikud trotskistid on tihti äärmiselt kavalad ja tassivad oma teoreetilist salakaupa nii salakavalalt proletaaressesse teadusse, et tihti õige raske on jalamaid jälgile ja selgusele jõuda. Jakob Palvadre on aga nende „vähemate“ seast, kellel see nõnda hästi pole õnnestanud. Toome ühe Palvadre ebaõnnestanud trotskistliku salakauba „võtte“ näitena.

1905. a. revolutsiooni iseloomu arutamist algab P. niiviisi:

„... aga missugune iseloom oli viienda aasta revolutsioonil Baltimaal? Vastust selle küsimuse peale peab algama teise küsimuse vaatlemisega: kas oli Baltimaa asumaa?“

Nii algab P. oma targutust „Proletarskaja Revoluutsija“ nr. 6/101 — 1930., lhk. 118. Edasis öelub ta siis seda „asumaa“, „eesti“ ja muud kupatust. Lugeja muidugi ootab, et revolutsiooni iseloom saab lõpuks selgeks tehtud „asumaaga“. Võta näpust! Lõpuks tuleb ootamata äkitselt see salakaup. Samas kirjutuses lhk. 123 lõpeb kogu kirjatükk niisuguse pärliga:

„Kõik see tähendab, et ka *rahvuslik linnakodanlus* oli iseenesest osalt revolutsiooniline jõud. Kodanluse selle osa nõudmised, kogu selleaja nõudmised üldse, seisid asutava kogu kokkukutsu-mise nõudmises ja demokraatliku vabariigi organiseerimises, keelte üheõigusluses jne. *Isegi kodanluse see osa, rääkimata siis juba talupoja väikekodanlusest, „lubas“ sõjariistus võitlust Balti aadeliga ja tsarismiga.* Niiviisi võime meie kindlasti ütelda, et revolutsioon Baltimaa oli kodanlik-demokraatlik revolutsioon.“

Nii, nii — ajalooteadlane Palvadre! Mida kaugemale metsa, seda rohkem puid.

Teeme P. „teaduse“ kokkuvõtte. Baltimaa revolutsiooni iseloom on olevat tema asumaa seisukorrast. Balti 1905. a. revolutsioon on aga kodanlik-demokraatlik sellepärast, et... kodanlus „lubas sõjariistus võitlust Balti aadeliga ja tsarismiga“.

Siin ongi see sotslik salakaup.

Seda oma salakaupa (nagu oleks kodanlus ka sõjariistus võitlust „lubanud“) püüab P. muidugi ka seletada ja põhjendada. Kuidas ta seda teeb?

2. Revolutsiooni kandvad jõud

1905. a. revolutsiooni juhtivaks jõuks oli proletariaat ka Baltimaal, ka Eestis. Seda vana tõde on marksistid kõikumatuks pidanud. Selle tõe juures on kahelnud mitmesugused ebamarksistid (kodanlusest meie siin ei räägi). Seda tõde on eitanud (ükskõik kuidas, kas varjatult või otsekoheselt) mitmetsorti teoreetilised salakaubitsejad. Seda eitab ka Palvadre. Kuidas ta varemalt tegi, sellest on meil „Prolet. Rev. Eestis“ juba kirjutatud. Nüüd näitame, kuidas ta seda hiljem on teinud.

1930. a. juulis kirjutab P.: „... juba enne 1905. a. astusid Baltimaa talupojad rohkem kui üks kord mitte ainult mõisnikkude, vaid vene isevalitsuse sõjalise jõu vastu välja. Kui 1905. a. võtta, siis näeme *revolutsiooniliste tegevuste keskkohas jällegi küla...* Külas oli päris sõda. Linnades ei läinud võim üldsegi tööliisklassi kätte, ja töölised ei osanud ega ei suutnud re-

volutsioonilist võimu organiseerida...“ Niisugust seisukohta arendab P. kogu oma „teoorias“. Ta asub täielikku „opositsiooni“ ka tõsiasjade enestega, kui sealsamas (lhk. 115) kinnitab, et „tsaari isevalitsus saatis oma sõjaväed samuti küla- desse, mitte aga linnadesse.“*).

Veel kirjutas Palvadre sealsamas („Prol. Rev.“ nr. 6/101 — 1930., lhk. 112):

„Talupojad olid järjekindlamalt revolutsioonilised, kui radikaalne kodanlus, ja see käib mitte ainult laste ja kehvi- kute kohta, vaid ka keskmikkude ja talu- peremeeste (хуторяне, — Palvadre arvates keskmik ei ole taluperemes, nii tuleb siit järeldada — R. V.) kohta, kes tihti külas revolutsioonilise liikumise eesotsas seisid. Nad olid talupoegade revolutsioo- niliste komiteede liikmeteks, tunnistasid end sotsiaaldemokraatideks ja löid lahingu- gid mõisnikkude ja karistussalkadega.“

Palvadret tuli enamlastel varemaltki selle eest peksta, et ta niisuguseid föderaal- sotslikke arvamisi avaldas, nagu oleks kõik talupojad revolutsioonilised olnud. Selle- pärast tegi ta samas oma kirjutuses niisuguse „jänesesilmuse“:

„Mõnedele seltsimeestele on vaieldav, kas olid talupojad kõik revolutsioonilised, kuid meie näeme, et talupojad oma suures enamuses läksid aadeli, parunite (nagu oleks aadel ja parunid kaks ise asja! — R. V.) ja tsarismi vastu.“

Kui P. „jäljesegamise“ taktikat aga edasi paljastati, siis tegi ta väga järsu kelmivõtte: kirjutas iseenda vale teistele „mõnedele seltsimeestele“ külge ja ilma vähemagi silmapilgutuseeta või kulmukortsu- tamisega hakkas neid „mõningaid seltsi- mehi“ arvutama. Ningoma aruandes märtsis 1931. a. kuulutas ta: „Mõned seltsimehed lähevad selles küsimuses kaugemale ja ar- vavad, et kõik talupojad on revolutsiooni kandvaks jõuks ja et kõik talupojad võtsid

osa revolutsioonilisest liikumisest.“ Nae- lutame aga selle siin ajakirjapaberile ja tuletame sama P. enese endist väidet meelde, mille ta avaldas oma esimeses venekeelses raamatus, et talupojad kõik olnud tööliklassi liitlased*).

Üldse on Palvadre valgustusel asi nii- sugune, nagu oleks eesti sotsiaaldemo- kraadid 1905. aastal kõiki vaevatuid ja kurnatuid, kõiki abituud ja õnnetuid, kõiki väetid ja nõrku oma ridadesse vastu võt- nud. Niisugusena paistabki s.-d. partei P. valgustusel. Eesti enamlaste partei (vaata s.-d. t. p. organisatsioon Eestis) polnud see aga mitte. See oli — eesti födera- listide organisatsioon (eesti rahvuslikud s.-d.). Selles „parteis“ lubati — „töölis- klassi kasude kaitset tööandjate vastu, talurentnikkude ja omanikkude kaitset suurmaoanikkude-mõisnikkude vastu, vähemate ettevõtjate, nagu käsitööliste, väikepoepidajate jne kaitset suurtaluli vastu, naisterahvaste kaitset meesterah- vaste eesõiguste vastu ja laste ning ala- ealiste kaitset täisealiste vägivalda vastu!“ (v. sm. J. Anveldi kirjatöös-koguteoses „1905. a. Eestis“, lhk. 51—52). Niisugu- sesse parteisse astusidki *terved küllad*, nagu Palvadre kirjutab ja kõneleb (seda mõtet arendas ta oma kirjatükis juulis 1930. a. ja sama mõtet kordas aruandes märtsis 1931. a.).

Toome alguses tunnistajaks ühe Balti vana enamlaste. Venekeelses koguteoses „1905 год“ (III köide, I osa, lhk. 236) räägib näit. sm. Stutshka, et „esimestel päevadel peale 17. oktoobrit kirjutasid Riias (läti s.-d. tööl. parteisse — R. V.) liikmeteks kümned tuhanded kandidaadid. Sama sündis ka küla- des, täidesaatekomi- teedes. Selge on, et see ähvardas partei proletaarse-klassilise koosseisu puhtust, *aga klassilisel koosseisul oli ka, muidugi, otsustav tähtsus partei poliitika kohta*“ (autoril sõrendus — R. V.)**)

*) Kuidas niisugused „sõjad“ külas P. valgus- tusel esinevad, selle kohta üks näide. Oma vene- keelses raamatus lhk. 54 kirjutas ta Ruhja „revolutsioo- nilise büroo“ kohta:

„Ruhja büroo üheks põhiülesandeks oli, peale revolutsioonilise valitsuse aparadi kor- raldamise, sõjariistus rahvamilitantsi organiseerimise. Selle ülesandega sai büroo hakkama (minu sõrendus — R. V.). Vabariik suutis organiseerida sõjariistus jõu kuni 1000—1500 inimest. Sõjariistadeks olid revol- vrid, jahipüssid, osalt äravõetud viint- püssid ja kaks suurtükki...“

Ainult naljahammas (või meelega võltsija) võis Birkeni mõisnikult äravõetud kahte rootsiaegset muuseumilist vene suurtükki ja kahte-kolme viint- püssi „vabariigi“ 1500-pealiseks sõjariistus jõuks arvata. Pole õigus, et sõjariistus jõu „organiseerimise ülesandega sai Ruhja büroo hakkama“.

*) P-I leidub kirjutuses ka mõni „tõetera“. Trots- kistlik salakaubaga sahkerdamine aga selles just seisabki, et mõnede õigete ja näiliselt õigete väidete taha ja varjule peidetakse võltsteooria. Teistmoodi niisugust sahkerdust olla ei saagi. Kui Palvadre oleks aina ja ainuüks võltsinud, siis oleks ta ammugi juba otseseks proletariaadi vaenla- seks tunnistanud.

**) Huvitav on võrrelda, kuidas eesti noored enam- lased just 1905. a. sedasama küsimust hindasid. Sm. H. Pöögelmann kirjutas näit. oma kirjatükis „Sotsiaaldemokraatia ja sotsiaaldemokraadid“ 25. nov. 1905. a. eesti föderalistide kohta muu seas:

„Tõesti, raske ei ole ju ühe või teise lipu alla hulkasid kokku koguda, iseäranis nüüd- sel ajal, kus revolutsiooniline vaim laiadest ringkondadest läbi lehvib, kuid, nagu tähen- datud, tõsine parteitöö ei pea mitte suure

Arutades „Venemaa vabastamise liidu“ („Рос. Освободительный Союз“) sisu 1905. a., otsustas sm. Lenin, et „isevalitsuse kogu poliitika, mis rahvast sunnib sõjariistu kätte võtma ja ülestõusu ette valmistama, kutsub paratamata niisuguste gruppide tekkimise esile“ (s.o. „Ven. vabast. liidu“ niisuguseid poliitiliselt segaseid gruppe, kes „vabaduse eest“ üldse võitlevad. — R. V.). Nende gruppide sisu kohta kirjutas Lenin:

„Nende gruppide mitmesugune, klassiliselt kindlusetu, tihtipeale juhulik koosseis, sotsiaaldemokraatliku töö äärmiselt puuduliku laiuse ja sügavuse juures, annab nendele gruppidele paratamata parteitute revolutsioonilis-demokraatlikkude gruppide iseloomu.“ (Ленинский сборник, XVI köide, lk. 149.)

Toodud Lenini iseloomustus maksab täielikult ka eesti 1905. a. föderalistide kohta. Ajaloolased, kellel marksistlik mõdupuu puudub, ei saa eesti väikekodanlikku föderallismi õieti hinnata. Palvadre püüab eesti föderaliste näidata tõeliste enamlastena. Ta teeb seda selleks, et eesti fashistliku kodanluse huvides võltsida eesti enamliku organisatsiooni ajalugu, et võidelda EKP ja Kominterni vastu.

Palvadre vaadete teoreetilised juured peituvad tema kulaklikus ilmavaates, mis teda niisugusele talupoegade hindamisele viib, millest eelpool jutt oli. Seda asjaolu, et „terved külad“ föderalistide väikekodanlikku parteisse astusid, peab ta tõsiseks proletaarseks asjaks ja sellest järeldab ta, et kogu talupoegadeklass on tervelt revolutsiooniline. Sellepärast ülistabki niisugune ajalosse kontrrevolutsioonilise salakaubapoetaja kogu eesti küla suurt *rr*evolutsioonilikkust. „Kui revolutsiooniliste komiteede liikmete koosseisu külas sotsiaalse seisukorra järele võtta, siis näeme, et Tukkumi kreisi Grendšeni vallas oli komitee 11 liikmest ja juhtijast — 3 taluperemeest ja 8 küla intelligenti

liikmete arvuga rehkendama, vaid liikmete sihikindlusega. Mis peame aga arvama, kui „Uudised“ kuulutavad, et eesti s.-d. parteiliikmete arv juba nüüd kümned tuhanded olla ja ligemas tulevikus sajatuhandete peale saada tõusma. Sajatuhandete peale? — kuna eestlasi kõigi vanast väetite ja noorest nõrkadega kokku vast 1½ miljoni on!?”

Eesti noored enamlased olid 1905. a. võrdlemata targemad, kui seda on „vana marksist“ Palvadre peale mitmeid revolutsioonipööriseid veel 1930. ja 1931. aastatel. Kuid tõepoolest ei seisa asi siin mitte P. tarkuses, vaid selles, et P. sihilikult võltsib eesti enamliku organisatsiooni ajalugu kodanluse huvides.

esitajat... Illuksi kreisi Kurtsumi vallas oli komitee 9 liikmest 7 peremeest-kohaomanikku...“ jne, jne — kirjutas P. oma kirjatükis juulis 1930. a. ja rääkis suure õhinaga märtsis 1931. a.

Fakte otsides ja tuues selle kohta, et just nimelt *peremehed - kohaomanikud ja intelligendid* külakomitees olid, eksib ajaloo professor viimaks ise oma väikekodanlikku tihnikusse ja püüab sinna ka leninismi teooriat keerata.

Eesti töölisklassil on 1905. a. revolutsiooni kandvad jõud teada. Peajõuks oli tööstuslik proletariaat (Palvadre „teoorias“ — talupoeg*). Talupoeg jagunes ise osadeks (kihtidesse). Sel ajal, kui hallparunid revolutsiooni arenedes ikka enam kaasa läksid mõisnikkudega, olid külakehvikud aktiivsed revolutsioonivõitlejad. Palvadre „teoorias“ on talupoeg oma terves koosseisus revolutsiooniline algusest lõpuni ja ühetasasel, ilma arenemiseta.

Siin selgitasime ainult ajaloolase Palvadre ajaloolisi võltsimisi. Selle küsimuse jaatavat külge on EKP kirjanduses varemaltki puudutatud ja seliepärast selle küsimuse juures meie põhjalikumalt ei peatu (v. näit. sm. Anveldi kirjatükki koguteoses „1905. a. Eestis“). Kuid ühe asjaolu peale selles küsimuses peame siiski veel tähelepanu pöörama.

Kirjeldades talupoegi nii üpris revolutsioonilistena, ei leidu Palvadrel ühtegi sõna jõuka talupoja kontrrevolutsioonilikkusest. Palvadrel pole vähematki aimu sellest, et „talupoeg“ (s.o. talupoeg „tervelt“, kõik talupojad kokkuvõetult) oli 1905. aasta revolutsioonis kahepaikne ja arenes selles revolutsioonis kahepaiksenä. Palvadrel pole vähematki jälge ka sellest, et ka intelligents, kes „vabaduse eest üldse“ võitles, oli kahepaikne. Niisugune klassivõitluse dialektiline käik ja arenemine on Palvadrele seitsme pitseriga mõistatusteraamat.

„Kes vabadust üldse teenib, ilma et seda vabadust erilisel proletaarseks kasutamiseks proletaarse võitluse heaks sotsialismi eest teenida, see teenib, lõppudelõpuks, kodanluse huvide võitlejana, mitte enam“ — räägib Lenin kord juba nimetatud n.n. Venemaa vabastamise liidu kohta (Ленинский сборник, XVI köide, lk. 143). See tõde maksab täielikult ka 1905. aasta eesti föderalistide võitluse kohta.

*) Palvadre stenogrammis on rääit, ka niisugune koht jäadvustatud: „revolutsiooni hegemoonia juhina võib vaadelda sulaseid s.-d. partei juhtimisel“.

Aga veel enam. Palvadrel leidub paljudi (väga ja väga palju) etteheiteid 1905. aasta eesti enamlastele. Kuid Palvadrel ei leidu ühtegi hukkamõistvat sõna nende eesti talupoegade ja intelligentide kohta, kes otsekoheste kontrrevolutsioonäridena esinesid, kes 1905. aasta lõpul Eesti „omakaitset“ organiseerisid, kes näit. Tartus töölisi maha lasksid jne. Kelle huvisid ajaloolane Palvadre siin kaitseb? Kordame ja kriipsutame alla — *kes eriliselt proletariaadi huvide eest ei võitle, see võitleb kodanluse huvide eest, see täidab eesti fashistide „sotsiaalsel telimist“.*

3. Missugused parteid olid Eestis 1905. aastal?

Selles küsimuses on meie rahvusdemokraatlik ajaloolane jällegi uue ülesleiduse teinud — *kolmanda* ülesleiduse.

Palvadre *esimene* ülesleidus selles küsimuses oli see, et — Eestis olnud juba enne 1905. aastat kolm parteid. Seda küsimust meie omal ajal puudutasime ja paljastasime selle seisukoha valelikkust. Siis ütles P. sellest seisukohast lahti (ja püüdis, muu seas, minu süüks ajada, nagu oleks mina talie selle võltsimise ainult külge luuletanud).

Palvadre *teine* seisukoht selles küsimuses oli tema kirjatükis „Proletarskaja Revolutsija“ nr. 2—3, 1929. a. Seal kinnitatakse, et Eestis oli ainult üks partei, nimelt enamlaste oma.

Oma viimases väljaastumises 1931. a. märtsis arendas ta oma „kõige uuemat teooriat“. Endiselt pisaraid valades selle kohta, et Eestis polnud „ühist“ s.-d. parteid 1905. a., kinnitaski Palvadre nüüd, et *V. s.-d. t. p. Tallinna organisatsiooni ei olnudki 1905. aastal*. Miks? Aga väga lihtsal põhjusel. Ei olnud ju mitte mingisugust kongressi või nõupidamistki, kes niisuguse organisatsiooni oleks ilmale sünnitanud. Sellepärast polnud Palvadre arvats Tallinnas 1905. a. enamlaste organisatsiooni, sest keegi pole eesti proletariaadi klassihuvide kaitsmist mitte mingisugusele enamlasele organisatsioonile 1905. aastal volitanud.

Osa 1905. aasta V. s.-d. t. p. Tallinna komiteeliikmeid on praegu Nõukogude Liidus. Kuid teadke, seltsimehed, tolleageds T. K. liikmed, et teil vähematki õigust pole end niisugusteks pidada! Palvadre on nüüd maailmale selgeks teinud, et see suur ajaloo võltsimine on 1905. aasta Tallinna komitee (ka Dvliiga-

teli komitee) surnud liige sm. Kirik võib Leningradis oma hauas ringi keerata, aga 1905. a. V. s.-d. t. p. Tallinna organisatsiooni peab ta olematuks tunnistama. Ka V. s.-d. t. p. Rapla komitee 1905. a. tegelane sm. Mutt-Pilbas võib oma hauast Krasnogorodskis üles tõusta, aga veerand aastasada on ta inimesi tüsanud. Ka vana sm. Saks mõelgu veel oma surmavoodis hoolega järele, kui suur ülekohus see on, et ta ise ja kõik teised teda Lutheri vabriku enamlaste komitee liikmeks ja Tallinna organisatsiooni tegelaseks pidasid. Sm. Esop ja veel teised — tunnistage aegsasti oma suurt eksimist, sest seda nõuab Jakob Palvadre... Aga anname sõna parem Palvadrele enesele.

„Mis puutub sotsiaal-demokraatiasse Eestis, siis ei olnud ühist s.-d. parteid olemas ja seda mitte ainult sellepärast, et s.-d. sees olid mitmesugused voolud ja sihid, vaid sellepärast, et s.-d. partei ei kujunenudki mitte sugugi ja ei saanud kindlaks mitte mingisuguses vormis, mitte üheski grupis, peale eesti s.-d. partei, mis sündis 1904. aastal.“ Nii seisab see sm. Palvadre kõne stenogrammis lhk. 21 must valgel (olgugi väga konarlikus keeles).

Nii siis — 1905. a. oli Eestis ikkagi ainult üks partei ja nimelt „eesti s.-d. partei“, s. o. Speek-Ast-Vilde-Ruga väikekodanlik *föderalistide* partei, mille Ruga-Asti vastav nõupidamine 1905. aastal Tartus kõigi paragrahvide järele ilmale tõi. Nüüd selgub ka see, miks ajaloolane Palvadre meile Ruga-Pappi nii südilt *enamlasena* püüdis kaela määrada. Palvadre oli ja on siin täiesti järjekindel. 1905. a. s.-d. organisatsioon Eestis polnud enamlik — seletab ta nüüd. Eestis oli olemas ainult vähemlik organisatsioon (ta peaks ütleva föderalistlik organisatsioon).

Siit peab ka teise järelduse tegema, nimelt selle, et praegune EKP, kes end vana eesti enamluse jätkajaks loeb, vaeletab. Arusaadav on, et siis ka EKP keskkomitee on eesti töölisklassi petnud ja petab praegugi. Just see ongi Palvadre „teooria“ ülesanne, — tõendada, et EKP ei ole eesti töölisklassi juht. See on otsekohene katse viia eesti töölisklassi eesti kodanluse lõa otsa.

Niisugune „selgekestegemine“ on aga just seesama võte, mida trotskist Slutski kogu üleliidulise kompartei vastu tarvitas.

Palvadre kontrrevolutsioonilised trotskistlikud salakaubaga sahkerdamised peame otsustavalt paljastama laialiste töölisklasside ees ja halastamata puruks lööma ning veel enam kõvendama enamlist võit-

lust õige parteiliini eest EKP ajaloo ja eesti tööliikumise ajaloo küsimustes. Igasugune leplikkus, igasugune paendlikkus selles küsimuses on lubamatu, on kuritegu.

4. Natuke kokkuvõtet

Musta (nimelt musta) joonena käib kogu Palvadre teooriast läbi väide, et 1905. a. revolutsioon on — *omapärane* („eesti“, „asumaa“ jne) revolutsioon, niisugune isesugune revolutsioon, kus kõik sündmused ja asjad teistmoodi on, kui mujal maailmas pinnal. Kas ütleb seda Palvadre *otsekohe*? Ei ütlen. Kas eitab Palvadre leninismi *otsekohe*? Ei ei. Kas tunnistab Palvadre näit. trotskismi õigeks *otsekohe*? Ei, seda Palvadre ei tee (nagu seda ei tee ükski trotskist, kes ennast varjab enamlikus parteis). Palvadre poeb leninismi *sõnade* taha ja teeb sotslikke (ning trotskistlikke) *tegusid*. Kuidas ta seda teeb, selle kohta siin näide (mis ütletas ka kokkuvõtteks tema „teooriale“).

Oma venekeelse kirjatüki „Proletarskaja Revoluutsijas“ nr. 101 lõpus kirjutab ta: „Oleks täiesti ebaõige lahti ütelda leninlikkudest väidetest kodanlik-demokraatliku revolutsiooni kandvate jõudude kohta, kui faktid seda täielikult tõendavad.“

See on ortodoksaalne seisukoht. See on Palvadre 96-prooviline leninism. Sõge oleks see inimene, kes niisuguse Palvadre kirjutuse vastu astuks.*)

Aga vaadake, kuidas „leninismi alusel“ konderbant areneb. Toodud kohast edasi kirjutab Palvadre: „1905. aasta revolutsiooni kandvateks jõududeks olid tööliklass ja talupojad.“ Nii siis — tööliklass ja talupojad. Et tööliklass 1905. aasta revolutsiooni kandvaks jõuks oli — on sula tõsi. Aga jõukate talupoegade ladvad kõikusid juba kodanluse ja mõisnikkude poole. Aga selle põhjal ei saa veel *erilist* Palvadre sotslikkust tõendada.**)

Aga vaadake ja kuulake edasi. Edasi kirjutab Palvadre: „Mis linnakodanlusesse puutub, siis võttis ka tema Baltimaa *eriliste tingimuste* tõttu revolutsioonist osa...“ (Minu sõrendus — R. V.).

*) Palvadre peab leninismist lahtitulemist mitte-õigeks. Meie peame seda aga kottrevolutsiooniliseks. Niisuguste „peensuste“ juures meie aga ei peatu, sest siis peaks peaaegu iga Palvadre lauset sõeluma.

**) Muu seas iseloomulik hameleonipoliitika. Varemates kirjutustes (ka „Edasis“) oli Palvadrel hantlikult teistsugune järjekord nendel kahel jõul, nimelt: talupojad ja tööliklass, maa ja linn. Siin on Palvadre leninismile pisikese „järelandmise“ teinud, siin kirjutab ta: tööliklass ja talupojad.

Siin on juba nüüd need „erilised tingimised“. Leninism on kõik õige, Palvadre tunnistab leninismi jne. Aga kui on „erilised tingimised“, siis peab ka leninism „eriliseks“ saama. Ja Baltimaa ongi asi niisugune, et just „eriliste tingimiste“ tõttu olid talupojad „kui klass“ Baltimaal revolutsiooni kandvaks jõuks. Aga veel enam: nendesamade „eriliste tingimiste“ tõttu võttis ka kodanlus revolutsioonist osa. Et aga mitte otsekohe oma sotslikkust välja anda, teeb Palvadre jalamaid kõrvahüppe; ta kirjutab: „Mis linnakodanlusesse puutub, siis võttis ka tema Baltimaa eriliste tingimuste tõttu revolutsioonist osa, kuid *rohkem*, muidugi, sõnades ja koosolekutes kui võitluses eneses.“ Vaadake siin neid Palvadre käänakuid. Ta ei ütlen *otsekohe ja jalamaid*, et kodanlus oli revolutsiooniline. Ei. Ta teeb seda „tasa ja targu“. Ta ütlen, et kodanlus võttis revolutsioonist osa, aga võttis osa niiviisi, et... *rohkem* sõnades ja *vähem* tegudes. Kui „leninismi alusel“ ja „eriliste tingimiste“ abil juba niisugune mõte (et kodanlus oli *natukene, vähekene* revolutsiooniline) on „läbi viidud“, siis võib sotslikkust trotskistlikult edasi tassida. Kahe lause järele edasi kirjutab P. aga juba nii: „Kõik see tõendab, et rahvuslik linnakodanlus oli *iseenesest osalt revolutsiooniline* jõud“. Punkt. Nüüd enam kõrvalekäänakuid ei ole. Nüüd on juba *otsekohene* väide, et kodanlus oli revolutsiooniline jõud (olgu pisikese „parandusega“ — osalt pärast kaob ka see „parandus“ ära). Edasi. „Kodanluse selle osa nõudmised, nagu *selleaja nõudmised üldse*, seisid Asutava kogu kokkukutsumise nõudmises ja demokraatliku vabariigi *organiseerimises*, keelte üheõiguse jne“ (minu sõrendus — R. V.). Nüüd tuleb avaiikuks, et kodanlus nõudis seda, mis sel ajal üldse nõuti (ehk teiste sõnadega: selleaja nõudmised olidki kodanluse nõudmised). Teiselt poolt teeb Palvadre nüüd selgeks, et kodanlus nõudis ka demokraatliku vabariigi *organiseerimist* või *organiseeris ise* seda vabariiki (Palvadrel on see lause meelega niisugune kahemõtteline). Ja edasi areneb Palvadre teooria: „Isegi kodanluse see osa, rääkimata siis juba talupoja väikekodanlusest, „lubas“ *sõjariistus võitlust* Balti aadeliga ja tsarismiga.“ (Minu sõrendus — R. V.). Siin on sõna „lubas“ jutumärkidesse pandud, aga — kes suudab selgeks teha, et need jutumärgid oleksid midagi muud, kui trotskistlikud jutumärgid sotslikkude mõtete maskeerimiseks?

Vaadake ja otsustage. Palvadre algas

96-proovilise leninismiga ja lõpetas — sotslikkusega (olguigi mitte just 96-proovilisega, aga igatahes 84-ga; puuduvad 12 silma oli ta sunnitud ohvriks jätma leninismile, sest et veel enam avalikumalt jutlustada kontrrevolutsioonilisi seadeid täiesti võimata oleks olnud).

Peatasime pikalt selle kirjatüki lõpu juures sellepärast, et selles näites Palvadre ideoloogiline pagaashjatemakonderbandism avaldub, nagu ümbrus veetilgas. See on ainult üks must joon Palvadre „teoorias“. Teine joon (ka must) ta „teoorias“ on, et 1905. aasta eesti kodanlus oli — revolutsiooniline jõud, kes demokraatlikku vabariiki organiseeris ja isegi sõjariistus võitlust tunnistas.

Missuguses vahekorras need kaks joont Palvadre „teoorias“ on? Siin toodud väide on „erilised tingimised“ lähtekohaks ja teine joon esineb pärast. Võtke samas artiklis samad mõtted paar lehekülge varemalt ja seal leiame need jooned teises järjekorras: eesti kodanlus ja talupojad olid revolutsioonilised ja sellepärast olid Eestis „erilised tingimised“.

Aga see Palvadre nimetatud joonte „kahepärusus“ on tegelikult elust pärit, mitte väljamõeldus. Palvadre teooria on tõesti ühtne. Mitte aga niisugune ühtne, kus üks pool vastaspoole lõpuks ära hävitab (mitte antagonistlik ühtsus).

Aga see ühtne „teooria“, mida Palvadre esitab, polegi enam uudis. See on teooria, mille vastu eestlastest töölistel on tulnud juba aegadeid lahinguid lüüa.

Kui nüüd hoolikamalt silmitseda seda palvadrepärastust, siis selgub siin meile tuntud — *rahvusdemokratism*. Tõepoolest. Palvadre teooriates on just üks peateooria, üks peaalus, üks lähtekoht, nimelt *rahvusdemokratismi lähtekoht*.

EKP ajalookomisjoni häälekandja üks suur teene seisab selles, et ta rahvusdemokratismi on järjekindlalt paljastanud. Oma vastuvaidlustes sellele paljastusele on Palvadre sunnitud olnud end ikka enam ja enam avalikuks tegema, kui kodanluse huvide kaitsja, kui rahvusdemokraatia ideoloog kommunistlikus parteis. Selles paljastuse protsessis on nüüd avalikuks saanud Palvadre rahvusdemokratism.

Palvadrel on sagedasti väga raske olnud oma mõtteid iseenda seisukohale vastavalt vormuleerida. Meie oleme teda selles asjas aidanud. Ja heameelega aitame ka edaspidi, sest see töö on silski tänuvääriline, sest see aitab meil piirjooni ikka enam ja enam selgitada, sest see aitab sots-faschistlikku ja trotskistlikku kontrrevolut-

siooni salakaupa eesti tööliklassi ridades paljastada ja teda sealt välja rookida.

Eesti tööliklassi revolutsioonilist võitluse ajalugu on Palvadre väga palju võltsinud, vassinud ja püüdnud seda teha eestkätt sotslikuks. Eesti töölihkadel tuleb selle ajaloo tundmaõppimisega rohkem tegemist teha kui seni. Laiemate töölihkade teoreetilise tasapinna tõstmine omandab ka meil ikka suurema ja suurema tähtsuse.

„Et leninismi hoolikalt kaitsta, peame endi partei ajalugu hoolikalt kaitsema. Kui rääkida teadusest, meie marksistlik-leninlikust teadusest, siis on enamlike partei ajalugu ja üks kõige suurematest, kõige tarvilikumate-t ja peamistest teadustest“ (sm. Kirov, ÜK(e)P Leningradi oblasti ja linna IV konverentsi lõpusõnas).

Et leninismi eestlastest tööliste ridades kaitsta, selleks on vaja EKP ajalugu tundma õppida ja EKP k-k. leninlikku liini kaitsta igasuguste võltsimiste vastu ning EKP ridu (muidugi ka ÜK(e)P eestlastest liikmete ridu) nii rahvusdemokraatlikkude vaadete kandjatest, kui ka igasugustest oportunistidest puhastada.

Tarvis on veelgi kõvendada kõige ägedamat tuld rahvusdemokratismi pihta. Tarvis on pidada halastamata võitlust kahel väerinnal: võitlust eestkätt parempoolse kallaku vastu, kui peahädaohu vastu praegusel ajajärgul, ning võitlust „pahempoolse“ kõverduse vastu. Tarvis on purustada trotskismi jäänused. See võitlus on eesti tööliklassi võitlus leninismi puhuse eest, võitlus eesti faschistliku kodanluse ja tema kontrrevolutsioonilise mõjuavalduse vastu. See on võitlus leninismi teooria kõvendamise eest EKP-s. See on võitlus eesti kodanluse vastu. Sellest võitlusest peavad kõige laiemad töölistehulgad veel enam osa võtma, kui nad seda senini teinud on. Ainult laiade hulkade toetusel ja kaasabil saame seda võitlust edukalt läbi viia.

5. Mõnda rahvusdemokratismi muudest „teooriatest“

„Revolutsioonilise teooriata ei saa olla ka revolutsioonilist liikumist.“ See tuntud marksistlik põhimõte omandab praegu iga päevaga ikka suurema tähtsuse. Ligi 60 aastat tagasi (1874. aastal, eessõnas raamatule „Talupoegade sõda Saksamaal“) rääkis Engels tööliiskümisest nimelt kolmes sihis: teoreetilises, poliitilises ja praktilis-majanduslikus sihis. Lenin arendas tööliklassi võitlust kõigis neis kolmes kujus paremini, kui keegi muu seda meie ajal teha

on suutnud. Leninismi on tarvis igasuguste võltsimiste vastu kindlasti kaitsta. On tarvis arendada enamlist teoreetilist võitlust ja puhastada proletariaadi teooriat igasugustest puhtkoodanlikust, sotslikust, trotskistlikust jne konderbandist.

Rahvusdemokratismi on meil senini paljastatud peaaegalikult ainult EKP ajaloo küsimuste alal ja ilukirjanduses. Niisugune teoreetiline võitlus on poolik. Rahvusdemokratism tuleb viibimata välja rookida ka teistelt aladelt.

Võtame Palvadre raamatu „Uuem ajalugu klassivõitluse seisukohalt“. See on raamat, mis P. kui „teadusemehe“ pagaashis ühe tähtsamana esineb. Oigus, see raamat ilmus kümme aastat tagasi („eessõna on märgitud — IX. 1922.). Aga juba siin on Palvadre ilmavaatesotslikud seaded kindlaks kujunenud.

Riigi kohta kirjutab Palvadre selles raamatus (lhk. 9): „Riik on ühiskonna vorm ja klassitulede tekius. Riigivalitsus on klassivalitsus ja kaitseb ainult oma klassi huvisid. *Mida rohkem töölisklass areneb ja mida tugevam ta on, seda rohkem pääseb ta riikliku aparaaži juurde*“ (minu allakriipsutus — R. V.). Täheandab, töölisklass pääseb riikliku võimu juurde rahulisel teel, kui ta parlamendisotse usub. See on 100% line kautskism. Võidakse ütelda, et kümme aastat tagasi Palvadre võis lihtsalt rängasti eksida. Aga siisküsimine: miks ta ikka ja ikka jälle sotside poole eksi? Miks ta oma eksimisi ei paranda?

Samas raamatus samal leheküljel on niisugused pärlid:

„Marx seletas *algul*, et valmistuses on kolm klassi...“ (minu allakriipsutus — R. V.). Seda tuleb nii mõista, et Marx „algul“ eksis, sest edasi kirjutab sealsamas Palvadre: „Kapitalismi laienemisega ja arenemisega muutus maapidamine ka kapitalistlikuks ja selle järele jäi ühiskonda *ainult kaks* klassi: 1) kapitalistide ja 2) töölisklass“ (minu allakriipsutus — R. V.). Siin on Palvadre iseendagi vastu eksinud. Aga see „eksitus“ on Palvadrel just niisugune, nagu see marksismi-leninismi võitluste juures uudis pole, siin on P. talupojad (ja väikekoodanluse üldse) tervena olematuks teinud niisama, nagu ta mujal talupoja (ja väikekoodanluse) tervena revolutsiooniliseks teeb.

Samas raamatus lhk. 7 on üpris „huvitava“ kohad igasuguste filosoofiliste küsimuste kohta. Näit.: „Materialistlikus ajaloo vaates on aluseks aine — mateeria.“ Nii nagu algaja koolipoiss koolipingil: ajaloo vaade on materialistlik sellepärast, et ta

sõna „mateeria“ peale põhjeneb! Sealsamas on dialektika nii seletatud: „dialektika tähendab vaielust, vastuolu“. Punkt ja — see on kogu seletus dialektika kohta. *) Ja seda kannab Palvadre lauale kui marksismi-leninismi!

Paar sõna Palvadre seadetest majandusteaduses. Samas „Uue mas ajaloo“ lhk. 13, näit. on kirjutatud: „Väärtus ei ole muud midagi, kui asjastatud tööjõud“. Selle määruse järele tuleb välja, et väärtus pole mitte ainult kaubavalmistuse ühiskonnas, nagu Marx õpetas, vaid kõikides ühiskondlikes vormes. See väide on aga mehhanistide väide! Juba kümme aastat tagasi arendas Palvadre neid mehhanistlikke vaateid, mis alles mitu aastat peale teda nõukogude majandusteadlaste seas kindlaks mehhanistlikuks kallakuks ja vaateks kujunesid. Kõige hullem on siin aga see, et selle toodud lause paneb Palvadre — *Marxile suhu!* Rääkides tööväärtuse teooriast kirjutabki ta, et seda teooriat „täiendas Marx“, paneb siis sõna „Marxi“ järele kooloni ja toob siis nimetatud lause jutumärkides nagu Marxi enese lause. Marxil pole tööjõud kunagi väärtuse substantsiks olnud (Marx räägib *tööaja* hulgast, kui väärtuse mõõtjast, tööst, kui väärtuse substantsist). Eriti just Palvadre pihta käib Engelse kriitika nende vulgariseerijate kohta („Anti-Dühringis“, osas majandusteaduse kohta), kes väärtuseks tööjõu kuulutavad ja sellega kapitali eksploateerimise ning lisaväärtuse tekkimise seletamise teadusiikult võimatuks teevad.

Palvadrel on veel oma teooriaid ka lisaväärtuse kohta. Samal leheküljel seletab ta, et lisaväärtuse suurus oleneb tööpäeva pikkusest ja tööpalga suurusest ja seletab edasi: „Mida tugevam töölisklass, seda rohkem võib ta kapitalisti lisaväärtust vähendada, mõjudes tööpäeva pikkuse ja tööpalga suurus peale.“

Siin valitseb jällegi see Kautsky vaim — töölisklassi rahulisest kasvamisest oma võimu ja valitsuse juurde. Sealsamas edasi räägib P. veel, et „töö intensiivsus oleneb tehnikast ja siin ei saa töölisklass mõju avaldada ja siin on ka kapitalisti püüd alaliselt paremaid masinaid tarvitusele võtta.“

*) Keda see küsimus rohkem huvitab, soovitan pöörata tähelepanu ka Palvadre raamatule: „Trotskismi alused ja leninism“. Dialektika on seal sisult niisama seletatud, nagu siin. Kuid üsna eht papina esineb P. oma raamatus „1. mai“, kus ta 1. mai tekkimist ja dialektikat heade ja kurjade vaimudega, jumalate ja kuraditega seletab. Palvadre on oma mustantlimete annet asjata enamlaste seas nii õhtralt rajanud. Ta oleks „hingekarjasena“ seda palju kohasemalt kasutada võinud.

Lühidalt on lisaväärtusega Palvadre teoorias asi nii: tööliklass saab lisaväärtust vähendada sel määral, mil määral ta „pääseb riikliku aparadi juurde“. Kui aga tehnika tõusmine ja arenemine lisaväärtust loob, siis ei olene see lisaväärtus ei töölistest, ei kapitalistidest ega üldse ühiskonnakorrast, vaid loodusest, jumalatest, kuraditest või veel millegist muust väljaspool ühiskonda asuvast jõust ja tegurist. Siis pole ju tööliste kurnamist. Siis pole vaja klassivõitlust. Siis on klassirahu proletariaadi ja kodanluse vahel, siis kasvab kapitalism rahulikult ümber sotsialismiks. See on P. „teooria“ sisu. Kuid see kõik on päritud *sotsialistlikust* leerist.

Ja selle raamatu sissejuhatav osa lõpebki niisuguse teooriaga:

„Vaja ära kaotada eraomandus valmistusabinõude peale, samuti ka kaubavalmistus turgude jaoks, ning valmistada saadusi ühiskonna nõuete järele. Tähendab, kaotada ära need põhjused, mis sünnitavad võistluse, anarhia ja viletsuse. *Siis kasvab kapitalistlikust valmistusest sotsialistlik valmistus ja kapitalistliku korra asemele asub kommunistlik kord*“ (minu sõrendus — R. V.)

Kapitalismist *kasvab* sotsialism ja kapitalismi *asemele asub* kommunism! Sellele teooriale võib iga Ast, Martna, Rei j.t. kahe käega alla kirjutada, sest organiseeritud kapitalismi rahulik ümberkasvamine sotsialismiks ongi ju sotsfashistide teooria, mida nad tööliklassi seas levitavad.

Kuidas Palvadre „teoorias“ Oktoobrirevolutsioon välja näeb, selle kohta mõni rida. Samas raamatus lhk. 163 kirjeldab ta Oktoobrirevolutsiooni, näidates, et sõjavägi liinil lagunes, talupojad „vastu valitsuse tahtmist“ maad võtsid, et tööliselised „ei seisnud eelparlamendi selja taga“. Edasi lõpetab ta kogu Oktoobri hindamise järgmiselt:

„Nii oli loomulik, et valitsuse etteotsa võis astuda ainult see, kes massi tegevusega nõus oli ja tema huvimid tabada oskas.“

Ma panen siin kõrvuti ühe teise tsitaadi, nimelt järgmise, mis ka *sama silmapilgu* kohta käib:

„Enamlus ei juhtinud massi; ta rahuldab lihtsalt massi instinkte ja Lenini and seisis selles, et ta õieti tabas neid instinkte ja neid üles küttis.“

Ütelge, lugejad, kas nende kahe näite vahel on mingisugust vahet? Vahe on ainult sõnades. *Sisuliselt* on aga mõlemad väited *üks ja sama*. Poliitiliselt, teoreetiliselt on mõlemad väited *täiesti sarnased*

üksteisele. Võiks arvata, nagu oleks need mõlemad väited Palvadre omad. Esimene väide on Palvadre kirjutatud. Teine väide on aga... endise s.-d. ja praeguse *valge Eesti kaitsepolitsei agendi* isand Ed. Laamanni kirjutatud eesti *kaitsevägede staabi VI osakonna* kirjastusel Tallinnas 1930. a. ilmunud raamatus „Enamlus Eestis“, lhk. 48.

Eesti „kaitsevägede staabi VI osakond“ on eesti valgekaardlaste sõjaväe propaganda osakond. Nagu näete, seltsimehed proletarilased, on professor Palvadrel ja eesti valgekaardlastel täiesti üksmeelne arusaamine Oktoobrirevolutsioonist ja enamlastest. Ainult et professor Palvadre kannab taskus kommunistliku partei liikme-kaarti.

Aga meie pole Palvadre Oktoobrirevolutsioonist arusaamisega veel mitte lõpetanud. Ülaltoodud kohast jätkates kirjutab ta edasi ja lõpetab oma Oktoobri hinnangu järgmiselt:

„Peterburi nõukogus said rõhuva enamuse enamlased ja viimaste poolt 16. oktoobril loodud sõja-revolutsiooni komitee võttis valitsuse oma kätte. Kui 25. oktoobril nõukogude kongress kokku astus, anti valitsus nõukogudele üle.“

Palvadre valgustusel oli Oktoobrirevolutsioon rahuline, kodune sahkerdus. Järgneb, et sõjarevolutsiooni komitee võttis Trotski juhtimisel valitsuse oma kätte ja andis selle kviitungi vastu nõukogudele!

Valge Eesti kaitsepolitsei propagandist isand Laamann propageerib sedasama teooriat märksa laiemalt. Ta kirjutab nii: („Enamlus Eestis“, lhk. 71):

„Enamlaste Oktoobripöörde on hiljem suureks revolutsiooniliseks sündmuseks katsutud kujutada, „10 päevaks, mis vapustasid maailma“. Tõelikkult ei saa seda sugugi revolutsiooniks lugeda... Ainukese võrdluse leiame Lõuna- ja Kesk-Ameerika väejuhatajate n.n. „pronunziamento' des“, kus üks ehk teine kindral kuulutab oma väega ühel ilusal päeval end senise valitsuse alt lahti ning paneb riigipöörde toime... Enamlaste Oktoobripöörde oli väejuhtide pronunziamento.“

Enamlaste ja Palvadre piirjooned on üldiselt nüüd enam-vähem selged. Siin näitasime, kuidas rahvusdemokratismi seaded ja valge Eesti kapo propaganda üksteisele niivõrd sarnased on, et vahetegemine nende vahel paiguti täitsa võimatuks saab, kui neil päritolu pitsatit otsa ees pole.

Aga meie käsitasime siin ainult pisikest osa sellest ideoloogilisest kontrevolutsioonist, mis Palvadre konderbandina eesti tööliikumisse on kannud, või millega ta

on kihvtitanud venekeelset lugejatehulka eesti tööliikumise kohta. Meie ülesanne seisab selles, et kogu rahvusdemokratismi lõpuni paljastada.

Tänapäev on juba palju selgem ka laiale tööliiskadele, et EKP võitlus rahvusdemokratismi vastu on olnud ja on võitlus kontrrevolutsiooni vastu, on olnud ja on ka tänapäev võitlus leninismi igasuguse võltsimise vastu ja fashistliku konderbandismi vastu.

See võitlus on ühtlasi ka võitlus eesti kodanluse ja eesti kapo propaganda vastu. Arusaadav, et meie parteiorganisatsiooni ülesanne on selgeks teha, kuivõrd vastab Palvadre oma kontrrevolutsioonilise konderbandismiga neile nõudmistele ja ülesannetele, mida enamline partei oma liikmete ette seab.

P. S. nr. 12 „Prolet. Rev. Eestis“ juhtkiri juhib tähelepanu minu kirjutuste puu-

duste peale Palvadre venekeelse raama „1905. a. Eestis“ üle. Seal öeldakse: „Si Vakman annab Palvadre vaadete õige poliitilise hinnangu asemel asjast niisugu kujutuse, nagu oleks siin tegemist lihtsa poliitilise kirjaoskamatusena, plagiaadiga jne“

„Prolet. Rev. Eestis“ näidatud hinnar minu kirjutuste kohta on õige. Viis aastat tagasi ei näinud ma Palvadre kirjutetes neid klassilisi juuri, mis mulle hilje selgeks said. Aga siis — aastat viis taga käsitati Palvadre voolu Eesti tööliikumises kui parempoolset kallakut. Kui see veel hiljem, kui otsekohene kontrrevolutsiooni agentuur avaliku rahvusdemokratismi näpaljastati, siis alles selgus ka mulle lõpult Palvadre klassiline seisukoht kog meie eesti tööliikumises (algades Rug Papi föderalistide laagrist 1905. aastal lõpetades tänapäeva kontrrevolutsioonilise rahvusdemokratismiga).

R. Vakman.

Väikesed märkused meie esimesest suurest revolutsioonist

Sm. O. Elleki mälestuste järele

Vene tööliste organisatsioonides Peterburis

Revolutsiooniküsimuste vastu hakkasin huvi tundma juba 1901. a., mil töötasin Peterburis, Platoonovi tehases Vassiili saarel. Ühel päeval laotati seal lendlehti laiali, peitsin neist ühe omale tasku ja õhtul, kui hoburaudteel — „konkal“ — kojupoole sõitsin, lugesin lendlehte teistele tuttavatele töölistele, kes olid teistest töökohtadest. Kui siis „konkal“ maharõnõisime, tiris üks nukk mind sandarmipolitsei juurdlusosakonda, kus teise päevani kinni peeti ja lahti lasti alles peale seda, kui lendlehe saamise loo olin ära rääkinud. Seda oli mul ka kerge teha, sest revolutsiooniliikumises ma senini veel osa ei võtnud, ei teadnud, kes olid lendlehtede laialilaotajad ega tunnud kedagi muud revolutsioonitegelast. Et aga sellest saadik mu huvi revolutsiooniküsimuste vastu üles sai erutatud ja ma neile täiesti kaasa tundsin, siis leidsin peagi seltsimehi, kes mu viisid tööliste ja üliõpilaste poliitilistesse ringidesse, mis sel ajal Pe-

terburis tegutsesid. Nende ringide koosolekutel käisin õige tihti.

Sel ajal olin ma tuttav rälsep Ojatjeviga*) kes nende ringide tegevusest osa võttis Sm. Ojatjevi kutsel läksin ma salajase vene sotsiaaldemokraatliku tööliste partei ringi koosolekule. Koosolekuid peeti Ojatjevi korteris, Vassiili saarel, 7. liinil. Neil koosolekutel käisin kolm-neli korda, see oli 1902—03. aastal. Esimesel koosolekul, millest osa võtsin, oli koosolijaid 15 in. ümber, igaühel oli oma pörandalune varjunimi, sm. Ojatjev nimetas mulle kõik varjunimed, aga praegu mäletan ainult kolme: Ovsjännõi, Rak, Pavlerus. Peale tööliste oli neil koosolekutel ka üliõpilasi, kes sel ajal revolutsiooniliikumise arendamises suurt osa etendasid. Ringi koosolekutel pidasid mõned seltsimehed ettelugemisi suurematest revolutsioonisündmustest, nagu Suurest Prantsuse revolutsioonist. Samuti arutasime ka

*) Sm. Mihail Jefimovitsh Ojatjev töötab praegu Leningradis, rätsepatöölise artelli tehnilise direktorina (1-nee Lenpromsojusi vabrik).

s.-d. partei programmi, jooksvaid poliitisi küsimusi jne. Ringist osavõtjate üliopilaste kaudu hakkasin varsti käima ka Vassiili saarel asuvas ülikoolis peetavatel koosolekutel, kus osalisi oli juba 100 inimese ümber. Need koosolekud olid korraldatud peaaugult vähem arenenud seltsimeeste jaoks, kellele seal peeti põlulaarseid ettelugemisi ja korraldati valetusi. Koosolekuid ülikoolis peeti umbes ka nädala tagant, mina käisin seal korda ümme.

1903. a. kuni 1905. a. lõpuni töötasin Eriksoni telefonitehases Viiburi poolal. Ülikoolis koosolekutei käies sain sm. Komar'iga*) tutvaks, kes samuti Eriksoni tehases töötas. Tema kaudu astusin tehase sotsiaaleemokraatliku töölistepartei enamlaste organisatsioonil. 1905. a. asutati meie tehases oma s.-d. enamlaste võitlussalk, kelle liikmeks ka mina hakkasin, nagu kõik eisedki nooremad organisatsiooni liikmed olid ühtlasi ka võitlussalga liikmed. Meie võitlussalgas oli umbes 15 liiget. Salga egevus küsimustes pidasime tihti erilisi koosolekuid, suve jooksul korraldasime meid koosolekuid Lesnoi metsas. Võitlussalga liikmetest mäletan veel ainult ühte — sm. Aleksander Tshvainikovi (praegu Leningradis, vanade enamlaste ühingu liige).

Esimene ekspropriatsioon, mis meie võitlussalk toime pani, oli sõjariistade, peaaugult revolvrilise võtmine „kardavoielt“. Sõjariistu oli tarvis muretseda kõigepealt võitlussalga liikmetele endile, eiseks ka selleks, et laiemaid töörahvahulki eelseisvateks võitlusteks sõjariistu panna.

Revolvrilise äravõtmist toimetasid kõigi enamlaste organisatsioonide võitlussalgad ühel ja samal päeval üle terve linna järgmiselt: mindi kahe mehega linnavahi ruurde, temalt nagu midagi küsima; parajal silmapilgul paikas üks meestest linnavahile peenikest ninatubakut silmi, kuna teine ruttu revolvrilise läbi löikas ja sõjariista ära tõmbas. Äravõetud revolvril andis meie võitlussalk Viiburi raiooni parteikomiteesse, peale nende, mis oma tarbeks jättsime.

Kohe peale selle hakkas poliitseiülemlus ühe kardavoi asemel kaks meest postile saatma, mis sõjariistade eksproprieerimise edaspidi võimataks tegi.

*) Sm. Komar oli 1905. a. Eriksoni tehases tööliste vanemaks valitud, kui asutati Peterburi tööliste nõukogu, saatis tehase ta oma poolt nõukogu liikmeks.

Sõjariistu sai Peterburi organisatsioonil ka väljamaalt, eriti Soomest ja Soome kaudu. Sel otstarbel oli meil lähedane side loodud soome organisatsioonidega Soome vaksalis teeniva vahtmeistri Jansonil kaudu. Sm. Janson, rahvuse poolest eestlane (töötab praegu Leningradis, Eksportlissis), oli soome s.-d. organisatsiooni liige, aga kohaliste Peterburi s.-d. enamlaste organisatsioonide tegevusest ei võtnud osa, vastavalt oma org. direktiivile sel põhjusel, et mitte milgi viisil võimude kahtlust enda peale tõmmata ja sedaviisi sidet Peterburi ja soome organisatsioonide vahel võimalikult püsivamaks teha.

Võitlussalkade ülesannete hulka käis ka valvepidamine massiliste koosolekute puhul poliitsei ja kasakate kallaletungi vastu, kinnivõetud seltsimeeste vabastamine poliitsei käest võimaluse korral, meie partei kõnemeeste kaitsemine miitingutel jne. Nii näit. ka 9. jaanuari meelevaldusele saatis meie partei oma võitlussalgad välja selleks, et tarviduse korral, nagu arreteerimiste jne puhul vastupanekut avaldada. Mäletan, 1904. a. suvel olime korra metsas koosolekul, kokku umbes 30 inimest. Võimud olid meie koosolekust teada saanud ja saatsid suure kasakatalga meile kallale. Et meid suure kasakate arvu kohta vähe oli, siis ei võtnud me lahingut vastu, vaid läksime laiali.

Eesti tööliste ringid ja organisatsioonid Peterburis

1905. a. kohtasin sm. Alatsei korteris Peterburi poolal sm. Sõrmust ja Möldrit (varjunimi „Jegorov“). Ka sm. Vöölmann oli sel korral seal. Kõnelesime muu seas ka eesti ringide ja organisatsioonide tarvidusest. Enne seda oli eestlaste hulgas küll juhuslikke koosolekuid peetud, aga nüüdsest peale hakkasime järjekindlaid koosolekuid korraldama. Asutasime ka lugemisringid. Kooskäämisi korraldasime üsna süstemaatilisel, enamasti iga laupäeval. Kogumiskohtadeks olid peaaugult vanemate seltsimeeste korterid, peale selle ka eesti kooli ja karskusseltsi ruumid (karskusselts asus Povarskoi pereulokis). Osavõtmine neil kooskäämistel oli mitmesugune, kõikus 10 ja 40 in. vahel. Praegu mäletan nende hulgast seltsimehi: Sein, Ilmas (praegu Leningradis, poliit-sunnitööliste ühingu liige), Kask, Mikkal (siin), Aren (siin), Süld (siin), Libe ja Siivas (siin, praegu parteitu).

1905. a. sügisel korraldasime Elektrotehnika instituudis ülelinnalise eesti töö-

liste koosoleku, millest osa võttis 200 in. ümber. Koosolekul võtsime arutusele küsimuse V. s.-d. tööliste partei enamliku organisatsiooni eesti osakonna asutamise üle, mille kohta koosolek suure hääleenamusega heaks kiitis. Peale seda valiti samal koosolekul eesti organisatsiooni juhatus. Koosolekust võttis osa ka doktor P. Hellat, kellele ette pandi juhatuseliikme kandidaadiks hakata, millest ta ära ütles, põhjendades sellega, et tal puudub vajalik arusaamine tööliste ja kapitalistide vahelkordadest, mispärast soovitas valida ainult töölisi.

Eesti organisatsiooni juhatus arutas ühel oma koosolekul oma eestikeelse parteilise ajalehe „Edasi“ asutamise küsimust, ehk õigemini, lehe väljaandmise tehnilisi ja vormaliseid külgi, kuna põhjusemõtteline otsus lehe väljaandmise üle oli juba varem tehtud. See juhatus koosolek peeti dr. P. Hellati koriteris, sel korral oli seal ka Strandmann — üks praeguse kodanliku Eesti „riigitegelane“, s. o. tööliste timukas, (sel ajal aga olid paljudki praegused suurkodanlased pealtnäha üsna „puņased“). Minule tehti kohuseks oma nime peale lehe väljaandmiseks ametivõimudelt luba muretseda, ühtlasi tutvuneda ekspeditsiooni tehnikaga, milleks mind vene parteiliste seltsimeeste abil lühikeseks ajaks „Novaja Shisni“ (esimene vene enamlaste legaalne ajaleht Peterburis, ilmus 9. nov. kuni 16. dets. 1905. a.) talitusse saadeti seda tööd tundma õppima.

Algas kibe organiseerimistöö „Edasi“ käimapanekuks. Organisatsioon üüris oma ja lehe tarbeks ruumid Sagorodnoi prospektil nr. 3, teisel korral. Lõpuks saime lehe käima, ilmus teda vististe neli numbert, siis jäi ainelise jõu puudusel seisma. Lehe toimetajateks olid sm. Sõrmus ja Mölder. Sm. Pöggelmann ei olnud sel ajal Peterburis, aga ta saatis oma artikleid lehes avaldamiseks.

Organisatsiooni ruumides peeti korralikult raioonide eesti osakondade usaldusmeeste koosolekuid. Need usaldusmehed olid valitud sidemepidamiseks keskkoha ja raiooniosakondadega, kokku oli neid üle 30 inimese, igaühe juhatusel tegutses oma ring eesti sotsiaaldemokraatidest, ringi normaalsuuruseks oli määratud 10 liiget. Sellest järgneb, et eesti s.-d. parteilaste arv sel ajal Peterburis tõusis üle 300. Usaldusmeeste ülesandeks oli oma ringides parteilist kasvatustööd teha, tutvustada ringiliikmeid parteiprogrammi ja revolutsioonijalooa jne.

Miiting Jaani kirikus

1905. a. detsembrikuu algul tehti eesti enamlaste organisatsiooni juhatus ja raioonide usaldusmeeste ühisel koosolekul otsuseks pühapäeval 6. detsembril Peterburi Jaani kirikus jumalaorjuse ajal miitingut korraldada. Hakkasime kohe kirikumiitingule ette valmistama: hektografeerisime hulga laululehti revolutsioonilauludega nagu „Tööliste marsellaise“, „Ei abi saa me keisri käest“ jne. Iga oma mehele ja tegelasele juhatasime tema osa kätte. Iga usaldusmees oma ringiliikmetega asus kirikus oma teatavale kohale, kõnepidajaks valisime sm. Kase, kellele selleks puhuks muretsime halli habeme, orelimängijaks panime sm. Rudolf Nieländeri (langes võitluses Judenitshi bandedega Peterburi all 1919. a. oktoobris). Määratud pühapäeval asusime kirikus oma kohtadele. Minu ringi hoolde anti orelikoor. Kirikuteenistuse ajal, kui papp Kallas hakkas keisri eest palvet jortama, kõlasid korruga valjud hüüded: „maha timukas!“ Papp Kallas pistis suures ehmatuses plagama, sm. Kask tõusis kantlisse ja algas kõnet. Kohe jaotati ka kirikulistele meie hektografeeritud laululehed kätte. Orelikooril tõstisime parajal silmapilgul kiriku-orelimängija oreli tagant ära ja sm. Nieländer asus asemele. Peale sm. Kase kõnet üürgasid oreliregistrid revolutsiooniviise, rahvas laulis meie laululehtedelt kaasa. Sellega sai ka kirik revolutsiooniliselt ära „õnnistatud“. Kui siis ka oma „kirikuteenistuse“ lõpule olime viinud, läksime kõik ühes teiste kirikulistega ilusti välja uulitsale.

Kirikuukse taha oli juba jõudnud kaskatesalk, aga ühtegi meie tegelast ei läinud neil korda tabada, sest võimata oli rahva hulgast kedagi ära tunda. Peab ütleva, et see ettevõtte läks meil üsna hästi korda, ei olnud ainustki nimetamisvääriilist vahejuhtumist, peale orelimängija vägivaldse kõrvaldamise, keda sõna täielises mõttes pingilt ära tõsta tuli, teisiti ei arvanud see tüüp heaks paigalt liikuda. Mõni aeg tagasi lugesin ajakirjas „Proletaarne revolutsioon Eestis“ nr. 10. sm. Sagittariuse artiklis märkust selle kirikumeeleavalduse kohta, kus oli selleaegsest „Ristrahva Pühapäevalehest“ väljavõtte toodud, milles öeldud, et mõned kirikulised katset teinud papp Kallas meie vastu kaitseda. See märkus ei vasta tõele, sest papp Kallas ei tarvitanud meie vastu kellegi kirikulise „kaitset“, kuna ta kirikust, rutem kui oodata oleks võinud, plagama pani. Küll võib aga kaskate kohalekutsumist tema arvesse panna,

vast ehk nimelt selle aktiga avaldas ta oma „vastupanekut“.

Sel ajal olin ma Eriksoni tehase poolt valitud Peterburi tööliste nõukogu saadiku kandidaadiks (saadikuks oli sm. Komar). Detsembrikuul, kui Moskva proletariaat sõjariistus võitlusele üles tõusis, valitses ka Peterburis ärev meeleolu ja võimud olid agaralt tegevuses, et kasvavat liikumist sumbutada. 10.—11. detsembriööil olid Peterburis suured arreteerimised, teiste hulgas arreteeriti ka mind. Algul paigutati mind Peressõlnaja vangimajasse, kuu aega hiljem viidi Krestsõisse, kus peeti kuni 1906. a. jaanipäevani, siis lasti välja.

Töötamine pommivabrikus

Kui vangimajast välja sain, saatis V.s.-d partei Peterburi komitee mind pommivabrikusse tööle, mis asus Viiburi poolel Parviainenin tehases. Tähendatud tehas valmistas mereväele sõjamaterjale, sellepärast oli tehases olemas n. n. salajane osakond salaoperatsioonide toimetamiseks, kuhu ei lastud kedagi, kes seal osakonnas otsekohe ei töötanud. Selles osakonnas aga oli insener ametis, kes s.-d. enamlaste organisatsiooniga lähedases sidemes. Teiseks oli ka tehase valitsuses isikuid, kes niisuguse sideme ja meie organisatsiooni toetamisele heatahtliselt suhtusid. Seda olukorda ära kasutades organiseeris P.K. täh. inseneri abiga selles salaosakonnas oma veel salajasema pommivabriku, kuhu tööle saadeti ainult ustavamaid parteiliikmeid. Sel ajal kui mina seal töötasin, oli meid 12—15 seltsimeest. Töötasime ainuüksi pommide valmistamise alal, mingisugusest muust tehase tööst ei võtnud me osa. Ka ei pidanud me teiste tehase töölistega mingit läbikäimist, et keegi meie tõelisest tööst mingit aimu ei saaks. Inseneri läbi oli aga asi nii korraldatud, et palka makseti meile nagu kõigile teistele töölistele tehase kassast, sedaviisi võis pommivabrik töötada üsna rahus ja segamata. Selle aja jooksul, mil ma seal töötasin, valmistasime mitusada lõhkepommi, peale selle hulk „põrgumasinaid“ (erilise kellavärgiga, et pomm lõhkeks määratud ajal): Meie töötoas valmistati küll ainult n. n. „kestad“, mis siis Terijõe (Soome territooriumil, üsna piiri ligidal) toimetati, kus nad lõhkematerjaliga täideti. Terijõel laadimise juures olla üks seltsimees, eestlane, varjunimega „Eduard“ (Eriksoni tööline) pommiplahvatus tagajärjel surma saanud. Muid vahejuhtumisi pommivabriku tegevuse ajal ette ei tulnud. Politseile jäi „vabrik“ kuni lõ-

puni teadmatuks, ei olnud meie hulgas ühtegi äraandjat ega olnud sissekukkumist, mis oleks pommide valmistamisega ühenduses olnud. Kõik see tunnistab kõva konspiratsiooni ja head seltsimeeste valikut.

Vaielused vähemlikkude kallakute avaldajatega

Peterburi eestlaste s.-d. organisatsiooni juhtivamad tegelased 1906. a. suvel olid sm: H. Pöögelmann („Rõoskaja“), J. Mölder („Jegorov“), Peeter Speek, Viktor Kingissepp, Berta Ringsmann („Pärdik“), Grünberg („Max“), Iida Pöder (hakkas hiljem es-eride ninamehe Tshernovi naiseks, kellega üheskoos peale Oktoobrirevolutsiooni väljamaale putkas). Mina töötasin organisatsioonis varjunime all „Tuli“.

Kuigi organisatsioonis olid mõned seltsimehed, kes üksikutes küsimustes vähemlikke kallakuid avaldasid, siis kogumass ja juhtivate seltsimeeste rõhuv enamus pooldas enamlikke põhimõtteid ja kogu organisatsioon töötas nende põhimõtete alusel. Venemaa s.-d. tööliste partei enamliku Peterburi komiteega lähedas sidemes olles allus ta P. K.-le täielikult ja talitas oma tegevuses tema direktiivide järele.

Meie tegelaste hulgas oli kõigest kaks silmapaisvatamat seltsimeest, kes juba sel ajal mõningaid vähemlikke kalduvusi hakkasid avaldama, nimelt J. Mölder ja P. Speek — esimese vähemlus tuli välja sõjaväehulgas organiseerimistöö tegemise küsimuses, kuna teine püüdis arendada föderalismi. Vähemlased, nagu teada, ei tunnistanud revolutsiooniliste organisatsioonide loomise tarvidust sõjaväeosades, nimetades seda soovimata sekelduste väljakutumiseks valitsusvõimudega, vähemlased püüdsid teha kõik mis võimalik, et vahekorda valitsusega mitte teravaks ajada. Revolutsiooniline proletariaat sundis vähemlasi revolutsiooniliikumisest kinni haarama ja nad püüdsid ka „revolutsiooni teha“ ainult sel mõõdul, kuidas see võimudele meelejärele.

Meie eesti organisatsiooni rõhuv enamus aga oli ka sõjaväe hulgas töötamise küsimuses ühelmeel P.K.-ga. Ühtviisi kõigi parteilaste-venelastega olid ka eesti organisatsiooni liikmed P. K. korraldusel ja täitsime iga P.K. nõuet või ettepanekut vastuvaidlemata. Näiteks, kui P.K. poolt nõudmine tuli, anda meie poolt paar seltsimeest töötamiseks sõjaväe hulgas, — meie valisime selleks kaks — Berta Ringsmanni ja Iida Põdra. Viimased sõit-

sid P.K. juhatause järele Kronlinna, et sõjaväe hulgas agitatsiooni teha.

Selles sõjaväe hulgas töötamise küsimuses tuli meil sõnavõitlust pidada tähendatud Möldriga. Võtsime tema vähemliku „tsaarisõpruse“ ägeda enamliku kuuliraha alla ja tegime tema „tundeavaldusele“ lõpu — tõrjusime ta endist täiesti eemale, nõnda et ta enam ei käinud meid segamas*).

Föderalismis küsimuses toonitas P. Speek (praegu Ameerika kodanluse sopsam süljelakuja), et tarvis luua oma rahvuslik Eestimaa tööliste sotsiaaldemokraatlik partei, mitte aga töötada Venemaa s.-d. t. partei osakonnana. Vastupidisest küljest selgitas seda küsimust meile pikalt ja laialt sm. Pöögelmann oma referaatides. Tagajärg oli, et ka P. Speek sai meilt enamliku vastuhoobi ja ta jäi ainukeseks „föderalistiks“ Peterburis s.-d. eestlaste hulgas.

Eesti-läti võitlussalk ja ta tegevus

1906. a. suvel asutasime eestlaste ja lätlaste organisatsioonide poolt ühise võitlus-eksproprieerimissalga. Meie eestlaste poolt oli selles salgas 6 seltsimeest, nende hulgas sm. Sõrmus ja mina, teised neli olid kingisepad Lesnoist, kellest mäletan nime poolest kahte — Kirsteini ja Kuhlmanni (mõlemad said surma Eestis ühe terroristliku akti tagajärjel). Lätlastest mäletan selles salgas kahte nende varjunime järele — „Musikant“ (oli klaassilmaga üliõpilane) ja „Hans“. Meie salga juhatajaks oli sm. Sõrmus, peateselle oli täidesaatekomitee, kes „ekside“ plaanid välja töötas.

Eesti-läti salga esimene eksproprieatsioon oli Viiburi poolel Babuurini pereulokis postiosakonnas. „Eksi“ kordaminekuks oli tarvis, et seal vahtivad kardavoi saaks vaikselt ilma mürata „maha võetud“, mida oli tarvis teha külma terariistaga. Kõik salga liikmed ütlesid sellest ülesandest ära, viimati võttis üks läti naiseltsiline „Meeri“ ta oma peale ja viis läbi, ühes sellega õnnestus ka meie „eks“ hästi.

Järgmine meie „eks“ oli ühelt arteltshikult raha äravõtmine, mille toime panime, Varssavi vaksali juures Obvodnoi kanali ääres (vaksali ja kiriku vahekojal), kuhu

kaks meie salga liiget kutsusid arteltshiku mingil ettekäändel. „Eks“ läks korda ilma ühegi äpardueta.

Vahepeal oli politsei minu vastu jälle huvi hakanud tundma — mind ositi taga. Sain ka teada, et mind oli võitnude poolt määratud väljasaadetavate hulka. Sedaviisi ei võinud mul Peterburis enam vaba elu ega liikumist olla, sellepärast asusin 1906. a. sügisel Tallinna, kus läksin kohe kohalise s.-d. organisatsiooni käsutusele.

Tallinna organisatsiooni

juhtivamad tegelased 1906. a. suvel ja sügisel olid seltsimehed: H. Pöögelmann („Rooskaja“ — töötas ajalehe „Sõnumete“ kirjasaatjana), August Rei („Kusti“, nüüdne valge Eesti sotsiaschistide ninamees), Kesküla („Aleksander“), Kuhlmann („Schulz“), Maasik („Vasja“ — vähemane, tapeti Isborskis 1919. a.), Leberecht („Mänd“), Alma Ostra („Seima“, praegu A. Ostra-Oinas, valge Eesti sotsfaschist), Lucie Martna, õeksed Katz'id, õeksed Sundelvitshid, Pikkov („Mapp“), Juhan Lilienbach („Maamees“), Nikolai Janson (asus sel ajal Narvas, aga sõitis tihti Tallinna), Vürst (hakkas hiljem provokaatoriks, mis peale Oktoobrirevolutsiooni avalikuks tuli) ja keegi „Hain“ (varjunimi, pärisnime ei mäleta). Mind määrati varsti peale Tallinna tulekut Tallinna komitee sekretäriks.

Peale nende seltsimeeste töötas Tallinna organisatsioonis veel venelane sm. „Andrei“ (varjunimi, ta oli vene ajalehe „Russkoje Slovo“ kirjasaatjaks), kes oli Tallinna saadetud Venemaa s.-d. tööliste partei keskkomitee poolt kui viimase esitajaks, sideme pidajaks Tallinna organisatsiooni ja keskkomitee vahel, viimase juhtnõõride edasiandjaks ja eriti parteilise töö korraldamiseks kohaliste vene masside hulgas.

Sel ajal oli Tallinna organisatsiooni komiteel kokkusaamiskoht organiseeritud Tartu maanteel asuvasse söömapoodi, mida pidasid sm. Niemannini vanemad. Selles söömapoes teenis ka üks meie sl. Emilie Limbervek (praegu töötab Leningradis sõjaväe arstiteaduse instituudis). Söömapoe ruumides oli kokkusaamisteks eriline salatuba, kuhu pererahvas kedagi muid ei lasknud, sisse käisime tagaukse kaudu. Sel kokkusaamiskohal oli Tallinna organisatsiooni töös väga suur tähtsus. 1907. a. viidi söömapood sadama lähedale, ühes temaga kolis ka organisatsiooni kokkusaamiskoht.

* Nagu „õige“ vähemlane kunagi, vajus ka Mölder hiljem täiesti kodanluse laagrisse. Peale kodusõda oli ta mõni aeg Leningradis valge Eesti peakonsuliks, praegu esindab Eestit Riias.

Võitlus vähemlusega Tallinnas

Selleks, et Tallinna organisatsioonisenamlikku poliitikat läbi viia, tuli meil oma jagu võitlust pidada vähemlusega. Viimase esitajaid ei olnud palju, aktiivseid oli ainult kaks — partei keskkomitee volinik „Andrei“ ja kohaliku organisatsiooni liige Pikkov. Kõik teised, kes hiljem vähemlaste leeriläksid, ei olnud sel ajal veel „nii kaugele“ jõudnud.

Kuna partei keskkomitees sel ajajärgul vähemlased võimul olid, siis saatis see vähemline keskkomitee ka oma esitajateks igalepoole vähemlasi. Nõnda oli ka „Andrei“ kõva vähemlane ja püüdis Tallinna organisatsioonis vähemlikku mõju levitada. Tallinna organisatsioon aga oli oma rõhuvas enamuses enamlike pühimõtete pooldaja, samuti ka Tallinna komitee liikmed olid viimase ni enamlased. Aga ometi oli „Andrei“ kui keskkomitee esitajal sedavõrd suur autoriteet, et ta T.K. liikmed oma mõju alla tõmbas ja sedaviisi vähemlikku liini teostas. Sellele ebaloomulikule seisukorrale saime siiski varsti pöördetua. Võtsime vähemluse küsimuse Tallinna komitees otsekohe arutusele ja selgitasime oma seisukoha vähemluse suhtes. Komitee tegi otsuseks igasugused vähemlikud kõhklemised ja kallakud täiesti kõrvale heita ja asuda kindlasti enamlike pühimõtete alusele. Keerulisem oli juba küsimus, kuidas saab „Andrei“ endaga, sest kui keskkomitee esitaja, nõudis ta meilt keskkomitee vähemlike juhtnõu-ridest kinnipidamist. Selles küsimuses võtsime endile Peterburi komitee eeskujuks, kes oli täiesti enamlik ja teostas oma enamlikku poliitikat, vähemlike keskkomiteest küsimata. Meie tegime otsuseks P.K.-ga lähemasse ühenduses astuda, missuguseks otstarbeks Tallinna komitee mind Peterburi komandeeris. Peterburi komitees toonitati mulle kindlal sõnal, et meil kui enamlastel tuleb vähemlik „Andrei“ ilma pikema jututa juhtivast tegevusest kõrvaldada. Seda tegime me ka kohe niipea, kui ma Tallinna tagasi jõudsin. „Andrei“ jatkas küll veel T.K. koosolekul käimist, aga tema mõju ja autoriteet oli kadunud, teda ei võtnud enam keegi kuulda. Senini kirjutas ta artikleid T.K. põrandaaluses häälekandjas „Sotsiaaldemokraadis“ avaldamiseks ja milles ta oma vähemlike vaateid arendas. Nüüdsest peale lükkasime ka tema kirjutikud tagasi ja üldse võtsime temalt võimaluse aktiivseks tegevuseks. Ühes sellega katkes ka meie side vähemliku keskkomiteega. Võib öelda, et faktiliselt oli

Peterburi komitee sel ajal kõige enamluse ülevenemaaliseks keskkohaks ja juhtijaks. Nüüd löi ka meie Tallinna komitee kindla sideme P.K.-ga ja hakkas tema juhatusel oma tegevuses kindlat enamlikku liini läbi viima*).

Kohalikkude parteilaste hulga oli vähemluse silmapaistavamaks esindajaks Tallinna organisatsioonis tähendatud Pikkov. Tema ei olnud küll T.K. liige ega käinud T.K. koosolekul, aga ta esines tihti organisatsiooni massilistel koosolekudel (neid koosolekuid pidasime enamalt jaolt seltsimeeste erakorterites, kokku tuli keemiselt 20 kuni 30 in. ümber), kus ta propageeris „legaalses marksismi“. Tema ettepanek oli, et partei senisel kujul tuleks likvideerida ja asutada legaalsed tööliste organisatsioonid, näit. töölisteklubide näol, kus sotsiaaldemokraatlikud töölisteks liikmeks oleksid, aga organisatsioonid mingit s.-d. parteilist märki ei kannaks ega teravat revolutsioonilikkust ei avaldaks. Ka programmi tuleks tuntavalt muuta, nimelt suuremad poliitilised nõudmised, nagu asutava kogu kokkukutsumine jne, tuleksid programmist välja heita ja alles jätta teisejargu nõudmised, nagu 8-tunniline tööpäev ja muud niisugused, peajasjalikult majandusliku iseloomuga nõudmised. Sel teel olevat võimalik tööliste organisatsioone tsaarivalitsuses ägeda tagakiusamise alt päästa, nad võivat rahulikumalt töötada ja palju enam ära teha.

Neil Pikkovi jutlustustel ei olnud vähematki tagajärke. Alati peale oma ülesastumist sai ta teiste seltsimeeste käest paraja enamliku vastuse. Tervest Tallinna organisatsioonist ei leidnud Pikkov omale poolehoidijad ja ta jäi sedaviisi ainukeseks „legaalseks marksistik“ Tallinnas (nagu P. Speek oli ainuke „föderalist“ Peterburi eesti s.-d. hulgas).

Järgmine suurem küsimus, mille üle meil vähemlusega sellesama Pikkovi näol tuli sõdida, oli riigivolikogu valimiste eel- tööde läbiviimine. Tallinna komitee korraldas ettevõtetes tööliste koosolekuid, kus töölistele meie partei pühimõteteid ja poliitikat tutvustasime ja agiteerisime töölisti hääletama sotsiaaldemokraatlike kandidaatide eest. Pikkov esines nõudmisega, et agitatsiooni ei tehtaks mitte ükski tööliste hulgas, vaid s.-d. organisatsioon peaks püüdma omale poolehoidu võtta ka väike-

* See oli 1906. a. oktoobris, kui enamline vool Tallinna s.-d. organisatsioonis täiesti mõduandvaks ja valitsevaks vooluks sai. Sedaviisi ei ole õige sm. Palvadre toonitus tema venekeelses raamatus „1905. год в Эстонии“, et enamluse viinud Tallinna organisatsioonis mõjule alles sm. Wöölmann 1907. a.

kodanikkude masside hulgas, nagu väike-majaomanikud, käsitöökodade pidajad, intelligendid jne. Meie lükkasime selle ettepaneku tagasi põhjendusega, et meie enamlik organisatsioon ei või oma vähe-seid jõudusid killustada kihutustööga väikekodanlaste hulgas, kelle „revolutsiooni-likkus“ pealispinnaline ja lühikeseajaline meeoleolunähtus, kuna terve väikekodanlik kiht ise kõigi oma huvide ja püüetega orgaaniliselt rohkem kaldub suurkodan-luse, kui proletariaadi poole, meie üles-andeks aga olgu kõik jõud koondada organiseerimis- ja agitatsioonitööle eest-käht just proletariaadi hulgas, kes on ai-nuke lõpuni kindel revolutsiooniline jõud, enamlike pühimõtete teostajaks. Nõnda jäi vähemlane Pikkov ka selles väikeko-danluse teenimise küsimuses kuivale.

Teise riigivolikogu

valimise eeltöödest võttis Tallinna organi-satsioon, nagu eespool juba tähendatud, aktiivselt osa. Tallinna komitee seadis oma poolt riigivolikoguliikme kandidaa-dina üles sm. H. Pöögelmanni. Aga kuna sm. Pöögelmann ei olnud tööline ja tal tsaariseaduste järele ka muu tsensus puu-dus selleks, et valitud saada, siis tegi T.K. otsuseks valimistsensuse muretsemiseks sm. Pöögelmannile osta fiktiivselt väike talukohake. Koht leiti Nehatu vallas ja osteti ära, aga et selle ostu kinnitamine rohkem aega võttis kui arvatud oli, siis ei sattunud sm. Pöögelmann ikkagi enam nimekirja. Selle tagajärjel sai Tallinna tööliste poolt riigivolikogusse valitud Dviigateli tööline — enamlane Paul Pärn. Et Eestimaa valimistel suuremaid vormivigu ette tulnud, mille tagajärjel võis oodata valimiste tühistamist, siis oli Tallinna or-ganisatsioonil lootus, et sm. Pöögelmanni uutel valimistel ikkagi riigivolikogusse saab viia. Seniks aga määras T.K. tema sm. Pärna sekretäriks, õigemini küll sel-leks, et Pärna poliitilist tööd riigivolikogus juhtida. Sedaviisi tuli sm. Pöögelmannil ühes Pärnaga Peterburi asuda.

Tallinna s.-d. organisatsiooni võitlussalk

Nagu teistelgi s.-d. enamlaste organi-satsioonidel, oli ka tallinnlastel oma võit-lussalk organiseeritud (umbes 10 mehe ümber, mäletan kolme: Johanson, Sommer, Toomingas). Aga 1906. a. sügiseks oli Venemaa poliitiline olukord sedavõrd muu-tunud, et partei juhtivad organid tarvi-

likuks pidasid organisatsioonide võitlus-salku likvideerida.

Töötades Peterburi komiteega käsikäes ja saades temalt juhatusi tegi P.K. ka meile ettepaneku oma võitlussalk laiali lasta. Tallinna komitee arutas selle küsi-muse läbi ja tegi vastava otsuse. Selle otsusega aga ei olnud salga liikmed päri. Võitlussalga likvideerimise ühe vastupõh-jendusena tõid salga liikmed ette, et neil seisvat veel üks suur töö ees, nimelt sur-manuhtluse kordasaatmine parun Budbergi kallal, kelle verejänust ja metsikust üm-berkäimisest talupoegade viimaste poolt T.K.-le palju kaebtusi oli tulnud. T.K. aga, arvestades üldpoliitilise seisukorraga ja kõrgema partei otsusega, jäi oma seisukohale kindlaks ja kuulutas need võitlus-salga liikmed, kes laialisaatmise otsuse alla ei taha painduda, parteist väljaheit-detuks. (Tegelikult ei olnud sel väljaheit-mise otsusel küll tagajärge, sest välja-heidetud jäid faktiliselt endist viisi par-teisse, käisid organisatsiooni koosolekutel ja allusid kõigis muis küsimustes, peale võitlussalga küsimuse, partei otsustele.) Võitlussalga poolt teatati, et nad surmaot-suse Budbergi kohta täide saadavad, olgugi Tallinna komitee selle vastu ja nõudsid T. komiteelt sõjariistade väljaandmist, mis selle akti toimepanemiseks vaja. T.K. lük-kas selle nõudmise tagasi, jäädes oma en-dise otsuse juurde, et võitlussalk on laiali lastud. Siis hakkasid salga liikmed minule kui T.K. sekretärile isiklikult peale rõhuma ja nõudma surmaahvardusel sõjariistade väljaandmist, kas või T.K. teadmata. Seda ei võinud ma muidugi teha, ahvardatagu mind kuidas tahes.

Natukese aja pärast saimegi kuulda, et Budberg on surmatud. Peale parun Bud-bergi surmasid need laialisaadetud võitlus-salga liikmed ilma T.K. teadmata veel Tallinna raudteetehase meistri (nime ei mäleta), kes kui tsaarivalitsuse truu koer tööliste poolt vihatud oli.

Pärast Budbergi surmamist tulid laiali-lastud salga liikmed uue nõudmisega: andku T.K. neile lõhkepomme välja ühe suurema parunite hukkamise läbiviimiseks Budbergi matustel, kuhu oli oodata suu-remat hulka paruneid kokku tulema. Selle akti toimepanemise plaan oli salgal juba välja töötatud. Matuserong pidi liikuma Toompealt tulles Pika jala alt läbi, kus lii-kumisruum kitsas, nagu mingis õonestikus, ja sellepärast väga soodus lõhkepommeide tarvitamiseks. Punkt, kust selle akti läbiviimist pidi juhataatama, oli maja Pika jala all (Liivi tapeedikaupluse kõrval), kus keegi

pahempoolsete vaadetega rätsepp (nime ei mäleta) oma töötuba pidas. Rätsepp ei olnud küll otsekohe s.-d. organisatsiooni liige, aga ta oli meie parteitegelastele tuntud ja ustav (tema juures hoidis T.K. oma pitsatit ja osa arhiivi). Õieti öelda, teda ei tõmmatud meelega organisatsiooni aktiivsesse tegevusse, et teda sissekukkumise eest hoida ja sedaviisi kindlustada kohta parteilikkude materjalide hoidmiseks. Selle rätsepa korteri võttis võitlussalk nüüd käesoleva ettevõtte läbiviimise otstarbel oma korraldusele. Et selle tagajärjel rätsepale midagi halba ei juhtuks, siis temaga kokku leppides toimetati ta aegsasti eemale, makseti talle ta töötuba kinni ja anti summa raha väljamaale sõitmiseks, mida rätsepp ka kohe tegi. (Tuleb tähendada, et Budbergi surmates eksproprieeriti temalt ka suurem summa raha, mis tal kaasas juhtus olema; osa sellest rahast anti täh. rätsepale, teine osa, vist 1000 rbl. ümber, kui ma ei eksi, saadeti ilma saatja nimetamata Tallinna komiteele, aga kaugelt suurema summa jätsid eksproprieerijad endi kätte.)

Selles suuremajoonelises parunite hukkamise küsimuses ei olnud Tallinna komitees kohe esimesel silmapilgul kindlat üksmeelt, vaidlesime selle üle ägedalt õhtu ja öö läbi. Lõpuks jõudsimme siiski ühemeelsele otsusele: terrori jätkamist partei juhtivate organite otsuse vastaselt mitte lubada ja laialisaadetud võitlussalgale seks otstarbeks pomme mitte välja anda. Muud teed pommide saamiseks võitlussalgal ei olnud, ja sedaviisi jäi see akt täide saatmata, küigi kõik muud ettevalmistused tehtud olid.

Budbergi surmamise järelkajana oli meil Tallinna komitees jällegi sõnasõda vähemlusega. End. keskkomitee volinik „Andrei“ ilmus T. komiteesse nõudmisega, et T.K. andku nüüd Budbergi tapmise asjus eriline avalik seletus välja, kus olgu näidatud, et T. komiteel ei ole selle aktiga midagi ühist ja et ta selle teo hukka mõistab, kuna akti toime panid võitlussalga liikmed omavoliliselt, peale seda kui salk oli laiali lastud. Oma nõudmise põhjenduseks tõi „Andrei“ ette, et niisugune avalik seletus T.K. poolt aitaks valitsusvõimude valju survet Tallinna organisatsiooni vastu, mida Budbergi tapmise tagajärjel oodata oli, ära hoida. T.K. lükkas „Andrei“ ettepaneku avaliku seletuse küsimuses tagasi. Kerjaku tsaarivõimu armu ja halastust vähemlased, seda aga ei, tee enamlased, kes ta vastu võitlevad kustumatu vihaga selleks, et teda kaotada! Ja teiseks, missugust muljet avaldaks niisugune „seletus“ laiade

tööliskade peale? Olgugi partei tegelikult individuaalse terrori kui võitlussalga vastu (kui partei 1905. a. revolutsioonis terroristlikke võtteid tarvitas, näit. võitlussalkade tegevuses, siis seda mitte terrori enda kui niisuguse nimel; vaid muudel otstarbetel), siis põhimõtteliselt ei või parteil sellest ometi kahju olla, kui niisugused jõledamad töörahva kägistajad, nagu parunid, viimseni maapinnalt kaoksid. Ja nüüd avaliku seletusega oma „käsi puhtaks pesta“ tähendaks seda, et T.K. tahab Budbergi taolisi parasiite ja timukaid kaitsta, aga hukka mõista tema surmajaid. Mis puutub aga sellesse, et võitlussalga liikmed omapead talitasid, siis T.K. otsus salga laialisaatmise kohta oli juba enne tehtud ja välja kuulutatud, millest ka järgneb, et sellest peale on end. võitlussalga liikmete tegevus nende erategevus, mille eest T.K. ei või vastutust oma peale võtta. Nõnda lükkasime „Andrei“ ettepaneku tagasi.

Mis oli „Andrei“ ettepaneku peasiht? Et sotsiaaldemokraatiat valitsusvõimude ees puhtaks pesta, teda näidata nagu süütu pailapsena, et see „pailaps“ elaks kauem, kasvaks, kosuks tsaarivõimude „armu“ all ja teeks ainult seda, mis tsaar lubab. Andrei püüe oli tirida parteid legaalsuse alusele, missugune vool Venemaa vähemlaste hulgas sel ajal tugevnes sedamööda, kuidas revolutsioonilaine langes. Aga selleks, et parteid legaliseerida, oli tarvis parteiprogrammist kõik nõudmised, mille vähegi revolutsioonilõhna küljes, halastamatult välja vihtuda ja alles jätta niisugused sõnakõlksud, mis kurnajatekihile haiget ei tee, küll aga töölisi petta võivad. Niisugune oli see asjakäigu loomulik areng, mis pidi järgnema „Andrei“ seisukohale asumisele kas või avaliku seletuse küsimuses Budbergi tapmise kohta. Ja kui „Andrei“ sellest loomulikust edasiarengust ei kõnelenud, siis sama küsimuse üle oli meil enne seda vaieldud juba Pikkoviga ja temale paras vastulööök antud.

Kaugel Tallinnast ja Venemaast

1907. a. maikuul asusid tsaarivõimud meie Tallinna organisatsiooni rüüstamisele: arreteriti terve hulk meie tegelasi, teiste hulgas ka mind. Kinni peeti kuu aega, siis määrati administratiivses korras maalt väljasaatmisele. Vangimajast lasti välja, et sõidaksin oma kulul. Samal väljalaskmise päeval hakkasid võimud mind uuesti jälle otsima — nad olid mu varjunime „Tuli“ teada saanud ja sellega ühenduses

uusi fakte minu kohta. Põgenesin siis kohe kahe seltsimehe abil (ühe nimi oli Johannes Sepp) väikese purjepaadiga üle lahe Soome.

Helsingis oli juba terve hulk eesti sotsiaaldemokraate-põgenejaid ees, üle 100 inimese; oli neil ka juba oma organisatsioon loodud. Rohkesti oli seal ka vene seltsimehi Peterburist ja mujalt.

Helsingi eesti organisatsioonis sain Mihkel Martnat tundma, kes seal partei legaliseerimist propageeris, milleks ta soovitas esimeses joones parteiprogrammist igasugused „vägisõnad“ välja heita, nagu asutava kogu nõudmine jne, siis olla Venemaa oludes võimalik parteid legaalseks teha. Helsingis asus ka Pikkov, kes, nagu teada, juba Tallinnast saadik sama viit jorutas. Lühemat aega peatas seal ka Alma Ostra. Need olid Martna liitlased partei legaliseerimise küsimuses, kõigile teistele jäid need jutlustused hüüdjaks hääleks kõrbes.

Soomes elutsesime võrdlemisi rahulikult, poliitsete segamise mõttes, kuni 1908. a. jaanuarikuuni. Siis hakkas tsaarivõim revolutsioonipõgenikkude järele valjemat valvet organiseerima, mispeale sunnitud olime Soomest lahkuma. Mina sõitsin Saksamaale — Berliini. Leidsin töökoha ühes tehases. Seal läks varsti streik lahti, millest osavõtmise pärast võimud mind kui „kardetavat väljamaalast“ Preisimaalt välja kihutasid. Asusin siis Stuttgarti, Lõuna-Saksamaal, kus elasin 5 aastat. Berliinis olles sain vene seltsimeestega kokku, keda oli seal kaunike kogu, enamuses intelligendid; nad olid asutanud seal oma s.-d. parteilise organisatsiooni, mis oli täiesti enamlik. Ma astusin kohe nende grupi liikmeks. Seal liikus ka keegi s.-d. eestlane — Kummel, kelle varjunimi pidi olema „Tjooma“; ta esitas end vähemlasena — ja kui seesugune oli ta ainuke, nõnda et teised grupiliikmed nimetasid teda pilgates „meie vähemlane“. Stuttgartis oli ka venelaste s.-d. grupp olemas, eestlastest olin mina üks. Stuttgartis astusin saksa s.-d. parteiorganisatsiooni liikmeks. 1913. a. valiti mind ühes teistega Würtembergi parteikonverentsile, kus pahempoolne tiib välja kujunes sm. Klara Zetkini ja Vestmeieriga eesotsas. Meie pahempoolsed esinesid konverentsil nõudmisega vene enamlaste eeskujul parempoolsetest sotsiaaldemokraati-

dest täiesti lahku lüüa, kuni oma organisatsiooni loomiseni. Meie ettepanek lükati aga suure hääleteenamusega tagasi (poolt saime 16 häält). Selle tagajärjeks oli, et mind kui soovimatut väljamaalast ka Würtembergist välja saadeti. Asusin siis Pariisi, kus elasin kuni 1917. a. vene revolutsioonini.

Pariisis oli rohkearvuline Venemaa enamlaste organisatsioon, kelle liige ka mina olin. Asutasime seal ka eesti grupi, liikmeteks olid: O. Ellek, Dido (end. „Õiguse“ väljaandja Tallinnas), Tomingas, Ed. Luts ja A. Kirsipuu. Sel ajal elas Pariisis ka sm. Sõrmus, aga hoidis end igasugustest revolutsioonilistest ringkondadest täiesti eemal. Paljud meie Venemaa seltsimeestest olid tegevad ka Prantsuse sotsialistliku partei Pariisi organisatsioonis. Kui sõda algas, võitlesime meie selle imperialistliku sõja vastu sellega, et üheskoos prantsuse töölistega sõjavastaseid lendlehti trükkisime ja laiali laotasime. Niipea aga kui Pariisi võimud meile jälgile said, tembeldasid nad meid kohe saksa spioonideks ja arreteerisid. Ka mina ei pääsenud sellest. Alles revolutsiooni võit Venemaal vabastas meid lõpuks, ehk küll peale raskeid pigistusi ja hädaohtusid, lääne imperialismi võimu alt.

* * *

Tuleb veel tähendada, et meie Venemaa seltsimeeste-enamlaste hulgas leidis ka niisuguseid, keda sõjakoleddused isamaakaitsjateks tegid. Meie eestlaste hulgast tean ühte — Kirsipuud, kes kohe sõja algul läks vabatahtlikuna prantsuse sõjaväkke ja sai sõjas varsti surma. Ka venelaste hulgas avaldusid niisugused „patrioodid“ ja töörahva äraandjad mitmesugusel näol. Aga veel veidramana ja vastikumana tuleb ära märkida niisugust nähtust, kui isikud, kes endid enne sõda enamlasteks pidasid ja ka pärast sõda endid enamlaste ridadesse asetasi, sõja ajal ometi ka need „isamaakaitsjad“ oskasid olla. Meie eestlaste hulgas on üks niisugune silmapaistvam hurraaisamaalane J. Palvadre, kes sõjapäevil hüüdis „Päevalehes“ („Pvl.“ nr. 186, 1915. a.), et antagu vene sõjaväele saksa sõjariistad kätte, siis võivat ta tervet ilma oma ette põlvili sundida.

O. Ellek.

Eesti töölisliikumise algaegadelt

Kogu töölisliikumise ajalugu on kapitalistliku ühiskonna klassidevahelise võitluse ajalugu. Iga üksiku kapitalistliku tööstusettevõtte ajalugu on osa kogu proletariaadi klassivõitluse ajaloost. Igal maal ja igal ajal on tööstuskapital oma arenemiskäiku alanud kõige jõledama tööliste kurnamisega, kõige hoolimatul viisil lisaväärtuse väljapressimisega ja tööliste inimeseõiguste jalge alla tallamisega. Nii oli Lääne-Euroopas sealse kapitalistliku suurtööstuse tekkimise ja esimese paisumise ajajärgul 17. sajandist ja Venemaal 18. sajandist hakates, nii on see ka tänapäev kapitalistlikus arenemises mahajäänud maadel — imperialistlikkude riikide päris- ja poolasumaadel (Aasias, Aafrikas jne).

Käesolevas kirjatöös tahame käsitada esimest suuremat kokkupõrget töö ja kapitali vahel Eestis, mis aset leidis 60 aastat tagasi Narva Kreenholmi vabrikus. Narva Kreenholmi manufaktuur, mis asutatud 1857. a., ei ole töö ja kapitali vahelkordade arenemises mingi erand teiste omaaegsete ettevõtete seas. Küll ei ulatanud tema asutamiseaeg „pimedasse orjaõesse“, ei tunne ta pärisorjadest töölisi, kes oleksid orjanud vabrikanti palgata, nagu seda pidi tegema Venemaa talupoeg omal ajal oma mõisniku vabrikus. Olles juba uuemal ajal asutatud ettevõtte, ei olnud Kreenholmi tööliste aineline ega õiguslik seisukord ometi sugugi parem, küll aga veelgi rängem, kui teistes selleaegsetes suurtööstuse ettevõtetes Venemaal, nagu see meile almal selgub. Muidugi ei kavatse me selle artikliga läinud aja töö ja kapitali vahelise võitluse arengust mingit uudisnähtust päevavalgele tuua — ei, kapitali loomus on meile kõigile niigi küllalt selge: nagu kiskja metsaline murrab vähemaid loome omale toiduks oma sellekohase loomuse sunnil, nõnda ka kapitali valitseva loomutungi avalduseks on riisumine, röövimine — sel teel pressib ta omale tööliste vaevast lisaväärtust, ainuüksi töörahva riisumise teel leiabki ta omale „toitu“, millest elab, kasvab ja mis ta ka hävitab. Olgugi põhimõtte, mille järele kapital oma riisumistööd toimetab, kõigil aegadel ikka üks ja seesama ning muudatused ainult vormides, milles see põhimõtte end avaldab, — tööliklassil on vaja oma ajalugu teada üksikasjaliselt, on vaja tunda üksikute võitluste sündmustikku mineviku aegadest selleks, et kogu kapitali arenemisprotsess võimalikult laiemas ulatuses alaliselt selgelt

silme ees seisaks ja kunagi meelest ei unneks. Vaadakes oma vaenlast terves tema suuruses, siis selgub meile tarvidus koondata tema vastu kõik jõud, siis selgub, et ei tohi vaibuda proletariaadi võitlustahe eelolevateks võitlusteks, et anda viimast hoopii mädanevale kapitalistlikule süsteemile, mis juba neljandat aastat viskleb vahetpidamata süveneva üleilmse kriisi krampides.

Läinud aasta maikuul möödus 75 aastat Kreenholmi manufaktuuri asutamisest, mil puhul manufaktuuri juhatus ja peremehed korraldasid piduliku juubelduse. Suuremat juubeldust peeti 25 aastat tagasi manufaktuuri 50 aasta kestvuse puhul 1907. a. Seda juubelit mäletavad selgesti veel kõik Kreenholmi töölisel, kes tol ajal vabrikus töötasid. Ja siis oli vabriku omanikkudel ka tõesti põhjust hõiskamiseks. Tööstusel oli parem õitseage — turg oli avar, nõudmine vabrikusaaduste järele suur ning sellest vabriku äriiline seisukord hiilgav. Parajasti seati üle terve vabriku veel teine töövahetus sisse, mille tagajärjel üldine tööliste arv tõusis 10—11 tuhande peale. Selleks juubeliks korraldas vabrikuvallitsus suurema pidupäeva, ülemus prassis ja isegi töölistele korraldati maksuta lõbustusi. Vabrikuvallitsus lasi juubeliks trükkida üle 200 leheküljelise vabriku „ajaloo“ raamatu, mis töölistele maksuta väija jagati ja milles vabriku asutamist, tema edu ja kasvamist, häid ja anderikkaid juhte, tööliste palga ja elamistingimuste mugavust jne kirjeldati niisugustes kiidutoonides, nagu ärimees harilikult kiidab oma kaupa. Sest vaadake ometi — 1905. a. ulatas keskmine tööliste töötasu tervelt kuni 81—82 kopikuni päevas, 1907. a. 10-protsendilise palgalisa tõltu aga juba 90 kopikuni, sellejuures elab rõhuv töölisteenamus vabriku poolt ehitatud majades, kus mitmesugused mõnusused ei puudu jne. Ei millegi muuna kui upsaka enesekiitusena kõlab näiteks niisugune lause juubeliraamatus manufaktuuri asutamise peategelase kohta: „Parun L. G. Knoopile on töölisel seda tänu võlgu, et ta kooli, haigemaja, lastetoa ning apteegi asutas, alalise hinnata arstiabiandmise sisse seadis jne.“ Almal näeme, kui palju see kõik „õige“ on.

Läinud aasta juubel ei olnud nii „vägev“, kui 25 a. tagasi. On ka arusaadav. Tööstuse õitsengust pole juttugi. Vabrik töötab vaevalt ühe seitsmendiku või kaheksandiku sellest ulatusest, mis oli parematel aegadel. Töölisi on praegu terves

manufaktuuris umbes 2000 ümber, sedagi arvu vähendatakse ühtelugu töötellimiste kokkukuivamise tagajärjel, nagu seda näha Eesti kodanlike lehtede teadetest. Need vabriku osakonnad, mis praegu veel tööd jätkavad, töötavad poolikute töönädalate viisi — kolm-neli päeva nädalas. Üksainus vanavabriku osakond töötas kuni 1. maini 1932. a. 6 päeva nädalas, siis kärbiti ka tema töönädalat ja pikendati „pühi“. Nõnda siis, kui praeguse 2000 töölise poolikud töönädalad ümber arvata tervete kuuepäevaste töönädalate peale, siis ei ulata töölise arv praegusel ajal vabrikus ligikaudu 1200 töölisenigi. See on endise 11—12 tuhande asemel!

Ühelt poolt Eesti puhverriigi „iseseisvus“, mis üldse kohaliste suuremate tööstusettevõtete arenemist ei soodusta, teiselt poolt veel praegune üleilmne kapitalismi kriis on selle endise tööstusehiiglane nii madalaks maha surunud ja võimetuks teinud, et ta omal jõul veel vaevalt tõuseb. Aga juubelpäeval pidutsesid härrased sellegipärast ja tegid hea näo, kuigi mäng halb. Ajalehest lugesime, et pidutsusi toimetatud kahel pool — Narvas, vabriku asukohas, ja Tallinnas — riigi pealinnas, kus asub manufaktuuri valitsus. Jumalale peetud senini kordaläinud töölise piiramatu koormise ja kurnamise eest mitmekordseid ning mitmekeelseid tänapalveid ja härrastele korraldatud uhkeid sööminguid-joominguid, kus siis Eesti riigimehed vabrikule viinaklaasi taga õitsengut ja head edu soovinud, millest võib unistada veel ainult purjuspeaga. Õige küll, ka töölisele visatud hirvitusena priipäev ja kolme päeva palk.

Kõigi nende kodanluse pidustuste ja hõiskete peamotiiviks igal ajal, olgu see tööstuse parema õitsengu ajajärgul või ennenägematu kriisi rusuvas õhkkonnas, on tõekspeetav oletus, et kogu kapitalistliku ettevõtte edu ja hea käekäik, samuti kui selle ettevõtte olemasolu, on peaasjalikult rahakoti, kapitali sellekohaselt juhitud liikumise tagajärg, mis oleneb selle liikumise juhtijate — kapitali omanikkude või nende ametnikkude hoolest ja osavusest, ning ainult kaugelt vähemal määral on selles mõduandev töölist, kes sellest tegevusest oma tööjõu tarvitamisega osa võtab, aga kelle tööjõudu ostetavat „õiglaselt ja ausalt“ turuhindade järele, nagu iga muud kaup. Sellele võlts oletusele, mille kapitalistid töö ausse tõstnud, seltsivad kaasa väsimatud kiidufaulud ettevõtjate — peremeeste *headusest* töölise vastu, mis avaldub ärateenimata kõrgetes palkades ja muudes töölis-

tele tehtud mõnusustes. Maksab ainult silmapilguks vaadata samasse Kreenholmi vabriku 50-ne aasta juubeliraamatusse, kui tahtmata küsimus keelele kerkib: miks tõuseb töölise keskmine päevapalk 1905. a. 90 kopikuni, miks ei jatku talle kõigi nende „heade“ tingimuste juures, millega hoolas vabrikuvalitsus teda ümbritsenud, keskmisest 70-st või isegi 50-st kopikust päevas? Raamatus valitsev peamotiiv annab vastuse: ei „jätaku“ sellepärast, et hea peremees *tahab* oma töölise elupõlve veelgi „kuldsemaks“ teha, s.o. teda veel enam kurnata, nülvida.

1872. a. puhkes Kreenholmis esimene ja üldine streik vastuseks töölise jõhkrale kurnamisele.

Meil puuduvad *elavad* tunnistajad tolle aegsetest oludest, selle esimese suure võitluse tekkimisest ja arenemisest. Meie kasutada on vaid arhiivimaterjal, mille koostanud omal ajal *tsaariametnikud*, keda keskvalitsus kohale peale sündmuste käiku uurima saatnud ja kes oma ülesannet täitsid ning aruande kirjutasid tsaari riigi poliitika huvide seisukohalt. Sedaviisi puudub selles aruandes ette toodud pildi kujutuses väiksem kui jooneke sele *tööraha* seisukohalt, kes orjasvabrikut ülejõu käiva tööga armutu pikal tööpäeval, kes selle eest näljakopikuid saades viletsuses vaevles, kelle kannatus oli juba ammu viimase piirini jõudnud ja kes kogu aeg ei leidnud juhust, õigemini *ei osanud* seda leida kuni 1872. a. suveni, et oma rahulolematust ja nõudmisi kuulutada valjul häälele.

Juba see fakt, et valitsusvõimude kesk-kohast kõrgematest ametnikkudest koosnev komisjon kohale saadeti asja üle juurdlust toimetama, näitab, missugust tähtsust anti valitsusringkondades Kreenholmi „korra-tustele“. Muidugi ei saadetud komisjoni selleks, et juurdlust toimetada otsekohe töölise olukorra parandamise eesmärgil, mitte selleks, et vabrikantide karjuvat ülekohtu ja omavoli kui kuritegelist nähtust kinni naelutada, vaid *ainult* selleks, et töölise rahulolematuse põhjusi uurida niipalju, kuipalju nad riigi sisemise rahu ja korra alalhoidmisele kahjulikud. Seda seisukohta, seda põhimõtet rõhutatakse aruandes mitmele korrale. Nõnda ei jää vähematki kahtlust üle selleks, nagu oleks sel komisjonil mingit tahet või kalduvust olnud töölise seisukorda valgustada nendele kaasatundmise mõttes. Ja kui me selles aruandes siiski leiame nii palju karjuvat tööliste olukorrast ja vabrikuvalitsuse nurjatust ümberkäimisest töölisega, siis see näitab, et tõeline olukord pidi olema veelgi palju raskem, nõnda et isegi tsaari-

valitsuse ametnikkudel võimalik ei olnud selle kohta silmi kinni pigistada. Teisest küljest võib küll oletada, et need mõned töölisesõbralised noodid, mis aruandest paiguti läbi käivad, on tingitud osalt nõndanimetatud „vabameelsest käeliigutusest“ mis ühel jaol tsaariametnikkudest Aleksander II valituse ajal moeks oli, ilma et sellele oleks järgnenud aga ükski tööliste huvidele vastav *tegu*. Tegelikult on tsaarivõim töölislükumisega kokku puutudes alati tunnistanud õieti ainult ühte abinõu: selle liikumise vägivaldset mahasurumist. Nõndasama võime kindlasti öelda ka seda, et kui nendeltsamadelt „vabameelse käeliigutusega“ ametnikkudelt oleks vaja *tegusid*, siis nemad kui ühise kurnajateklassi truud teenrid, oleksid küllalt kärmed olnud (ja olid!) oma „vabameelsust“ unustama ja „mässuliste“ tööliste vastu tarvitama *teist keelt* — petlikust seaduspunkti alates ja püssikuuli ehk võllapuuga lõpetades. —

Läheme nüüd arhiivimaterjali juurde, mis meile tarvitamiseks antud Riigi arhiivi Leningradi osakonnast. Esimese dokumendina avaldame tähendatud juurduskomisjoni aruande ja teisena — kokkuleppeakti, mis koostatud vabrikuvalitsuse ja tööliste esitajate poolt Eestimaa kubernerit juuresolekul nende muudatuste kohta, mille üle jõuti kokkuleppele tööliste poolt esitatud nõudmistel alusel.

Juurduskomisjoni aruanne

Korratuste kohta Kreenholmi manufaktuuris Narvas, 1871. a.

Tema kõrgele extsellentsile härra siseministrile

Kreenholmi manufaktuuri loo juurduskomisjoni

Raaport

1856. a. kinnitati Kreenholmi puuvilla-saaduste manufaktuuri ühisus 2 miljoni rublalise kapitaliga, mis jaotatud 400 osamaksusse, igaüks 5000 rbl. Manufaktuuri ehituskohaks valiti maatükk Eestimaa kubermangus Viru kreisis, Narva linna lähedase kose juures.

Kavatsetuna suures plaanis, ehitati vabrik ruttu üles ja varsti kasvas ta nii suureks, et nii Vene- kui väljamaal seesuguste vabrikute hulgas esimesele kohale tõusis. Tehniliste abinõude poolt koosneb vabrik praegu 239.692-st vaterina- ja müülmasina kedrusvärtnast ning 1647-st mehaanilisest kangrumasinast. Kuid vabriku

asukoht — Eestimaa kubermangu äärel — sisaldab kahte halba tingimust: üheltpoolt kaugus Eestimaa kubermanguvalitsuse keskpunktist ja teiselt poolt kohalikkude elanikkude vähesus. Need kaks halba tingimust olid nähtavasti selle põhjuseks, et ühisuse asutajad tööliste hulgas korra jalalhoidmiseks palusid ja said omale nõndanimetatud politseipõhikirja, mille endine Eestimaa kuberner 1857. a. kinnitanud ja millega vabrikuvalitsusele anti mitmesugused kohtu- ja politseiõigused. Sellele põhikirjale vastavalt loodi vabrikus kaks politseiametit: üheks politseiameti-pidajaks oli töölistkonna enda poolt valitud töölistevanem, teiseks — manufaktuuri valitseja.

Töölistepolitsei oli õigus töölistele süütegude eest järgmisi karistusi määrata:

- 1) rahaträhi ühest kuni kümne tööpäeva palga suurus;
- 2) ihunuhtlust vitstega kuni 50 hoobini;
- 3) aresti all pidada kuni 2 ööd-päeva vabrikupolitsei lubaga.

Peale selle käisid töölistepolitsei arutamise alla pettuse- ja vargusesüüteod väärtuse poolest mitte üle 6 rubla hõbedas, kodanikkudes asjades võlgade sissenõudmine ja tööliste lastele, kelle vanemad surnud, hoolekandjate määramine. Rahulolematud töölistepolitsei tegevusega võisid vabrikupolitsei ees kaebtust tõsta 8 päeva jooksul. Lõpuks oli vabrikupolitsei, nagu teisedki talurahva kohtuasutused, vabastatud tempelmakst ja postikuludest.

Need õigused endile kindlustanud, kõrvaldasid asutajad halva tingimuse vabriku tööstustegevusel, nimelt inimeste vähesuse: valju äriarvestuse alusel kõrgendasid nad tuntavalt töötasu ja päevapalka teiste vabrikutega võrreldes ja tellisid omale töölisti headel tingimustel nii välismailt kui sisekubermangudest, kindlustades sedaviisi oma tööstusettevõtte edu. Pärast-poolle aga, kui majandusliku seaduse järele tööliste pakkumine nõudmisest suuremaks läks, hakkas ühisuse juhatus paremusi ja kergendusi, mis varemmail aegadel vabrikusse tulnud töölistele antud, vähehaaval kärpima, seejuures nende suhtes kindlaksmääramatu trahvisüsteemi tarvitusele võttes, mis palgaraamatutesse sisse kirjutatud, kuid millest töölistel tema selgusetuse tõttu midagi aru ei saanud. Sedaviisi on määruste 24. paragrahvis öeldud, et kogutud trahvirahad kulutatakse autasudeks neile isikuile, kes manufaktuuri hea edu huvides oma kohuseid täidavad, hästi tööd teevad ja eeskujulikult endid üleval peavad; samuti vabriku asutatud kodukirik

ja kooli toetamiseks. Tegelikult aga kujunes asi nii, et trahve määrasid ja mahaarvamisi toimetasid vabriku meistrid ja tehnikud, kuna suurem osa kokkuvõetud rahast läks eratasuks lisapalga näol samadele, meistritele ja teistele vabrikuteenijatele, kes trahve määrasid. Harilikud töölised ei käinud selle paragrahvi alla ega saanud neist summadest mingid tasusid. Kuisugusel määral ülejäänud raha kirikute ja kooli toetamiseks välja anti, ei läinud korda selgeks teha, kuna kohalik manufaktuuri valitsus selle kohta teateid ei annud.

Kindlustanud sedaviisi heade meistrite palgalejäämist vabrikusse, andsid asutajad neile võimaluse tarvituseloleva kindlaksmääramatu trahvisüsteemi tõttu talitada töölisele trahvide määramisel oma tuju ja heaksarvamise järele, vähendades selviisil tööliste tööpalka ja püüdes nii iseendale, kui ka vabrikuvallitsusele ainelist kasu. Et selle kasu suurusest ligilähedatki pilti saada, selleks on küllalt kui õelda, et igakuune rahasumma, mis töölisele maksetakse, on vabrikuvallitsuse oma antud teadete järele 1870. aasta eest 355 tuhat rubla hõbedas, aga trahvide ja mahaarvamiste summa tõuseb vabrikuvallitsuse suusõnalise tõenduse järele 500—900 rublani ja veel enam kuus. Kui seda summat Kreenholmi 3000 töölise juures võrrelda sellega, mis naabruses asuva parun Stieglitzi linavabrikus 800 töölise juures kõigest 50 rubla kogu aasta kohta välja teeb, siis sellega seletubki täielikult see rahulolematuse, mis Kreenholmis tänava ilmsiks tuli.

Kui töölise olukorda puutuvaid asjaolusid veel sügavamalt vaadelda, siis selgub, et ülemaltähendatud politseipõhikirja 1857. aastast suurendab töölise olukorra raskust sellega, et vabrikuvallitsuse igasugusest riigivõimude kontrollist ja järeelvalvusest täiesti vabaks jätab, töölisi aga sunnib oma õiguste tagaotsimiseks hulkuma kõige raskemal viisil mõõda vabrikuvallitsuse kohtu- ja politseiasutusi, kuna töölt lahti laskmise ehk omavolilise trahvi kartus neilt iga võimaluse võtab vallitsusvõimude juurest õigust ehk kaitset leida.

Kaugus kubermanguvallitsusest, mis Tallinnas asub, ja kohalikust haakrehikohunikust, kes asub Jõhvi alevis, 53 versta Kreenholmist, andis vabrikuvallitsusele täielise vabaduse talitada töölise saatusega oma äranägemise järele, varjates ennast selles tegevuses 1857. a. antud politseipõhikirja taha, seda enam, et Eestimaa kubermangu talurahvaasjade komisjoni kor-

raldusel kohalikule kogukonnakohtunikule käsk oli antud töölistel mingid teadaandeid ega kaebtusi mitte vastu võtta ja üldse Kreenholmi asjadesse mitte segada.

Kreenholmi manufaktuuri hiilgav seiskord tema 15-aastase olemasolu kestel, mis avaldunud määratusuures ehituses ja laialdasel äriläbikäiguses — kuni 7 miljoni rubla eest aastas, — varjas mõne aja jooksul neid kahjuliku mõjuga aluseid, millele tema asutamine oli rajatud. Need alused, olles sihituna ainuüksi selle poole, et manufaktuuri omanikkudele ainelist kasu kindlustada, ei avaldunud esiotsa seetõttu, et vabrikuvallitsuse eesotsas seisid isikud, kelle korraldused pehendasid 1857. a. politseipõhikirja halba mõju ja tegid ta töölisele vähemtuntavaks, kuna neile vabrikusse palgalejäämise õhutusel mitmesuguseid kergendusi anti. Hiljem aga, kui töölise alaline juurdevool vabrikule katkestamatu töötamise kindlustanud, ei olnud enam tarvis tööpalka kunstlikult kõrgel hoida ja vabrikuvallitsus leidis abinõu, kuidas palka vähendada, ilma et tema kindlaksmääratud summat muuta. Sel otstarbel hakkas ta kõige jõuga trahvisüsteemi tarvitama, mis töölise palgaraamatutesse üles kirjutatud, kusjuures töölise keskmine palk naabruses asuva parun Stieglitzi vabriku töölise palgaga võrreldes nendega mitte üksnes ühesuguseks ei saanud, vaid veelgi allapoole langes. Selle trahvisüsteemi tarvitamine, mis pikema aja kestel silmapaistvaid rahulolematusi välja ei kutsunud, sai suuremat hoogu viimase kahe aasta jooksul, sellest saadik kui manufaktuuri volinik Peterburi elama asus, kust ta ainult aegajalt Kreenholmi sõitis vabrikuvallitsuse sisemisi asju korraldama.

Sellest ajast peale hakkas täiel määral selguma, et põhikirja puudulik oli ja et Kreenholm, kus praegusajal töörahvast 6000 inimest ja lähemas tulevikus, kui uus vabrikuhuone valmis saab, 12 tuhandeni tõuseb, ilma vallitsusvõimude järeelvalvuse läbi ei saa.

Kui töölise endisaegse olukorra peale tagasi vaadata selleks, et neid sisemisi põhjusi välja selgitada, mis käesoleval aastal korraldused esile kutsusid, siis ei saa toonitumata jätta, et korraldused pidid varem või hiljem lahti puhkema seetõttu, et vabrikukohturidus oli rajatud niisugustele alustele, mis kogu riigi heakorraga kokku ei sünni. Tuleb tähendada, et varemadel aegadel olid töölistel mitmed paremused tarvitada, mis neilt aegamööda ära võeti ja nimelt:

- 1) neil oli õigus vabrikus einet võtta;
- 2) lõunaaeg oli poolteist tundi;
- 3) kaugus tööliste elumajadest vabrikuni väiksema töölisarvu juures (2000 in.) ei tarvitanud käimiseks üle 15 minuti.

Hiljem kaotati see kord ära: algul keelati vabrikuruumides einet võtta, kusjuures kuulutati, et töölised peavad sööma kodus. Enne vabrikusse tööle ilmumist kella 5-ks hommikul. Selle keelu tagajärjel olid töölised sunnitud kas liiga vara hommikul üles tõusma, ehk söömata tööle tulema. Poolteisetunnine lõunaaeg lühendati vähehaaval viie minuti viisi lõpuks 55 minutiseks. Aga vabriku laienemise ja tööliste arvu kasvamise tõttu jäi see aeg väheseks. Need töölised, kes vabrikust kaugemal elasid ei saanud enam koju lõunale käia, kui ei tahtnud tööle hiljaksjäämise eest trahvitud saada; nad pidid leppima külma ja kuiva toiduga.

Seesuguses olukorras kannatades ja tundes oma jõuetust vabrikuvallitsusega võitlemiseks, ei jäänud töölistel loomulikult muud üle, kui aega oodata, mil mingi juhtumine neile võimaluse toob mõjuvalt nõudmist avaldada nende hõlbustuste tagasi saamiseks, mis neil varem tarvitada olnud. Viimase kahe aasta sees sündisid muudatused vabrikuvallitsuse isikulikus koosseisus; vähehaaval langes vabrikuvallitsuse autoriteet tööliste silmis; aga trahvimäärade üksikute isikute omavoli kasvas. Uued töölised, kes sisekubernangudest vabrikusse tulnud, kõnelesid uuest kohtust, kus igaühel õigus olla kaebust tõsta ja kohtukahtset otsida. Niisugused asjaolud pidid paratamata tööliste peale oma mõju avaldama ja nende meeles käärimist tekitama, mis vähehaaval kõvenedes esimesel võimalusel pidi liikumiseks välja kasvama. Käärimine asenes peaaesjalikult kangrute hulgas, kes muude vabrikutööliste seas oma kõrgema vaimlise arenemise ja paremini kindlustatud seisukorra tõttu teiste tööliste peale alati kõlblist mõju avaldavad. Oma kõrgemast palgast kokkuhoidmist tehakse muutuvad kangrud vabrikuvallitsusest ärarippumatuks ega karda võimalikku ajutist tööseisakut. Nii ka käesoleval korral said Kreenholmi kangrud liikumise juhtijateks ja viisid kogu vabriku töörahva endiga kaasa. Peagi tuli aeg, mil neil kohane oli oma nõudmistega esineda.

Käesoleva aasta juunlikuul oli vabrikus pealtnäha kõik vaikne. Laialdases piirkonnas vabrikuhoonete ümber asuvates tööliste kasarmutes, samuti naabri mõisniku Krameri maaalal asuvates elumajades ei olnud midagi märkata. Oli ainult teada,

et elanikkude tihedus Krameri majades sellest tuli, et töölised, kes korterid pidasid, ruume omakorda teistele töölistele edasi üürisid.

Uue vabrikuhuone ehitust ette võttes asus vabrikuvallitsus Narva jõe haru kivise põhja süvendamisele, milleks 800 kivitöölist kohale kutsus, kellest pooled venelased ja pooled eestlased ning kes pidid töötama lepingu järele kogu suve kuni 1. novembrini.

22. juulil algas Narva linnas ja ümbruskonnas kolera, võttes iga päevaga rohkem hoogu. Tema esimesteks ohvriteks Kreenholmis said kivitöölised, kes ei suutnud taudile vastu seista ja surid üksteise järele. Igapäevane surnute nägemine, keda veeti mööda kõigi töölismajade vahelt läbiminevat peauulitsat, avaldas sedavõrd pörutavat mõju, et 400 kivitöölist otsuseks tegid töölt lahkuda ja kodukohta tagasi pöörata. 9. augustil ilmus neist 20 inimest Narva linna sandarmiohvitseri juurde, luba paludes manufaktuuri ära minna. Mingid manitsused ega usütlemised, et nad oma otsust muudaksid, ei avaldanud mõju. 10. augustil lasti nad manufaktuuri lahti, ilma et lõpuarvet ehk passe oleksid kätte saanud.

Mõni päev peale kivitööliste äraminekut, nimelt esmaspäeval 14. augustil, tõusis kangrute hulgas esimene liikumine. Nad teatasid, et tahavad vabrikuvallitsusega läbi rääkida. Sellest hoolimata, et oli tööaeg, anti neile luba tehnilise direktori kontoris tulla oma palvet ette kanda. Suurde kontoriruumi kogus kuni 500 töölise. Manufaktuuri voliniku ettepanekul valisid töölised 10 inimest, kes kirjaliku seletuse ette panid, näidates neid kergendusi, mis töölistel varem tarvitada olnud. Paberit läbi lugedes teatas volinik, et mõnedes punktides annab juhatus loodetavasti oma nõusoleku, aga teistes tunnis-tas ta töölise nõudmised täitmisevõimatuks, lubades aga nad igaks juhtumiseks juhata- tusele ette panna.

Vastust lärmita ära kuulates ei jäänud töölised seda uskuma, vaid palusid anda neile allkiri selle kohta, et direktorid näida lõpuks vabrikusse kutsutakse töölise palve üle otsusetegemiseks. Selles eitava vastust saades palusid töölised, et vähemalt lubataks kahel valitud töölisel nende seletuskirjale alla kirjutada. See palve täideti ja töölised läksid laiali.

Nädal möödus rahulikult. Töölised käisid õigetel aegadel tööil. Kolera aga mõilas edasi. 17. augustil peeti vabrikus palve- teenistust. Vaimulikud käisid pühakujudega kõik kasarmud ja töölise eluruumid läbi.

Reedel 18. augustil peale lõunat teatasid 12 kangrut vabrikuülemusele, et nad ei hakka järgmisel päeval — laupäeval — tööle, kui direktorid kohale ei tule. Vabrikus ei olnud ei volinikku ega tema usaldusmeest. Tuli 19. august, kuid direktoreid ei olnud ikka veel; oma teadaandest hoolimata jätkasid kõik töölised siiski tööd. Pühapäeval 20. augustil tulid kohale sandarmivalitsuse ülem ja juhatuse volinik — viimane oli teada saanud, et töölised kindlasti otsustanud järgmisel päeval mitte tööle minna. Pühapäev moodus rahulikult, aga direktoreid veel ikka ei olnud.

Tuli esmaspäev. Kell 5 hommikul ilmus Eestimaa kuberner Kreenholmi ja läks üheskoos ametlikkude isikutega ja manufaktuuri juhatuse volinikuga otsekohe vabrikusse. Direktorid ei olnud ikka veel tulnud. Kubeneri käsul teatati töölistele, et nad valigu oma esitajad — 40 kangrut ja 20 ketrajat. Töölised olid ärevil, lärmitsesid ega tahtnud kubeneri käsku läita. Niisugune segadik vältas poolteist tundi, aga kui kuberner teatas, et ta mässajatega kõnelema ei soovi, hakkas rahvahulk laiali minema ja töölised, peale oma esindajate valimist, läksid oma töö juurde. Peale seda asuti tööliste teadaannete läbivaatamisele ühes direktoritega, kes viimaks, kella 2 paiku päeval, Peterburist kohale olid jõudnud ja kohe vabrikusse sõitnud. Peale tööliste nõudmistele läbivaatamist kubeneri ja direktorite osavõtmisel, seati 21. augustil akt kokku, mille järele suurem osa tööliste nõudmistest täitmisele võeti ja nimelt:

- 1) töö algus määrati senise kella 5 asemel kell 5 $\frac{1}{2}$ hommikul;
- 2) lõunaajaks määrati 55 minuti asemel 1 $\frac{1}{2}$ tundi;
- 3) masinate rikkumise eest raha mahaarvamiseks otsustati 10. oktoobriks sellekohane taksitabel kokku seada.

Teised nõudmised jäid rahuldamata, aga nende eest vabastati töölised 2-protsendilistest mahaarvamistest haigemaja kasuks.

Aktile kirjutasiid alla kuberner, volinik, direktorid ja valitud töölised. Töölised ei pidanud endid halvasti üleval, ega pannud enam nõudmisi ette, vaid tänasid kubeneri ning juhatuse volinikku nende astast osavõtmise eest.

Rahu ja kord sai Kreenholmis jälle valitsema. Kolera hakkas raugema ja näis, nagu oleksid kõik arusaamatused lahendanud nii tööliste kui vabrikuvalitsuse ühiseks rahulolemiseks. See rahu aga ei olnud kestev. Vabrikuvalitsus, olles olukorra tõttu sunnitud töölistele järelandeid

tegema, ei suutnud uue seisukorraga leppida. Teiselt poolt ei olnud ka töölistel usaldust oma ülemuse vastu, oodates kartusega igast selle käsust või korraldusest püüet tehitud järelandmisi murda, seda enam et taksid väljatöötamine oli kuni 10. oktoobrini edasi lükatud ja pealegi tööliste vanem August Sakk 21. augusti aktiga ametist tagandamata jäänud.

9. septembril saadi kuulda, et töölised Bruns ja Pikamägi koostanud kellegi ülemusest isiku heakskiitmisel mingi palvekirja vabrikuvalitsuse nimele ja kutsunud mitmeid töölisi oma valikujärele Kreenholmi kõrtsi, kus neile palvekiri ette loetaks selieks, et nad talle alla kirjutaksid. Töölisi lubatud nad viinaga võõrustada. Sellest kuulujuttust oli küllalt, et kõiki töölisi üles ärritada, kes selles kutses nägid tehtud kergenduse rikkumist ja endise seisukorra tagasitoomist. 150-inimeseline tööliühk ilmus tähendatud trahteri ette ja nõudis, et Bruns ja Pikamägi neile selle saladusliku kirja ette loeksid. Need aga alles peale kolmekordset nõudmist trahterist välja ilmusdes jätsid tööliste nõudmise täitmata ja kadusid, et tööliste viha eest pääseda. Siis lahkus ka tööliühk suure lärmiga trahterist ja läks vabriku majandusülemale juurde, nõudes sellelt Bruns ja Pikamäe väljaandmist ning nende kokkuseatud paberit ettenäitamist. Majandusülem nõudis, et töölised laiali läheksid, mis ka sündis. Töölised läksid koju tagasi, ilma et tõtt oleksid teda saanud.

Sedaviisi tekitas see lugu jälle uut ärevust tööliste hulgas, kuna Bruns ja Pikamäe kadumine ja nende kokkuseatud palvekirja saladuslik sisu toetasi põhjendatult tööliste kahtlust. Selle tagajärjel ilmusid järgmisel päeval, pühapäeval 10. septembril, 6 töölisi kell 10 hommikul Narva sandarmiohvitseri juurde teadaandega, et nad sooviksid kubeneri juurde sõita, et teda paluda Bruns ja Pikamäe tegevust juurdlusele võtta, kuna nad tööliste hulgas rahutat meeleolu tekitasid, nende eest mingit paberit varjates, mille sisu, nagu töölised kardavad ja oletavad, puudutab kubeneri korralduste äramuutmist. Sandarmiohvitser ei leidnud tööliste teadaandes midagi tähelepanemisväärilist ja soovitas neile haakrehikohtuniku poole pöörata. Öösisest märatsemisest, mis Kreenholmis eelmisel ööl olnud, ei kõnelenud töölised midagi.

Kui töölised ära läinud, tuli Kreenholmi vabrikupolitsei ülem sandarmiohvitseri juurde ja seletas, et öösisest märatsemisest võttjad olnud samad isikud, kes praegu

sandarmiohviteri jutul kälnud ja et sellest loost on haakrehikohtunikule juba teada antud. Haakrehikohtunik sõitis veel samal päeval vabrikusse ja tahtis kohe juurdlust ette võtta. Aga et peajuhte kohal ei olnud, sõitis ta neile Narva linna järele, kus asja üle juurdluse toime pani ja nelja inimest, keda ta tabas, omavoli ja määratsemise eest seitsmepäevase arestiga karistas, neid Narva politseivangimajasse paigutades. Sedaviisi oli seitsmest pea-eestvõtjast, kellest vabrikuvälisus haakrehikohtunikule teatanud, kätte saadud kõigest neli. Ülejäänud kolme, vabriku piirkonnas ei leidunud.

Peale öö möödasaatmist Kreenholmistuli haakrehikohtunik järgmisel hommikul manufaktuuri kontorisse ja hakkas tagotsitavaid isikuid ükshaaval välja kutsuma. Kuni selle ajani ei olnud töölistel veel teada Narva linnas toimepandud arreteerimistest. Töö algas määratud ajal nagu alati ja kõik oli vaikne. Niipea aga, kui teatavaks sai, et kontorisse kutsutud isikuid kästud arreteerida, tungis 200-inimeseline kangrutesalk tööd seisma jättes kontorisse ja nõudis arreteeritute vabakslaskmist. Eitavat vastust saades lahkusid kangrud kontorit ähvardusega, et pärast kella 12-st ei hakka nad enam tööle ja ei lase kedagi vabrikusse. Ja tõesti, kell üks sulges salk kangruid vabrikusse viiva kitsa silla ja kõik kad käes, peatasid nad jõuga kõiki töölisi, kes vabrikusse tahtsid minna. Hoolimata haakrehikohtuniku ja manufaktuuri valitseja vahelesegamisest, võtsid korratused ikka suuremat hoogu. Rahvahulk kasvas ja pani sillaläbikäigu täiesti kinni. Kõik haakrehikohtuniku püüded korda jalale seada jäid tagajärjetuks.

Peagi lagunesid töölisel umbes 200-inimeselistesse salkadesse ja hakkasid kogunema osalt naabri mõisniku Krameri maa peale, osalt voliniku elukorterist vastu, kuna osa töölisi Narva linna läks, et oma arreteeritud seitsimehi vabastada. Haakrehikohtunik, nähes, et tema manitsused midagi ei aita, hakkas salgast mõningaid töölisi arreteerima. Sellele katsele oli kivide rahe vastuseks, kohtunik langes haavatuna maha. Hoobist peagi toibudes läks ta linna, et sõjaväge kohale kutsuda. Töölissalgad aga jätkasid liikumist Kreenholmi peaulitsal. Mida töölisel kavatsesid ette võtta, see jäi selgusetaks, aga varsti taganesid nad põllule, kus neile teised töölisel juurde seltsisid, kes linnast tagasi jõudsid teatega, et katse seltsimehi vabastada nurja oli läinud. Töölisel püstitasid põllule pika teiba ja pidasid umbes 1000-inimeselise hulga

ningit nõu, mispeale põllule laiali valgusid, kiva korjasid ja siis terve hulga otseteed manufaktuuri valitseja peale tungisid, kes seisis voliniku elumaja ees. Rahvahulk piiras maja igast küljest täiesti sisse, samuti ka haakrehikohtuniku, kes parajasti teatega tagasi oli jõudnud, et sõjavägi saadetakse. Sel ajal murdis rahvahulk ukseid, vabastas töölisel, keda haakrehikohtunik Kreenholmis arreteerinud, pildus kividega ja tegi muid kõlbmatusi. Haakrehikohtunik ja manufaktuuri valitseja läksid majasse, sõjaväge oodates. Müra ja kisa suurenes, näis juba, nagu läheks töölistel kord majasse tungida, kuna nad maja kividega edasipommitasid, lõhkudes uksi ja aknaid.

Läks videvikuks. Järsku tõusis tööliste hulgas mingi liikumine. Ilmus sõjavägi polgukomanderi juhatusel ja hakkas ainsa pealesurumisega, ilma et sõjariistu oleks tarvitanud, töölisi laiali ajama. Töölisel valgusid mitmele poole ja kadusid. Öö läks rahulikult mööda.

Teisel päeval, 12. septembril, algasid rahutused uuesti. Patrullidega kokku puutudes pildusid töölisel neid kividega, haavates mitut õhvitseri ja soldatit. Ka manufaktuuri valitseja sai hoobe. Töölisel ei tulnud sõnakuulmisele ega asunud tööle. Korratused aina kasvasid, väikesearvuline sõjaväesalk (220 meest) ei jõudnud pealesuruvat rahvahulka tagasi hoida, kelle vastu ei tahetud sõjariistu tarvitusele võtta.

Siis nõudis kuberner telefoniteel Jamburisti abiväge. Kell 6 õhtul jõudiski Krasnojarski polk kohale, kes kohe kasarmute õued oma alla võttis ja valve igalepoole välja seadis. Samal ajal jõudis ka kuberner Kreenholmi. Krasnojarski polgu tuukuga jäi kõik vaikseks ja korratused lõppesid. Kuberner osavõtmisel hakati juurdlust toimetama ja manufaktuuri valitseja pani vabriku viieks päevaks kinni.

Nii tõsisel lõppes võitlus tööliste ja vabrikuülemuse vahel. Tähendatud võitlus, mis avaldus ülemalkirjeldatud korratuses, oli möödapääsematuks tagajärjeks sellele vabriku valitsemise süsteemile, mis Kreenholmis maksusel oli juba 15 aastat.

Selle süsteemi puudused seisavad komisjoni arvates järgmistes asjaoludes:

1. Õigused, mis anti Kreenholmi manufaktuuri ühisusele 1857. a. politseipõhikirjalusel, võimaldasid niisuguse vabriku valitsemise korralduse, mis riigivõimude poolt igasuguse vahelesegamise vabriku asjadesse võimatuks tegi ja vabrikuvälisusele täieliku tegevusvabaduse kätte andis, mida ta ka viimasel ajal kõige tooremaks oma-

voliks ja vägivallaks välja arendas. Saades õiguse ise oma asjus kohtumõistjaks olla, võis vabrikuvallitsus tööliste saatusega nuhtlemata oma äranägemise järele toimetada, tarvitades seejuures laialt oma õigust sõnakuulmatuses süüdiolijaid ihunuhtlusega karistada.

2. Kindlaksmääramatu trahvisüsteem, mis tööliste palgaraamatutesse üles kirjutatud. See süsteem vähendab tööliste tööpalka lihtsa omavoli alusel, pannes töölisi välja-pääsematusse seisukorda: kas jääda igapäevase leivata, ehk kannatlikult oma saatusele alla heita.

Nende veel senini kõrvaldamata põhjuste kogumõju kutsub tingimata veel tulevikuski samad nähtused välja. Sellest järgneb, et ainult tööliste kodanikuõiguste kindlustamine ja vabrikuvallitsuse tegevuspiirkonna täpne äramääramine võib tagamiseks olla sellele, et tööliste seisukord Kreenholmis ei jääks täielikult olenevaks neist isikutest, kes vabriku administratsiooni eesotsas seisavad. Samuti on tarvilik vahekorrad määrata töö ja kapitali, s.o. tööliste ja vabrikuvallitsuse vahel, kes lihtsat eksploateerimisõigust tarvitades tööliste tööst määratusuuri kasusid sai, ilma mingisuguste kohustusteta tööliste heaks. Selles küsimuses toimetatud juurdius tegi selgeks, et Kreenholmi manufaktuuri ühisus üksipäätis ärilisi eesmärke taga ajades ei leidnud oma 15-aastase tegevusaja kestel võimaliku olevat haigemaja ülevalpidamise kulusid oma peale võtta, vaid tegi selleks kuni 21. augustini tööliste palgast kaheprotsendilisi mahaarvamisi. Veel olid sissetulekuallikaks vabrikule mõned tööliste eluruumid, mille eest töölistelt erimaksu võeti. Lõpuks ei kindlustanud ka kauane vabrikus töötamine ega vigastused elatunud ja vigastatud tööliste ainelist seisukorda tulevikus — ei vaestemaja ega abikassat pole asutatud. Selle kõrval aga hiilgav äriiline seisukord, mis aktsiate hinda tõstis 5000 rublast 15.000 peale ja määratu kõrge dividend (kuuldavasti 33%), mis ühisus saab kulutatud kapitalilt, oleks nähtavasti küllalt võimalust annud mõnda protsenti heategevaks otstarbeks ohverdada. Kuna aga meie seadusandlus ses küsimuses puudulik on, siis pidas ühisus ennast sellesarnastest kõlblistest kohustustest, mis seaduses pole üles tähendatud, täiesti vabaks.

Lõpuks ei saa märkimata jätta tööliste liigset töökoormat Kreenholmis, nii täisealistel kui lastel, kellest paljud juba 8 aasta vanuselt töö hakkavad käima. Isegi kolera ajal — kuni 21. augustini — vältas

tööaeg vabrikus 15 tundi, lõuna- ja puhkeajaks anti ainult 55 minutit, lapsed aga pidid vabrikuvoliniku käsul peale kella 8-t, mil vabrikutöö lõppes, veel õppima kuni kella 10-ni nende jaoks asutatud koolis. Nõnda venis laste tööpäev kuni 17 tunnini. Kreenholmi laste äravaevatud ja haiglane väljanägemine ning kõrge surevusprotsent nende hulgas on seletatav selle ülemäärase lastejõu kurnamisega, mis paratamata rikub laste nii kehalist kui vaimlist arenemist.

Lõpuks olgu veel tähendatud, et liiderlikkus, mis vabrikutes kahjuks harilikuks nähtuseks, on Kreenholmis haruldaselt lopsakaks läinud selle tagajärjel, et mõlemast soost isikud on paigutatud ühedesse ja samadesse tubadesse. Niisugune mitte millegagi põhjendatud korralagedus juhib tahtmata mõttele, et vabrikuvallitsus ise, tahes seesuguse meelitusabinõuga tööliste peale mõjuda, et nad vabrikusse püsima jääksid, on liiderlikkuse kasvamisele kaasa aidanud.

Kõike seda, mis käesolevas aruandes kirjeldatud, on komisjonil au Teie ekt-sellentsi heaksarvamisele ette panna.

Algupärandile kirjutasiid alla:

Esimees, tõsine riiginõunik
Habergang.

Liige major **Andrianov.**

Liige professor **Labsin.**

Narvas, 15. novembril 1872. a.

Vabrikuvallitsuse ja tööliste esindajate vahel saavutatud kokkulepe

A k t

21. augustikuu päeval 1872. a. härra Eestimaa kubermangu ülema, tema majesteedi saatjaskonna kindralmajor vürst Schahovskoi-Glebov-Streschnevi, Peterburi kubermangu sandarmivalitsuse ülema polkovnik Birini ja Kreenholmi manufaktuuri voliniku hra Kolbe juuresolekul valiti ketrajate hulgast 20 töölist, nimelt: Filln, Jegorov, Feoktist Leonov, Aleksei Pavlov, Jegor Ivanov, Timofei Ivanov, Vassiili Ivanov, Filip Fedotov, Stepan Ivanov, Fedot Semjonov, Foma Anissimov, Johan Sihver, Andres Päärs, Mihkel Mühlberg, Jaan Valdenbach, Elias Tomson, Johan Reisman, Vassiili Okas ja Frits Vinkler, kes teadaande ette panid — mitte kui nõudmisena vabriku vastu, vaid kui palvena, — et kui võimalik, siis tehtagu neile järgmised kergendused, mille kohta nad ette teatasid, et need kergendused olid juba

varem maksvusel ja nõua, vaid paluvad:

1. Et töö algaks mitte kell 5 hommikul, vaid kell 5^{1/2}, selle põhjusena ette tuues elukorterite kaugust vabrikust, mille tõttu mõnedel töölistel kuni 15 minutit käimiseks ära kulub.

2. Lõunaaajaks paluvad anda senise 55 minuti asemel 1^{1/2} tundi samadel põhjustel, mis esimeses punktis ette toodud.

3. Rikutud masinaosade eest arvatagu maha sedamööda, kuidas nende hind on nende valmiskujul, aga mitte vabrikavalitsuse omavoli järele.

4. Töötasu puuvillanumbri eest jäägu endiseks, nagu vabrikus varem olnud, s. o. kõrgendust 3 kop. võira iga numbriga pealt.

5. Poolijatele kedruse viimise eest mitte maha arvata.

6. Lõpuarve töölt vallandamise korral tehtagu töötatud aja järele ja töölist, kes temale pealepandud trahviga nõus ei ole, mitte ilma lõpuarveta lahti lasta.

nad midagi uut ei

Esimese punkti kohta avaldas Kreenholmi vabrik volinik hra Kolbe täielikku nõusolekut, aga sedaviisi, et rattad lastakse vabrikus käima kell 5^{1/4} hommikul ja kui keegi töölistest kuni kella 5^{1/2}-ni hiljaks jääb, siis selle eest ei arvata palgast maha.

Teises punktis on hra Kolbe nõus tööliste ettepannud 1^{1/2} tunni asemel andma 1^{1/4} tundi:

Kolmandas punktis võetakse tööliste teadaanne tähelepanemisele ja vabriku direktorile asuda töölistevanematega takside kokkuseadmisele ses asjas, nõnda et küsimus saaks lahendatud 10. oktoobriks s. a.

Neljandas punktis ei ole hra Kolbe tööliste ettepannud hinnaga nõus, aga tulevikus määrata hinnad Peterburi vabrikutes maksivate hindade järele.

Viies punkt jääb kuni 1. oktoobri s. a. otsustamata.

Kuendas punktis teha vallandamise korral peale trahvisumma mahaarvamist täielik lõpuarve.

Hra Kolbe ettepanekul, ilma et töölised oleksid palunud, 2% - lisi mahaarvamisi palgast vabrikumääruste 10. paragrahvi järele enam mitte teha, vaid vabrik annetas selle ketratajatele.

millesse manufaktuur tõusnud oma 15-aastase tegevusaja kestel, s. o. 1857. aastast, kuni 1872. aastani, Aruande kokkuseadmise ajal — 1872. a. lõpul — oli vabrikus kedrusvärtmaid 239.692 ja kangrumasinaid 1647. Töölisi oli 3000 in. (see arv on küll liig ümargune, tegeliselt võis töölisi sel ajal olla mõne saja võrd vähem) ja palga kogusumma, mis tööliste maksetud 1870. a. jooksul — 355 tuhat rubla. Aga manufaktuuri äriplane läbikäik koostab rahaliselt auväärse summa — kuni 7 miljoni rubla, sellejuures manufaktuuri omannikkudele pätatusuuri kasusid tuues: dividendid aktsiate peale, s. o. *puhaskasu*, mis peale kõigi kulude ühisuse osanikkudele välja jaotati, tõusnud aruande kokkuseadmate kuulmise järele kuni 33 protsendini, s. o. üks kolmandik kogu läbikäigust ehk umbes 2.310.000 rbl. Kogu kapital, millega manufaktuur oma tegevust 1857. a. algas, oli 2 miljoni rubla, mis 50 a. jooksul, nagu 1907. a. juubeliraamatust näha, kasvas 6 miljoni rublani (1200 osatähte a. 5000 rbl.). Oletades põhikapitali proportsionaalset kasvu kogu selle aja jooksul, võib arvata, et 1872. aastal tõusis põhikapital vast ainult 3 miljoni rublani, aga puhaskasu saadi 2.310.000 rbl.! Ei ole sellepärast ime, et aktsiate *kursihind* tõusis 15 aasta jooksul *kolmekordseks* — 5000 rbl. asemel 15000 rbl. peale. Kreenholmi dividendid olid niisuguseks maiusroaks, mille kallale tormas iga kapitalist, kel vähegi võimalik.

Ei saa olla head vilja, kui ei ole hea ja rammus see pind, millel vilja kasvab. Kreenholmi manufaktuuri asutajad „oskasisid“ luua soodsat olukorra, ja hea pinnale oma ettevõtte edukaks tegevuseks, aga *rammu* sellele pinnale tuli *töölisuhandete higest-vaevast*, mis härrad kapitalistid neist välja pressisid, makstes neile viletsat palka raske töö eest niisuguse tööpäeva jooksul, mis vähemalt *kaks korda* nii pikk, kui praegu Nõukogude Liidus.

Esimeseks sammuks tarviliku olukorra soetamisel oli Kreenholmi ettevõtjatel „omariigi“ loomine kõlges oma manufaktuuri sisemises tegevuses ja vahetõlgedes töölistega. Selle „omariigi“ loomist võimaldasid vabrikantidele tolleaegsed ja eriti kohalikud olud Narva ümbruskonna neisosades, mis Eestimaa kubermangu külge kuulusid. Kuna Narva linn oma selleaegsete alevitega kuulus Peterburi kubermangu külge, siis neis linna ümbruskondades, mis Eestimaa külge kuulusid, tundis ainult mõisa- ja vallapolitseid. Lähem kõrgem politseiasutus haakrehikohtuniku kant-

Algupärandid kirjutasid alla:

Kuberner tema kõrguse saatjaskonna kindral-major vürst Schahovskoi-Streschnev, Peterburi kubermangu sandarmivalitsuse ülem polkovnik Birin, Kreenholmi manufaktuuri volinik Kolbe, töölistkonna poolt valitud: Aleksei Pavlov, Nikita Dmitrijev Fritz Vinkleri, Stepan Ivanovi ja Filip Fedotovi eest, Vassiili Aleksandrov Selivan Ivanovi eest, Timofei Ivanov Fedotovi ja Semjonovi eest, Feoktist Rodionov, Juhan Sepper, Filip Jegorov Johan Tomsoni eest, Vassiili Okas, Mihkel Milberg, Jaan Vallenbach, Juhan Reisman, Andrus Päars, Jegor Ivanov, Foma Anissimov.

Tähendatud kergendustega, mis volinik A. F. Kolbe annud, olen nõus. Vabriku direktor Kirill Terentjev, Soldatenkov ja direktor Knoop.

Nagu aruandes näha, pannakse temas suurt rõhku selle hülgava seisukorra peale,

selei näol asus Jõhvi alevis, 53 versta Kreenholmist, kubermanguvalitsus aga Tallinnas 200 versta taga. Niisuguse suure rahvahulga koonduskoht nagu Kreenholm, vajas muidugi oma kohaliku laiemate õigustega võimuasutust, mida veel ei olnud, mida veel oli tarvis luua. Küll oli Kreenholmil õigus asutada oma vabrikupolitsei sisemise korra alalhoidmiseks, aga selle kõrval oli ikkagi tarvis luua ka niisugune kohalik kõrgem võim, kes Kreenholmi vabrikupolitseid kontrolliks ja üldse suuremaid konflikte lahendaks.

Välja arvatud kuberner ja vast veel mõni üksik kõrgem ametnik, oli kohalik võim üle kogu Eestimaa igalpool parunite ja nende kannupoiste käes. Olgu see politsei või kohus — parunid ja „von'id“ olid igalpool. Miks ei pidanud siis ka Kreenholmi manufaktuuri asutajate peamehel parun Knoopil tahtmine tulema, olla kohapeal ise oma seaduseandja ja kohtunik, oma jumal ja kuningas.

Eestimaa tolleaegse kuberneriga kokku mängides läks see tal ka täiesti korda. Kuberner kinnitas Kreenholmile niisuguse omapärase politseipõhikirja, s.o. niisuguse „konstitutsiooni“, mis Kreenholmi riigi „alamad“, s.o. töölised muust ilmast eraldas ja nad täielikult parun Knoopi politsei ja kohtu võimu alla andis. Aruandest näeme, et asutati isegi kahekordne politsei — esiteks n.n. „tööliste politsei“, kus peameheks pidi olema tööliste poolt „valitud“ (tegelikult aga ei võinud mingist valimisest muidugi juttugi olla), ja teiseks — vabrikupolitsei, kui kõrgem asutus, kuna mõlematele politseidele teatud määrani ka kohtuniku õigused kätte anti. Nii on „tööliste politsei“ kohta tähendatud, et peale rahatrahvide, arestikaristuste jne võis ta süüdlastele määrata ka ihunuhtlust kuni 50 hoobini, missuguste karistuste üle tööline võis kaebust tõsta *vabriku-politsei* kui kõrgema võimu ees — ja mitte mujal kusagil! Kreenholmi riigi alamatel oli õigus võetud üheski teises Veneriigi võimuasutuses omale õigust ja kaitset otsida, kui vabrikuvõimud tema kallal õigusetult vägivalda tarvitasid. Peale trahvide ja töölt vallandamise, mis töolist niisuguse julguse korral ähvardasid, oli kõigil Narva linna ja teistel võimuasutustel otsekohe *keelatud* Kreenholmi töolistelt kaebtusi vastu võtta ja üldse Kreenholmi „riigi“ sisemistesse asjadesse segada.

Niisugune oli see õiguslik alus, millele rajanes Kreenholmi töörahva olukord 1857. a. antud politseipõhikirja järele. Vaatame nüüd tööliste töötingimisi, ainelist sei-

sukorda ja nende „õiguslikkuse“, õigem õigusetuse tegelikku väljendust.

Aruandest on näha, et 1872. a. algas vabrikus töö hommikul kell 5 ja kestis peale 55 minutitist lõunavaheaega kuni kella 8-ni õhtul, s. o. tööpäeva pikkus oli üle 14 tunni nii täikasvanutel *kui ka lastel*, kes hakkasid juba 8 aasta vanuselt kapitali orjama (tegelikult aga veelgi varem nagu alamal näeme). Need väetid inimolevused, kes vaevalt pea püsti ajanud, kellele peaaegu igal sammul veel ema toetajat kätt tarvis, läksid vabrikusse, et 14-tunnilise tööpäeva jooksul oma esimest tärkavat elujõudu parunitele-kapitalistidele ära anda. Pealegi ei olnud 14-tunnine tööpäev veel mingi ülemmäär — edasi selgub meile aruandest, et kuni sama aasta 21. augustini vältanud tööaeg vabrikus 15 tundi päevas. Lapsed peale selle käisid veel sunduslikul kooliõppusel pärast harilikku päevatööd, õppus vältas kuni kella 10-ni nõnda ulatas *laste tööpäev* Kreenholmis sel ajal 17 tunnini.

Kahjuks ei saa me aruandest mingid otsekoheseid teateid tööliste keskmise töötasu üle 1872. aastal. Aga andmeid tööliste arvust ja palgasummast, samuti kangrumasinat ja kedrusvärtinate hulgast, mis juubeliraamatus ette toodud, võrreldes aruandes olevate andmetega, saame proportsionaalselt välja rehkenades töölistkonna ligikaudse arvu selle aja peale umbes 2800 inimest. Sellega tuleks nende keskmine päevapalk 43—45 kop. ehk kõigest pool 1905. a. keskmisest päevapalgast — seda 14—15 tunnise tööpäeva eest!

Siiski ei olnud Kreenholmi töölistmassi lood mitte kogu aeg nii halvad, kunagi olid neil ka pisut „paremad“ päevad: tööpäev oli natukene lühem ja oma töötasu, kuigi see vast kuigi tuntavalt kõrgem ei olnud, said nad enam-vähem terves suuruses kätte. Muidugi pidi siis ka härrade-kapitalistide puhtakasu protsent pisut madalama protsendi välja tegema. Aga... eks süües kasva isu, pealegi kui tegemist on maiusroogadega. Uhelt poolt vabrikantide endi „hoole“ ja „anderikkuse“, teiselt poolt olukorra loomuliku kujunemise tõttu sai neil võimalikuks oma pühastkasu üles kruvida. Küllast valgus alatasa üleaurust tööjõudu linna, kus olid tööstusettevõtted, — paljakspüüatud külakehvikute ainuke lootus. Peagi kogunes linna tööjõudu rohkem kui tarvis, tööturul tõusis tööjõu pakkumine nõudmisest suuremaks ja tööjõud kui kaup langes oma hinnas. Kreenholmi vabrikandid maksid oma töölistele varem võrdlemisi kõrgemat palka kui naabrivabrikud, isegi

telliti kaugelt Venemaalt kvalifitseeritud tekstiiltöölisi kõrgemate palkade lubadusega, mida mõni aeg ka makseti. Aga siis leiti, et see on üleaarne toredus — töötajaid oli palju, need olid valmis nälja sunniti ükskõik kui odava tasu eest tööle hakkama, misjaoks siis veel pilduda raha töölistele kõrgete palkade näol. Palgad maha! Kes ei ole rahul, sõitku iga nelja tuule poole. Ja edasi: miks mitte pikendada ka tööpäeva — võivad need „tööloomad“ küll tund või paar rohkemgi päevas masinate vahel hüpata, pole neil häda midagi. Manufaktuuri härradele aga tähendab see uusi hunikuid kõlisevat kulda.

Aruanne kõneleb vabrikuvallitsuse pöörasest omavolilisest trahvidesüsteemi tarvitamisel¹⁾. Töölisi hakati trahvima *palkade sihiliku mahakiskumise* eesmärgil. Trahvimiseõiguse andis vabrikuvallitsus igale „asjamehele“ — meistriile või muule sundijale — piiramatul määral, kuna kokkuvõetud summadest läks osa vabrikukassasse puhtakassule jatkaks, teine osa aga samadele trahvijatele lisapalkadeks, nõnda et trahvijad olid oma trahvioperatsioonidest otsekohe aineliselt huvitatud, sest mida osavamad nad olid töölisi trahvima, seda suurem oli nende lisapalk. Isegi tsariametnikud raputavad pead trahvide suuruse üle Kreenholmis, mis vabrikute trahvimäärad mitmekordselt üle löid. Vabrikuvallitsuse *suusõnalise* tõendamise järele tõusnud trahvisissetulekud Kreenholmis 500—900 rublani kuus; see tähendab; et uurimiskomisjonile ei näidatud trahvide *dokumentaalselt* pilti, ei näidatud *meelega*, sest vabrikuvallitsusel oli häbi peegeldada oma otsekohest röövtööd tema täiel kujul ja sellepärast ei saa põrmugi kahelda, et tegelikult trahvisummad palju suuremad olid.

Trahvide iseloomu kannavad ka mitmesugused muud mahaarvamised tööliste töötasust, näit. vabriku materjalide, masinaosade jne „rikkumise“ eest, mida jällegi maha ei võetud rikutud asjade päris väärtuse, vaid „hindaja“ omavolilise heaksarvamise järele.

Miks vabrikuvallitsus trahvidesüsteemi otsekoheasest palkade alandamisest paremaks pidas, on arusaadav: sel teel oli võimalik faktilist töötasu vähenemist var-

jata, seda teatava määraneni tööliste enese „süüiks“ ajada: ole sõnakuulelik ja allaheitlik, ära tee midagi „paha“, siis jääd ka trahvita ja palk ei vähene.

Siiski võttis vabrikuvallitsus teiselt poolt käsile ka otsekohe töötasu vähendamise neil töölistel, kes tegid tükitööd. Trahvisissetulekute tõttu võis seda kuidagi teha vähemal määral, et ta nii teravalt silma ei torkaks. Kokkuleppeaktis, mis koostatud tööliste esindajate ja vabrikuvallitsuse poolt, leiame tööliste nõudmise, et „töötasu puuvillanumbri pealt jäägu endiseks, nagu vabrikus varem olnud, s.o. kõrgendatagu 3 kop. võrra iga numbri pealt“.

Edasi näeme nii kokkuleppeaktist kui aruandest, et kuni 1872. aastani peetud ka vabriku haigemaja tööliste kulul üleval, milleks nende palgast 2 protsenti maha arvati, mis ühelainsal 1870. aastal kogu palgasummast üle 7000 rbl. välja tegi. Siit näeme, *kes pidi kellele* „tänu võlgu“ olema „hinnata arstiabi“ eest — kas tööliste parun Knoopile, või Knoop töölistele.

Kõigi nende suurejooneliste palkade kärpimiste, trahvimiste ja mahaarvamiste tagajärjel ei saanud Kreenholmi tööliste keskmine päevapalk sel ajal tegelikult olla mitte 43—45 kop., nagu meie väljarehkkenduses 1870. a. tööpalka üldsumma järele ette toodud, vaid veelgi väiksem. Võttes seda maksimaalsena keskmiselt 40 kop. ümber, saame tööliste *keskmise kuupalga* — umbes 10 rbl. kuus 14—15. tunnise tööpäeva eest!

Tööpäeva pikendamine 35 minuti võrra, mida tehti lõunaaja arvel, kärpides seda pooleteisetunnisest 55 minutiseks, oli töölistele kahekordseks hoobiks. Peale lisatöökoorma vähendas see nende lõunast puhkust, mis nii pika tööaja juures ometi hädatarviline oli; teiseks võttis ta neilt võimaluse inimlikumal viisil lõunat süüa. Lühikese lõunaaja tõttu ei jõudnud töölistes enam koju lõunale käia, kui ei tahtnud tööle hiljaks jääda, ja pöörase trahvi alla sattuda ehk veel töölt lahti lastud saada. Nad olid sunnitud lõunatama lageda taeva all, tükk maad vabrikust eemal, kuhu kodused neile toidu töid — seda ka talvise külmaga, sellepärast et „hoolsatel ja andrikastel“ manufaktuuri juhatajatel hool ja inimlikkus puudus selleks, et töölistele mingisugustki katusealust ehitada toiduvõtmiseks, kui neil söömise vabrikuruumides ära keelasid ja lõunaega lühendades ning tööpäeva pikendades neile koduskäimise võimatuks tegid. Kuivõrd sarnane olukord ja raske töö töölistevälja kurnas,

¹⁾ Ühe vana Kreenholmi tööliste mälestuse järele trahviti töölisi, kes masinate kätmamisel saali uksele jõudsid, 15—20 kop., lõnga sassi minekul ketrajal (mis halva materjali süü oli) — 15—20 kop., kangruid trahviti aukukese eest kangas 20—30 kop., kui masina vahelt ehk postide juurest leivapuru leiti, 15—20 kop.

tõendavad muu seas vanemate Kreenholmi tööliste jutustused, et kidura kehaehituse tõttu Kreenholmi töolistest kedagi soldatiteks ei olla võetud.

Rääkimata tööliste äärmisest kurnamisest pika tööpäeva ja vähese palgaga, ei olnud seegi vilets seisukord neile enam vähem kindlustatud. Vabriku võimumeeste omavoli võis iga töölise kõige tühisema asja pärast töölt vallandada ja vabrikust, ühtlasi ka vabrikukorterist välja kihutada isegi ilma lõpuarve tegemata, s.o. teenitud töötasu väljamaksmiseta.

Aruanne toonitab veel vanade elatanud ja töö juures vigastatud tööliste täielikku kindlustamatust, kes samuti, peale seda kui nad oma ainsa vara — tööjõu ja terve — viimase raasuni vabrikule ohverdanud, ainult üks saatus ootas: sandikott ehk näljasarum kusagil kraavis...

Erilist tähelepanu juhib aruanne sellele faktile, kuidas Kreenholmi vabrikuvallitsuse vabrikutööliste hulgas liiderlikkust arendas, et niiviisi neid töölisi, kellele niisugused eluviisid meeldivad, kõvemini vabriku külge köita. Vabrik oli asutanud mingisuguse ühiselumaja, kus ühedes ruumides elutsesid nii meeste- kui ka naisterahvad. Eluruumide puudusel olid paljud töölised sunnitud selles ühiselumajas omale peavarju otsima. Pealegi on enam kui tõenäoline, et sinna asetusiid peaaesjalikult noorealised ja üksikud töölised. Sedaviisi võis see maja tõesti saada sugulise kõlvatuse külvajaks vabriku noorsoo hulgas, nõnda et „liiderlikkus oli Kreenholmis haruldaseft lopsakaks läinud“.

Täiendavate teadetena Kreenholmi tolleagsetest oludest tarvitame siin kohal andmeid, mis avaldatud valges Eestis ilmvas tööerakonna lehes „Vabas Maas“ mineva aasta juulikuul. „V.M.“ autor A. Schulbach on selleks kasutanud endiseid Eestimaa kubermanguvallisuse ja Viru-Järve meeskohtu arhiivi, peale selle mõnede Narvas veel praegu elavate vanade Kreenholmi tööliste suusõnalisil mälestusi.

Kui tööerakondlane ja Eesti valge vabariigi asjamees Schulbach ühes oma parteilise ajalehe neegripoistega Eesti tööliikumise ajaloo uurimisele on asunud, siis muidugi selleks, et praegustele Kreenholmi töölistele oma „töölissõbralikkust“ demonstreerida, kui ka nendele selgeks teha, et tööliste seisukord praeguses Eesti timukakraatias tepe mitte halvem pole, kui 1872. a., kuigi isegi sotsfaschistide leht mineval aastal tõendama pidi, et Kreenholmi tööliste keskmine kuupak

20 kroonini ei ulata, sellega tööliste majandusline seisukord 1872. a. tasapinnast kõrgemale tõusnud pole, ja (sellepeaie vaatamata, et 1932. a. kolera Kreenholmis ei mõllanud) umbes 10% töölisi alatoitluse tagajärjel haigemajas kõhuhaigusi põevad.

1872. a. töölised jutustavad (Schulbachi kogutud andmetel).

Tööpäeva pikkuse kohta ütleb vana 73-aastane tööline Miina Poolik: „Tööaeg oli äärmiselt pikk, tuli tööle minna pool 5 hommikul, kell 12 oli tund aega lõunat, õhtul kell 8.20 jäi viimane ratas seisma.“ Sama küsimuse kohta selgub vabrikuvallitsuse voliniku Kolbe märgukirjast, mis leidis arhiivimaterjalide hulgas, et tööpäeva pikkus Kreenholmis kõikunud Nishni-Novgorodi aastalaatade seisukorra järele. Olnud aastalaadal kaupade järele nõudmine väike, tõmmatud tööpäev kokku, oli nõudmine suur, siis venis tööpäev pikemaks. Toonitus tööpäeva „kokkutõmbamisest“ N.-Novg. aastalaatade seisukorra järele on küll tühine sõnakõlks: kui Kreenholmis niisugune ime võis juhtuda, et vabrikuomanikud ise tööpäeva mõnikord kokku tõmbasid, siis ei olnud nad niivõrd lapselikud, et seda teha ilma vastaval määril palga alandamiseta.

Palgaolude poolest olnud ketrajad ja kangrud „aristokraadid teiste tööliste seas“, kelle palkadest vaesed villakambri töölised undki ei võinud näha. Nii saanud ketraja Peeter Lenbach 1871. a. tööle asudes 7 rub. kuus, 1872. a. aprillist alates 8 rub. kuus, kuna teine ketraja D. Arbus teeninud samal ajal kui vanem tööline, 10 rub. kuus. Kangrutest teeninud Villem Preismann 1872. a. augustis 17 rbl. 60 kop., Adam Adoson — 22 rbl. 20 kop., venelased — K. Timofejev keskmiselt 17 rbl. 60 kop ja S. Grigorjev keskmiselt 14 rbl. kuus. Palga suurust võinud vähendada mitmesugused mahaarvamised rahatrahvide näol sisekorra määruste vastu eksimise või vabriku varanduse rikkumise pärast.

Toitlusolude kohta on öeldud, et kuberner Schachovskoi soovitanud rahutuste ajal, et vabrikuvallisus üle jõe oleva Stieglitzi vabriku eeskujul ehitaks töölistele söögiruumid, aga vabrikuvallisus ei olnud nõus, põhjendades et võivat tulekahju tekkida.

Lastetöö kohta jutustab vana tööline M. Poolik: „Hakati töö käima kaheksa-aastasena (1867. või 1868. aastal). Sel ajal oli tööjõust suur puudus. Frey härra (vabriku majandusülem) käis majades ringi ja kui leidis, et laps juba üle lauaääre

sirgunud, siis hakkas rääkima, et mis teie suurest lapsest kodu peate, saatke tööle! Muidugi pidid siis vanemad seda tegema. Sarnased „töölised“ olid väga väetid, ei saanud hommikul kuidagi silmi lahti. Ma ise tean, kuidas ma hommikuti üles ei saanud, ema toppis riided voodis selga. Nooremat venda pidi aga isa mõnikord seljas viima silla otsa, kus ta viimaks vaevaga silmad lahti ajas, et tööle minna. — Tööpäev kestis sama kaua kui täisealistelgi. Neljanädalase „palutska“ (raha saamise) korral sain 1 rubla, viienädalase „palutska“ korral kaks rubla. Töö ei olnud kerge. Tuli terve päev töötada masinal, otsi sõlmides. Sellejuures veel seista kogu aeg ühe jala peal, et teist põlve tarvitada kinniholuks...

„Õhtul kell 8.20 min. jäi ratas seisma. Seitsmendas kasarmus oli siis kool, kus vana Silbergi härra õpetas lapsi lugema ja kirjutama. Sinna pidime pärast töö lõppu minema veel — õppima! Tukkusime seal koolis kõik aja, kuni oli kell, mis teatas, et nüüd viimaks võib koju minna.“

Teine tööline, Johannes Poolik, kes samuti väikese lapsena vabrikut orjama hakkanud, jätkab: „Töötingimused olid raske. Pidin igal hommikul kell 4 tööle minema, et töötada poisina müümasinal. Lõunaajast ei olnud suurt juttugi, see kulus masinate puhastamiseks. Masina kohal, soojavee torul rippus aga rihm või sõmiline nõör, millega kohe oma laksud ära tõmmati, kui küllalt hoolas ei olnud.“

Eriiline alaealise orjade liik tolleaegses Kreenholmis olid n.n. „kasvandikud“ (воспитанники)¹⁾. Nii jutustab 83-aastane Aleksander Platonov, et 1861. a., mil tema 11-aastase poisikesena tööle läinud, olnud vabrikus 500 käsvandikku tööle. Nad elanud ühiselumajas, praeguses 7 kasarmus, kus ka alaealiste tööliste jaoks kool olnud. Töölt koju minnes jäänud õhtul ainult pool tundi aega õhtusöögiks. Kell 9 aetud kooli, kus õpetus kestnud kuni 1/2 11-ni. Toit, mis

kasvandikkudele anti, olnud äärmiselt vilets. Hommikust kuni kella 1/2 9-ni õhtul aetud läbi ainult leiva, vee ja soolaga. Alles õhtul antud suppi, mis olnud ka kehv. Üksikutel kordadel, näit. siis kui kuberner vaatama tuli, toidetud kasvandikke paremini. Pühapäeviti antud maiusainena kahe peale üks heeringas. Suuremate pühade ajal antud kasvandikkudele pool naela liha ja väike tükk poolvalget leiba.

Kasvandikke karistatud iga väiksemagi eksimise eest. Koridoris liikunud ringi alati keegi Vladimirovi nimeline isik, kes täitnud ka kohtuniku kohuseid kasvandikkude juures. Direktori ja kõrgemate ametnikkude käsul karistanud Vladimirov poisse ja tüdrukuid rihmaga vabrikus.

Rahapalka kasvandikud tööliste mälestuse järele ei saanud. Küll annud neile vabrikuvallitsus mingisuguse summakese kaasa, kui nad vabrikust lahkusid. Nii jutustab Joh. Poolik, et 1875. a. annud vabrikuvallitsus täiskasvanud töölisteks saanud kasvandikkudele, kes vabrikust sõjaväkke läksid, 25 rubla kaasa. See olnud kogu nende tasu pikaajalise teenistuse eest vabrikus.

Karistuse ja ihunuhtluse kohta lisab veel vana Miina Poolik: „Kui juhtusid töö juures eksima või vallatust tegema, pandi masinate juurde põlvili, kus terve lõunavaheaja pidid olema. 2) Suurema süü korral viidi putkasse. See oli värama juures, sinna pandi laps õöks otsaks kinni. Vanemad tulid taga otsima, kus laps, siis leidsid nad ta putkast ning pidid ilma lapseta koju tagasi minema.“

Oli ka vabrikus *peksukoht*, „saapasääre koridor“, villakambri lähedal. Seal seisid peksupink, rihmad küljes. Süüdlane seoti pingi külge ja sai oma 10—15 hoopit ära.

Vanad töölised tõendavad veel, et hilisematel aegadel olla ihunuhtlust jagatud n.n. kotikambris, kus vahimehel alati vitsakimp valmis olnud.

Pristav Katarski teatas kuberner Schahovskoile, et vabrikuvolinik Andre veel 18. okt. 1872. a. kahele poisikesele ihunuhtlust jaganud selle eest, et poisid halva toidu üle kaebamas käinud. (Paljud töölised olid vabriku söögipoodide sõõma peal, makstes selle eest 5 1/2—8 rubla kuus.)

¹⁾ Riigi kasvandikud olid tsaristlikul Venemaal eriline pooleldi pärisorjade sarnane liik, mis koosnes vanemate poolt mahajäätud ehk vabatahtlikult (erilise kaasatuse eest) riiklikkudesse kasvatusmajadesse äraantud lastest. Nii suguseid lapsi kaubeldi siis nagu parisorje tööandjatele. Üks vana Kreenholmi tööline jutustab:

„Nägin karja Kreenholmi toodud kasvandikke: neid oli 200 inimest, kõik nad olid ühetaoliselt riides. Tüdrukukesed kandsid madalaid kingi jämedast nahast, põlvedeni ulatavaid seelikuid ja jakikest, mis sineliridest, valgeid villaseid sukke ja valgeid peärätikuid, poisikestel olid samasugusest riidest lühikesed, allapoole põlvi ulatavad ja samast riidest kuued, jalas olid säärikud, peakatted olid kulunud, mitmet sorti, nagu näha mitmelt poolt kokku kogutud.“

²⁾ Üks teine vana Kreenholmi tööline jutustab, et lapsi trahviks aknale põlvili pandi, põlve alla pandi soolateri ja teravaid kivikesi, käsi sunniti üleval hoidma, peas pidid nad pidama raskeid roonitsaid. Kui nad käsi enam üleval pidada ei jaksanud jaalla lasid, siis anti neile rihma.

Töölise korteriolusid pildistab Eestimaa tervishoiu inspektor dr. Falki kirjeldus, kes käinud töölise korterites 1872. a. kui Kreenholmis kolera mõllas: „Ühes toas seisnud 12 magadisaset üksteise kõrval, akna all lamanud kolerasse surev naine ning selle kitsa ruumi keskel seisnud puusärk laibaga.

Mustus ja rikutud õhk, mis nendes ruumides valitses, oli kirjeldamata. Tervishoidlikku järelvalvet mingisugust ei olnud, õuedes, väljakäigukohtades ja prügikastides valitses võimatu mustus. Eriti hukas olid prügikastid: pealt katmatud, ääreni täis, nii et nende sisu üle terve õue laiali valgus. Siin oli nagu loodud kohane pind kolera levinemiseks.“

Tsaariaegse Venemaa vabrikutöölise seisukord oli alati palju viletsam Lääne töölise seisukorrast. Aga selle aja paiku (1872. a.) olid Venemaa vabrikute töölised endile juba mõningaid paremusi ja õigusi kätte võitnud. Aruandes tähendatakse nende vene töölise peale, kes tulnud Kreenholmi Venemaa sisekubermangudest ja endiga kaasa toonud teated sellest „uuest kohtust, kus igaühel õigus olevat kaebtust tõsta ja kohtukaitset otsida“, kus järjelikult õiguslikud vahekorrad olid juba kaugemale välja arenenud neist, mis valitsesid parunite Eestimaal. Samuti leiame märkusi ka naabruses ülejõe asuva Stieglitzi vabriku kohta, kus olud mitmeti paremad. Stieglitzi vabrik aga asus juba nii õelda „päris Venemaal“ — Peterburi kubermangu piirides, Kreenholm aga Eestimaal. Kreenholmi töölise olukord läks päevast päeva järjest halvemaks ja raskemaks neistki viletsatest oludest, mis olid varem.

Kreenholmi töölised olid oma õiguslikus olukorras, oma töö- ja elutingimustes niivõrd madalale toore vägivalla alla maha surutud, kogu nende seisukord oli sedavõrd karjuvalt vilets, et ta teravalt silma torkas isegi neile, kes teda näha ei ihaldanud, kes oma ühiskondlise seisukoha poolest kaugel olid sellest, et tööraha igapäevaseid hädasid kuulda ja mõista osata. Isegi tsaariametnikud pidasid tarvilikuks mitmel korral toonitada, et need selle aja kohta äärmiselt võimatud olud Kreenholmis *pidid* varem või hiljem tõsise kokkupõrke töölise ja vabrikantide vahel välja kutsuma, tarvis oli ainult sellekohast *juhust*, mis pidi senini organiseerimatud, ühisteks väljaastumisteks täiesti vilumatud töölised kokku liitma. Kuna niisuguseks organiseerivuseks puudus töö-

liste hulgas teadvus, kuna nad ei olnud veel enda kui klassi äratundmisele jõudnud, siis sel ajal oli nimelt tarvis stüühilist tegurit, mis töölisi nende hädades üksteisele veel lähemale oleks tõuganud, nende viletsustunnet veel rohkem teravaks ajades üleüldistanud. See stüühiline, loodusjõuline tegur, see juhus, mis töölise väljaastumist oma kurnajate vastu sel silmapilgul kergendas, oli kolera. Tööorjad, kes seni kõik vabrikuvõimude vägivallad ja omavolid allaheitlikult ära kannatanud, ärkasid esimesele suuremale ülestõusule, millel suur ajalooline tähtsus kogu Eesti töölisliikumise kohta.

Me ei hakka siinkohal pikemalt peatama selle esimese Kreenholmi töölise väljaastumise käigu juures — tsaarivalitsuse ametnikkude aruanne annab temast õige üksikasjalise pildi. Tuleb vaid toonitada ja kinni naelutada uusi sulitempa ja vägivallaakte, mis selle võitluse kestel ja temaga ühenduses nii vabrikuvõimude kui kohalike valitsusvõimude tegevuses jällegi auastmele tõusid.

Läheme jälle aruande juurde. Temas on öeldud, et peale seda kui tekkinud konflikt töölise ja peremeeste vahel sai enam-vähem rahuloldavalt likvideeritud, — „vabrikuvallitsus, olles olukorra tõttu sunnitud töölisele järelandide tegema, ei suutnud uue seisukorraga leppida.“ Ning ta hakkas otsima väljapääsu. „9. septembril saadi kuulda, et töölised Bruns ja Pikamägi koostanud kellegi ülemusest isiku heakskiitmisel mingi palvekirja vabrikuvallitsuse nimel ja kutsunud mitmeid töölisi oma valiku järele Kreenholmi kõrtsi, kus neile palvekiri ette loetaks selleks, et nad talle alla kirjutaksid. Töölisi lubanud nad ka viinaga võõrustada“ jne. Tint ei olnud veel kuivanud kokkuleppepeaktil, kui vabrikuvallitsus juba tegevusse astus, et alles saavutatud kokkulepet sealsamas maha matta ja endise olukorra juurde tagasi pöörduda. Võeti tarvitusele kõige odavam ja lamedam abinõu — töölise äraostmine... klaasi viinaga! Alates kõige närusematest müüdavatest hingedest, keda töölisridades võis leida, taheti laiematest töölisühikudest tirida veel teisi, esimeste müüdavate hingede „oma valiku järele“, kes valmisepitsetud paberilipakale alla kirjutaksid, sellega iseendid ja teisi töölisühikuid uuesti vabrikuvallitsusele maha müüksid. Härrastele oli nimelt tarvis niisugust „töölise palvet“, mis töölise endi allkirjadega kinnitatud, et sellele toetudes sülitada tehtud kokkuleppe peale.

Alates vabrikuvallitsuse kelmitükist „töölise“ võltspalve sepitsemisel, näeme järg-

nemas tervet rida igatsorti võimumeeste vägivallavõtteid tööliste kallal, mis kõik olid nagu ühe plaani järele ette kavatsatud. Provokatsioon. võltspalvega pidi töölised loomulikult üles erutama, vihale ajama. Sellele järgnes vahejuhtumine majandus-ülemaga (kes, nagu eelpool näeme, oli võltspalve sepitsemises üheks kaastegelaseks). Järgmisel päeval ilmub Jõhvist haakrehikohtunik kohale, kes selle asemel, et uute ärevuste tekitajaid ja tõelisi süüdiast vastutusele võtta, karistab 7-päevase arestiga töölisi, kelle loomulik õigus sundis neid tehtud kokkuleppe kaitseks välja astuma. Vähe sellest, päev hiljem ilmub haakrehikohtunik vabrikusse, kus jälle asus töölisi arreteerima sama „süüteo“ pärast. See haakrehikohtuniku tegevus loomulikult ei võinud tööliste peale mingit rahustavat mõju avaldada, kuna ta kõige elementaarsemale õigusetundele vastu nagu löi ja seda viisi ainult õli tulde kallas. Arusaadavalt soodustas niisugune seisukord ärevatekuulduste laialilagunemist arreteeritud tööliste võimaliku saatuse, vabrikuvalitsuse järelanete äramuutmise üle jne. Need uued provokatsioonivõtted ja vägivallaaktid olid just nagu meelega selleks ette võetud, et organiseerimata töölisi järeilmõtlematutele tegudele üles kihutada ja siis teda täiesti maha materdada. Töölisliikumise ajalooost teame, et tööliste võitluse mahasurumisel on kapital riigivõimudega alati kokku mänginud. Käesoleval korral on vabrikuvalitsuse ja haakrehikohtuniku kokkumäng silmanähtav, kuna viimane tõttas karistama just neid töölisi, kes vabrikuvalitsuse kelmütüki paljastamise ja sellevastu võitlemise eesotsas sammusid, millega niigi palav õhkkond ikka palavamaks kõeti. Vabrikuvalitsusel oli nähtavasti nii just plaanitsetud, et kui töölised suuremaid korrarikumisi ette võtavad, küllap siis leitakse ka veel karmimad abinõud nende rahustamiseks. Ja kuna uued korratused tekkinud peale seda, kui põhinõudmistele üle juba kokku lepitud, siis selteel pidi võimalikuks saama kõrgemate võimude ees muljet tekitada, nagu puuduks kogu sel liikumisel sisuliselt põhjendatud alus ja nagu oleks siin tegemist ainuüksi ühe osa tööliste märatsemisetungiga ning kuritahtlike olluste kihutustööga. Niisuguste muljete ja arvamiste suitsupilves oleks aga üsna lihtne tehtud kokkuleppe kui ülearune ja kõibmatu nurka visata ning endiste olude juurde tagasi pöörduda.

Korratused, mida sedaviisi plaanikindlalt provotseeriti, ei jäänud tulemata. Siis kutsuti sõjaväed, kes liikumise püssipäradega maha

surusid. Ja lõpuks — rängad karistused töölistele sunnitöö, vangistuse ja maalt väljasaatmistega. Siin selgub jällegi see variseerikkus sõnades, mis kõigile kurnajatekihtidele alati omane. Tsaarivõimu uurimiskomisjon teeb rea ilusaid sõnu, kujutades Kreenholmi tööliste rasket olukorda ja juhatab abinõud, millega riikliselt seisukohalt nende õigusi „kindlustada“, aga sealsamas kõrval töötab tegude aparaat — politsei, sõjavägi ja kohus, kes töölistele nende „õiguseid“ tegelikult turjale laob.

Tööliste väljaastumisest, ta likvideerimisest ja tagajärgedest toome täiendavaid teateid veel „Vabas Maas“ ilmunud kirjatükist. Siin juures tuleb küll tähendada, et kogu „V. M.“ kirjatükk, täites eesti kodanluse tellimist, ei kujuta endast mingit tõsisemat uurimist eesti töölisliikumise ajaloost, vaid palju enam tahab ta olla kergeks vestetükiks kodanlusele nautimiseks peale rammusat lõunasööki. Ei või mõtetki olla otsida sellest „mõnuvestest“ mingit valgustat sündmuste käigule ja nende põhjustele töölise seisukohalt. „V. M.“ autor kui puhastverd kodanlane, kes oma klassile truu, leiab, et „1872. a. rahutuste algpõhjuseks oli kolera, nagu seda mitte üksinda suusõnalised mälestused, vaid ka arhiiviallikad näitavad“, ja edasi, et „kui kolera Kreenholmis lahti puhkes, puudusid töölistel majanduslikud nõudmised“. Niisuguses „väimus“ on kirjutatud kogu veste. Muidugi ei mõtlegi me kodanlaselt oodata mingit „töölise poliitikat“, aga „V. M.“ autor tõendab nende näidetega, et temal igasugune iseseisev analüüsimine võimata on, et see kodanlusele kahjulik on, sest ta paljastaks asjade tõelist olukorda. Ta vaid kopeerib seda, mida leiab arhiivimaterjalist, mille koostanud omal ajal need, kelle vastu töörahvas võitles, või mida räägivad mõned saja-aastased töölised — ja küllap ta sealtki oskab välja vihtuda kõike, mis tema kodanlasehuvidele võõras.

Siiski oleks ülekohus kahtlustada seda kodanluse sulerüütli, nagu oleks ta meelega tahtnud septseda lihtsalt kerget mõnuvestet, nagu oleks tal seejuures puudunud igasugune tagamõte, igasugune poliitika. Vastupidi, tema meeleldine poliitika seisab just siin ja selles, kui ta tõendab, et töölistel kuni kolera lahtipuhkemiseni ei olnudki nõudmisi. Sest vaadake, süüdi on ainult ja üksnes kolera! Süüdi ei ole mitte vabrikuvalitsus, kes riisub tööli-

selt tema töövilja ja surub ta kõige suu-remasse viletsusse, sest vabrikuvallitsus tegi töolistega ainult seda, mis ta nendega võis ja loomulikult pidigi tegema, selleks on ju tema vabrikuvallitsus ja nemed — tööliised! Hundid sõõnud ja lam- bad „terved“ ning rahu majas — teos- tunud kodanluse ideaal! Aga seal tuli see... neetud kolera — ja kihutas tööli- sed mässama, purustas selle „ideaalse“ kodurahu. Just samuti, kui veel tänapäe- vani kodanlus ajab kõik töörahva revol- tioonilised väljaastumised igasuguste kihut- ajate süüks, mitte aga ei süüdistata neid olusid, milledesse kodanluseklass on suru- nud tööliisklassi. Kui poleks neid kihuta- jaid, vaat siis töörahva lai mass ei mõtleks kunagi „mässu“ tõsta, ta tunneks, ta peaks tundma endal olevat üsna hea, selleks ta mait ju töörahvas ongi!.. Ja sina, täna- päevane eesti proletariaat, keda su „oma“ kodanlus näljutab ja naelutab, kägistab ja kaagitab, — ära sina mõtle, et sind tööandja kurnab, kui ta su „töötasu“ nullile ikka ligemale tirib — ja et valit- sus õiglane ei ole, kui ta sinult, töötult ja uulitsaleheidetult viimase hädaabitöö- degi näljaseendi ära võtab, sest sina oled ju — ainult proletariaat. Elas ju prole- tariaat kunagi (näit. 1872. a. Narvas)... kui mitte pahemini, siis vist ka mitte pare- mini ja oli rahul, sest... kuni kolera ei olnud temal majanduslikke nõudmisi. Tuli kolera ja külvas mässu — selle ko- lera aset täidavad meie päevil kommu- nistid. Hoiä end, „rahuline“ töörahvas, kommunistide eest nagu kolera eest ja ole julge, et meil, kodanlastel, jätkub nende jaoks tina!

See mõtteareng järgneb „V. M. autori „kirjatööst“ sama loomulikult, kui see, et kahele juurde pannes kolm saame viis, ja mille ta otsekoheste sõnadega targu ütle- mata jätab — selles nimelt seisabki tema poliitika. Ja kui me käesoleval korral tema kirjutusest mõningaid andmeid kasu- tame, siis teeme seda ainult nii palju, kui palju nad näevad vääritvat usaldust.

„V. Maast“ leiame:

10. aug. pöörasid umbes 120 töolist Narvas sandarmimajori Andrejanovi poole seletusega, et nad kolera kartusel tahavad vabrikust lahkuda. Mitusada töolist olidki juba omavoliliselt töö seisma pannud ja lahkunud. Nähtavasti oli vabrikul parajasti kiire tööaeg, mida tõendab juba see, et kuni 15 tundi päevas töötati. Sellepärast ei taht- nud vabrikuvallitsus lahkumisest kuuldagi, vaid püüdis tööltpuudujatest jagu saada adrakohituniku kaasabil, kes tõrkujate vastu

vitsad tarvitusele võttis. Sandarmimajor pöör- ras juhtnööride saamiseks Peterburi poole, kust vastati, et kui inimesed ei taha enam tööle jääda, siis tuleb nad vallandada, nende nimed ühtlasi üles kirjutades. Selle peale lahkusid vabrikust 60 venelast ja 200 eestlast.

Käärimine tööliste hulgas süvenes, ikka suuremad töölishulgad kippusid vabrikust ära minema surve ja „kolera eest“, mida vabrikuvallitsus takistada püüdis. Ja kuna hulk töölisi puudus, siis pikendas vabriku- vallitsus allesjäänute tööpäeva, mis põge- nemisehoogu omakorda kõvendas. Meele- olu tööliiskonnas läheb iga päevaga äreva- maks. 19. aug. telegrafveerib vabrikuvallit- suse volinik Kolbe kubermanguvallitsusele Tallinnasse, et Kreenholmis olla oodata väga tõsiseid sündmusi. Peterburist käinud sandarmioberst Birin kohal, kes ka omalt poolt oli leidnud, et „kolera olevat osalise tööseisaku ainukeseks põhjuseks“.

Asja seisukorraga arvestades sõidab Eestimaa kuberner Kreenholmi, kuhu kutsub ka mõlemad Narvale lähemad haakrehi- kohtunikud parunid Pilar ja Girard. 21. aug- tuli Peterburist uuesti ka sandarmioberst Birin. Streikijate arv oli vahepeal tõusnud 800-ni. Ametivõimude arvamine on, et sur- veabinõudega pole midagi teha. Kohe asuti konfliktit lahendama. Töölistele pandi ette, et ketrajad valigu 20, kangrud 40 esindajat, kes vabrikuvallitsusele tööliste nõudmist ette paneksid. Valitud ilmusid kontoris- se suure töölishulga saatel, kes teatas, et enne- laiali ei lähe, kui kõik nõudmised täita lu- bataks. Lõpuks, kubeneri nõudmisel lah- kusid tööliised siiski peale oma esindajate. Need kandsid nüüd oma soovid ette. Nad nõudsid peajasjalikult päevatöö hilisemat algamist, lõunavaheaja pikendamist, mõne- suguste palgast mahaarvamiste kaotamist ning takside väljatöötamist, kui suur võib olla tööliste palgast mahaarvatav trahv ma- sinate vigastamise jne puhul. Peale selle nõudsid nad velsker Palkini ja tööliste Säkki, Gustav Brunsi ja Karl Pitkamäe val- landamist. Viimast nõudmist rõhutasid kangrud.

Vabrikuvallitsusel olnud tõsine tahe töö- listega kokku leppida, sest tööd olnud kiired, sellepärast püüdnud ta töölistele võimalikult vastu tulla. Lepiti kokku, et töö edaspidi algab kell pool 6, endise kella 5 asemel, kuid turbiin lastakse käima kell 5.15 min. Lõunavaheaga pikendati veerandtunni võrra. Mõnesugustest palga- mahaarvamistest loobutud ja trahvide tak- sid lubas vabrikuvallitsus välja töötada 1. oktoobriks. Aga velskerl ja vihatud

töölise (Säkk, Bruns, Pikamägi) vallandamisest keeldus vabrikuvallitsus ja seletas töölisele, et nad võivad kaebtusi esitada, kui neil nende inimeste kohta midagi ette tuua on. Kokkulepe pandi kirja ja kirjutati Schahovskoi, Birini, Kolbe ja töölisesindajate poolt alla.

21. augusti kokkulepe rahustas töölise meeli, ka kolera hakkas raugema ja rohkesti töölisi, kes vahepeal lahkunud olid, pöördusid uuesti Kreenholmi tagasi. Augusti lõpul lahkus senine vabrikuvallitsuse volinik E. Kolbe ametist; lahkumise põhjused on teadmatud, kuid arvata võib, et manufaktuuri juhatus Kolbega rahul ei olnud tema kerge järelandlikkuse pärast töölisele. Uueks volinikuks määrati Jul. Andre.

Nüüd, augusti lõpul või septembri algul algavad müüdavad hinged Bruns ja Pikamägi oma provokatsioonijanti. Oletades vabrikuvolinikkude vahetuse põhjuseks esimese voliniku „järelandlikkust“ töölisele, võib arvata, et uus volinik „uue kursi“ võttis ja teesid hakkas otsima, kuidas 21. aug. kokkulepet tühistada. „V. M.“ teadetest on näha, et Pikamäele aidanud palveteksti kokku seada vabriku politseiülem Vogt, kes kui ülemuse truu koer, ei astunud sammugi ilma selle ülemuse nõusolekuta. Sedaviisi leiab kinnituse arvamine, et „töölise“ võltspalve algatus tuli nimelt vabrikuvallitsuse poolt, kuna Pikamägi ja Bruns, samuti kui politseiülem Vogt olid ainult vabrikuvallitsuse tööriistadeks.

Kõrtsis, kuhu töölised kogunesid 9. sept., et võltspalvet kuulda ja tema koostajaid kätte saada, olnud ka mitmed „käremeelsete ninamehed“, nagu „V. M.“ ütleb — Villem Preismann ja Jakob Tamm, sellepärast olnud meeleolu varsti kaunis üleskõetud ja teravalt vabrikuvallitsuse vastane. Avaldatud arvamist, et kõik töölisele tehtud järelandmised varsti tagasi võetakse ja endise seisukorra juurde tagasi pöördakse. Pikamägi ja Bruns olevat vabrikuvallitsuse poolt ära ostetud ja püüdnud nüüd töölisi napsuga oma poole võita. Hakkasid ikka tugevamini kostima hüüded, et Pikamäele tuleb naha peale anda.

Kui Pikamägi ja Bruns, ilma et oma „palvekirja“ oleksid ette lugenud, töölise viha eest põgenesid, oli kelli juba 10 õhtul. Hilisest ajast hoolimata otsustasid töölised minna otsekohe kontoris vabriku majandusülema Frey juurde, kuhu nad varsti jõudsidki, Preismanni ja Tamme eesotsas. Siin nõuti Freylt seletust märgukirja kohta ning Pikamäe vallandamist. Frey juhatas töölised politseisse ja seletas, et terve asi

temasse ei puutu. Sellepeale lähkunud suurem hulk töölisi, alles jäänud mõned „rahulikumad“, kellele Frey ometi ette pannud märgukirjale alla kirjutada. Juurde tulnud ka Koibe (kes nähtavasti ikka veel vabriku asjaajamises tegev oli), kuid kumbki ei tutvustanud töölisi märgukirja sisuga. Selle eest sai nüüd töölisele täiesti selgeks, et Pikamägi ja Bruns olid talitanud vabrikuvallitsuse hüvides.

Töölised, kes Frey juurest lahkusid, pöörasid Preismanni ja Mihkel Mühlbergiga eesotsas uuesti kõrtsi tagasi, kus otsuseks tehti esmaspäeval üheskoos kontoris minna, et Pikamäe ja Bruns vallandamist nõuda.

Pühapäeva hommikul varakult telegrahveeris Kreenholmi politseiülem vahejuhtumisest haakrehikohtunikule Girardile ja palus teda kiiresti Kreenholmi tulla. Girard ilmus veel sama päeva õhtupoolikul ja kohe selle järele kui temale seisukorrast lähemalt oli teatatud, määras ta ööside vahejuhtumiste „juhtijatele“ 7-päevase arestikaristuse, kelle kinnivõtmiseks ka käsu andis. Karistuse alla langesid kuus töölist: Villem Preismann, Jakob Tamm, Mihkel Mühlberg, Fritz Maler, Adam Adoson, ja Juhan Valdenbach. Osa nendest vangistatud sandarmimajori Andrejanovi juures, kelle poole nad pöörasid, et asjaloost kubernerele teatada.

Kuna töölise hulgas jälle käärimine käimas oli, siis kartis haakrehikohtunik arreteeritud jätta Kreenholmi vangimajja, vaid saatis nad linna vangimajja. Kuberner nõusolekul otsustati töölise vastu alustada ka kriminaaljuurdlust. Ühtlasi andis kuberner haakrehikohtunikule volituse kõige energilisemate sammude astumiseks võimalikkude rahutuste mahasurumiseks ja tarbekorral ka sõjaväeosade väljakutsumiseks.

Esmaspäeva hommikul 11. septembril asus Girard jällegi arreteerimisele. Selleks otstarbeks käskis ta kangrute vanema Hans Maikallo vabrikukontoris kutsuda. Viimane tuligi mitmesaja kangru saatel, kes oma laupäeva õhtul tehtud otsuse kohaselt nõudsid uuel vabrikuvallitsuse volinikult Andrelt, et Pikamägi ja Bruns vabrikust vallandataks ning vangistatud töölised vabastataks. Selle nõudmise lükkas Andre tagasi. Selle peale saatsid töölised kaks oma esindajat samasuguste nõudmistega haakrehikohtuniku Girardi juurde, mis jäid samuti tagajärjeta.

Keskpäeval teatas haakrehikohtunik seisukorrast telegrahviteel kubernerele.

Edasi järgnevad sündmused, mis meile juba Peterburi juurdluskomisjoni aruandest teada: Aktiivne töölissalk, kaikad ja luuad pihus, paneb sillaläbikäigu kinni, et töölised lõunalt tulles enam tööle ei läheks; tuleb kokkupõrge haakrehikohtunikuga, järgnevad uued tööliste vangistused ja hiljem pealetung vabrikuvoliniku majale, kuhu arreteeritud kinni pandud. Aknad pillutud sisse, ukсед murtud maha ja arreteeritud vabastatud omal jõul. Ülemustest olnud sel ajal majas uus volinik Andre, haakrehikohtunik Girard, tehniline direktor Shavcross ja sandarmimajor Andrejanov. Need barrikadeerinud end teiste uste taha, vabrikupolitsei vahid saanud salgalt lüüa. Õigel ajal, hüüab „V.M.“, jõudis sõjaline jõud kohale, mispeale „korrarikkujad“ suure kisaga laiali jooksnud.

See salk töölisi, kes linna läks katset tegema oma vangistatud seltsimehi vabastada, pööranud sellekohase nõudmisega linna burgermeisteri Becki poole, kes vastanud, et temal pole õigust haakrehikohtuniku korraldusi muuta, küll aga ähvardas, et kui töölised laiali ei lähe, kutsub ta sõjaväed välja. Töölised läksid ära, aga burgermeister kutsuski salga sõjaväge, kellest osa pandi raekoja ette vahikonna kõvendamiseks, teine osa liikus patrullidena linnas.

Linna raekoja vangimajas kinnipeetavatest töolistest katsunud Tamm väljasolevatele töolistele kirjakest edasi anda, mil es olnud öeldud, et nemad olla vangistatud ilma põhjusega, rahvas aga ärgu tööle mingi, enne kui nemad vabastatud. Sedel langes vahide käte ja seda pandi Tammele hiljem suureks süüks: ta püüdnud teisi töölisi üles ässitada.

Töölised Jürna ja Maikallo läinud peale raekoja eest laialimineku telegrahvikontorisse ja telegrahveerinud kubernerile, et Tamm ja Preismann olevat vangistatud, kuna nad tahtnud kubernerile kaebama tulla. Nad palusid, et kuberner ise sõidaks Kreenholmi, või saadaks mõne ametniku asja selgitama. See tööliste „usaldus“ kubeneri vastu tulnud vist sellest, et kuberner peale 21. augusti Kreenholmist ära sõites ja töölisi korrarikumiste eest hoiatades öelnud, et töölised kõigi arusaamatuste korral tema poole pööraksid ja lubanud neile sarnasel puhul oma isiklikku kaasabi.

Kuidas see Kreenholmi tööliste väljastumine sõjajõududega maha suruti, on meil juba teada. Karistust kartes põgenesid paljud töölised Kreenholmist. Sõjaväe patrullid saadeti siis Narva ümbruseid

läbi otsima ja kust Kreenholmi töölisi leiti, saadeti nad vahi all Kreenholmi. 1. kasarm oli arestimajaks muudetud, kuhu mahutati kõik arreteeritud. Vana Miina Poolik jutustab: „1. kasarmus olid siis kinnipandud streikijad. Seal mõistis haagreht kohut... Meie, plikad, käisime 1. kasarmu juures jalutamas, nägime kuidas vangid lasid paelte otsas kirju aknast alla omakstele. Need sidusid siis omad kirjad paelte otsa asemele, mida vangistatud jälle üles tõmbasid.“

13. septembril algas kuberner Schachovskoi tööliste vastu kriminaaljuurdlust. Sellest võtsid peale tema enese veel osa parun Girard, oberst Birin ja major Andrejanov. 15. septembriks tegi juurdlus 22 „peasüüdlast“ selgeks, kes ka kõik vangistati.

17. septembril mõisteti kohut. Kohtuliikmeteks olid kõik Balti von'id — parunid ja krahvid. Kohtulikule vastutusele võeti üldse 35 töolist, nende hulgas teiste ninapidi vedamiseks ka juudased Plkamägi ja Bruns.

Kohus mõistis 6 töolist sunnitööle 4—8 aastani, 1 töölise Siberisse asumisele, 6 — vangiroodu 1—2½ aastani ja 14 — vangid 3—16 kuuni, 8 kaebelust mõisteti õigeks.

Kohtuotsuse järele süüdistati kaebeluseid järgmistes süütegudes: 1) sissetungimine inimhulgaga 11. sept. kontorisse ja teraval kujul nõudmine, et saaks vabaks lastud 6 arreteeritud; 2) tööleminevate tööliste väevõimuga tagasihoidmine sillal samal päeval pärast lõunat; 3) määratseva rahvahulga minek Narva magistraadil (linnavaiitsuse) juurde, et vangistatud väevõimuga vabastada ja ühtlasi vägivaldne ülesastumine haakrehikohtuniku ja sandarmite vastu, mis selles seisnud, et töölised neid Krameril väljal kividega loopinud; 4) rahvahulga poolt samal õhtul Kolbe maja ees tõstetud lärm, misjuures aknaklaasid sisse löödud ja arreteeritud töölised vabastatud; 5) vägivalda tarvitamine, mis avaldus sõjaväelaste kividega loopimises 12. sept. hommikul.

Nendest tegudest osavõtmine pärast jagas kohus kõik kaebelused 7 liiki. Ta jõudis ka arvata, et osavõtjate vahel eelkäivat kokkurääkimist juurdlus tõendanud pole ja sellepärast ei saa rääkida algatajatest, vaid ainult peasüüdlastest ja osavõtjatest.

Esimesse liiki loeti kangrute vanem Hans Maikallo, keda loeti peasüüdlaseks rahutuste esimesel perioodil ja kriminaalseaduse par. 265 põhjal mõisteti sunnitööle vabrikutes 4 aastaks.

Teise liiki arvati Jakob Tamm, kelle süüselles seisis, et ta vangimajas kirjutatud sedeliga püüdis töölisi üles ässitada kangekaelsele vastuhakkamisele ja seadusevastastele tegudele. Ta mõisteti kriminaalseaduse par. 274 põhjal asumisele Siberi kaugemates kubermangudes.

Kolmandasse liiki arvati viis peasüüdlast rahutuste teise perioodi kestel, kus määratseva hulgana üles astuti ja sõjaväge kividega loobiti. Kriminaalseaduse par. 264 põhjal mõisteti nendest: Aleksander Kolga, Aleksander Nering ja Nikolai Bogdanov — sunnitööle mäekaevandustesse ka 8 aastaks, Toomas Jamine sunnitööle kindlusesse ka 8 aastaks ja Johann Tiifel samuti sunnitööle kindlusesse 6 aastaks.

Neljandasse liiki loeti need, kes eriti süüdlased vägivalda tarvitamises — arvata-vasti need, kes vastu hakkasid ametivõimudele, mitte aga sõjaväele. Nendest mõisteti Jakob Jalakas, Hans Sild ja Aleksander Silberg par. 264 põhjal kõigi õiguste kaotamisega vangiroodu 2¹/₂ aastaks ja Tõnu Amme — vangistusse 1¹/₈ aastaks.

Viitendasse liiki arvati need, kes osa võtsid kärarikastest ülesastumistest, mis ei olnud seotud vägivalda tarvitamisega ülemuse vastu. Par. 265 põhjal mõisteti kolmest — Jaan Valdmann, Kristjan Jürna ja Jaan Kits — kõigi õiguste kaotamisega vangistusse 1 aastaks ja kaks — Tohver Sakk ja Madis Tamm — vangistusse 8 kuuks.

Kuendasse liiki arvati need, kes kor-ratustest osa võtsid vähemsüüdlastena. Neist mõisteti viis — Jaan Kumm, Jaan Eisen, Vassiili Schuvalov, Daniel Arbus ja Anton Lammang vangistusse 6 kuuks, ülejäänud kuus — Jüri Tammfeld, Hans Troi, Peeter Limbach (Lenbach), Gustav Kreismann, Hans Jalakas ja Vassiili Pavlov — vangis-tusse kolmeks kuuks.

Süüdimõistetud töölistest olnud ligi pool — tervelt 13 in. — alaealised, kellele selle tõttu pehmemad karistused määratud

Vabaks mõisteti 8 kaebealust, kellest kuus — Fritz Maler, Viktor Schemjakin, Mihkel Mühlberg, Villem Preismann, Adam Ado-son (Adamson), Juhan Valdenbach olid juba ennem haakrehikohtuniku poolt 7-päevase arestiga karistatud. Samuti mõisteti õigeks vabrikuvallitsuse ilalakkujad Karl Pikamägi ja Gustav Bruns, kes „kohtu alla“ tõmmati lihtsalt silmapetuseks, võib olla, pealegi, spioneerimiseks teiste kohtualuste hulka.

töölisterühkades vabrikuülemuse vastu valitses, ei vaibunud niipea. Tuli ette mitmesuguseid vaenuavaldusi vabrikuvallitsuse vastu, nagu kividega pildumisi jne. Ka liikusid rahva hulgas kuuldused, et kohtu-karistuse alla mõistetud vangidega väga halvasti ümber käidavat ja toit olevat kehv, kohus olnud vabrikuvallitsuse poolt ära ostetud ja töötanud tööliste vastu. Ülemus aga pidas tööliste peale jahti ka niisuguste juttude pärast. Nii arreteeriti keegi Lepik, keda kahtlustati kuulduste „lailailaotamises“.

Samuti liikusid kuuldused, et töölised kavatsevad uut väljaastumist, või „rahutusi uuesti alustada“, nagu „V.M.“ toonitab. Nimelt, kangrud teinud otsuseks peale lähemat palgapäeva, 23. sept., töö uuesti seisma panna. Kui palju sellel tõde taga, on teadmata, võib olla avaldus niisuguste „kuulduste“ dokumenteerimises lihtsalt vabrikuvallitsuse taktiline võte või uus provokatsiooni katse, et selleaegset tööliste aktiivi võimalikult suuremas ulatuses välja selgitada. Vabrikuvallitsus ja kohaline poliitsei hinnanud seisukorra õige „hädaohtli-kuks“, Andre kartnud isegi vabrikukassa paljaksrüsumist. Ärevatest ootustest teatatud ka kubernerile ja isegi see kartnud „kõige pahemat“, nagu näha tema telegrammist Eestimaa rüütelkonna peamehele. Siis sõitis haakrehikohtunik parun Vrangeli kohale ja leidis kõik täitsa rahuliku olevat, palgamaksmine sündinud täielikus korras ilma ühegi vahejuhtumiseta. Sellest hoolimata arreteeritud veel mõned töölised, keda 11. ja 12. sept. liikumise „ninamees-teks“ peetud.

Peale rahutuste lõppemist võeti Kreenholmi tööliste hulgas suur puhastus ette. Selles töös oli vabrikuvallitsusele tema truude koerte Pikamäe ja Bruni „teenistus“ jällegi ülitarvilik. Nende kaastegevusel koostati nimekiri vabrikuülemuse vastaste tööliste kohta, kes ka vabrikust välja kihutati.

Nõnda vallandati septembri lõpul vabrikust 16 töölise, oktoobris 146, novembris 87 ja detsembris 135 töölise. Üheaegu vallandati ka need töölised, kes liikumisest osa võtnud, aga kohtu poolt õigeks mõistetud, nagu Preismann, Mühlberg ja teised.

Tööliste väljaastumise üheks tulemuseks oli muudatus Kreenholmi poliitseikordades. Nii lausub „V.M.“: „Et koha peal inimene ei puuduks, kes vajadusekorral otsekohe võiks samme astuda rahutuste likvideerimiseks, nimetati Peterburi kubermanguvallitsuse ametnik Olenin Kreenholmi poliitseimeistriks ja ta reisis 18. sept. 4 poliitseiniku saatel kohale. Palga poliitseinikkudele lubas maksta vabrikuvallitsus.

Mitte kohe eisaadud Kreenholmis jälle „rahu“ maija. Valjude surveabinõudega suruti liikumine küll maha, aga viha, mis

Raskusi tegi ainult, et politseinikud kohalikku keelt ei osanud. Sellepärast saadeti 25. sept. Peterburist veel kaks eesti keelt kõnelevat politseinikku järele... Sept. lõpul tuli Kreenholmi uueks politseiprivatiks Katarski, kuna endine politseimeister temale alluvaks tehti. Ühes Katarskiga tuli veel 12 uut politseinikku juurde... Et kohtuvõim käepärast oleks, loodi uus adrakohtuniku ringkond Vaivara kihelkonnast ja adrakohtuniku kantslei asetati Narva; adrakohtuniku palgast maksis suurema osa vabrikuvallitsus.

Muudatused politsei- ja kohtuvõimude korralduses toimusid sedaviisi täiesti vabrikuvallitsuse huvide kohaselt. Vastasel korral ei oleks ta nende asutuste ülevalpidamise kulusid oma peale võtnud. Nõnda ei tähendanud need muudatused mingid muudatusi töölise õiguslikus olukorras. Eespool on juba tähendatud privatis Katarski teadaande peale kubernerile selle üle, et vabrikuvolinik Andre veel oktoobrikuul kahele töölisle lasknud ihunuhtlust anda.

Nõnda sai Kreenholm selleks korraks „rahustatud“. See liikumine tõusis stüühiliselt, ilma ühegi organiseeriva eelsammuta töölise poolt, kuid ta oli juba ammu eettevalmistatud, pind tema jaoks oli juba ammu loodud selle töörahva kuulmatu raske majanduslike ja õiguslike olukorra poolt, mis valitses sel ajajärgul Kreenholmis. Koiera 1872. a. oli sädemeks, mis kokkukuhjunud põlevmaterjali leekima lõi, poleks kolerat olnud, säde oleks ilmunud, ehk ka pisut hiljem, mõnest teisest juhtumisest.

Selle võitluse käiku jälgides näeme kahte võitlusjärku. Esimene järk algas nõudmistele ülesseadmistega ja lõppes nende enamiku läbiviimisega. Siin tuleb märkida töölise äärmist tagasihoidlikkust oma nõudmistes. Kas nõudsid nad endile mingid uusi paremusi või kergendusi? Ei, nii kaugele ei olnud nende eneseväärtusetunne veel jõudnud. Nad ei soovinud midagi muud, kui ainult selle seisukorra tagasiseadmist, mis neil kunagi varem olnud, nende uute omavõimuliste kitsenduste ja rõhumisvõtete kaotamist, millega endinegi kibe seisukord niivõrd võimatuks tehti, et ta läks üle igasuguse inimliku kannatuse. Töölised ei mõistnud näha veel oma häda sotsiaalset külge, ei mõistnud temas näha sotsiaalset ülekohtu. Nad ei olnud veel jõudnud iseendi klassilisele äratundmisele ega osanud oma huvidest täiesti selgelt

aru saada. Nad olid veel „klass iseendas“, nagu ütles Marx, nad polnud veel saanud „klassiks iseendi jaoks“, kellele selged oma klassitarbed ja oma ajaloolised ülesanded. Sellega on ka seletatav nende väljaastumise stüühilikkus, loomusunnilikkus, see äärmine kitsus oma nõudmistes ja kergus osa nõudmistest taganemises, mille täitmisest vabriku ülemus ära ütles.

Võitluse teise perioodina võime märkida sündmusi, mis järgnesid võitluskirja koostamisele ja teistele provokatsioonivõtetele vabrikuvõimude ja võimuesitajate poolt. Siin avaldus eriti selgelt töölise organiseerimatus ja oma huvidest mitteamusaamine, mille peamiseks avalduseks oli esiteks see, et ka kõige aktiivsemad töölised, n.n. „käremeelsed“ ja „ninamehed“, nagu kodanlased ütlevad, läksid vabrikuvõimude vastu abi otsima kubernerilt, s.o. lootsid kuradit välja ajada Beltsebuuliga.

Kreenholmi streik oli eesti tööliklassile väga tähtsaks klassivõitluse kooliks. Esiteks, ta puustas selle lapsiku usu kaugeimate „kõrgemate“ ülemuste ja võimude „headusesse“, sest nüüd sai töölisele selgeks, et kuberner ei olnud parem kui vabrikuvõimude, parunitest koosnev kohus aga ei olnud parem kui kuberner, et kõik nad kaitsesid töölise klassivaenlaste huvisid, et kohus tegi seda mis tahtis vabrikuvallitsus jne. Teiseks streigi jaatavaks tulemuseks oli revolutsioonilikkuse õhutamise korratustest osavõtmise tagajärjel ja ühes sellega oma jõu tundmise klassilise teadlikkuse kasvamine töölise hulgas. Olgugi et liikumine lõpuks maha suruti ja tööliskonna aktiiv raskelt karistati, — allesjäädud töölised aga pidid paratamata arusaamisele jõudma, et see, mis neid maha muljus, ei olnud mingisugune „õigus“, vaid toores vägivald, mille taga seisid kurnajad ja võimud üheskoos, ja see teadmine loomulikult pidi töölise hulgas kasvama veel suuremat vaenu kõigi kurnajate ja rõhujate vastu.

Narva Kreenholmi töölised oma väljaastumisega 1872. a. kirjutasid esimese silmapaistvama lehekülje eesti tööliikumise ajaloosse. Igas võitluses ilmuvad oma juhid, iga võitlus tekitab oma kangelased. Meie silmade ees vilkus terve rida töölise nimesid, kes selles võitluses esinesid omakõhaste juhtide ja kangelastena. Jäägu need nimed kustumatu kirjaga eesti tööliikumise ajaloosse.

E. B.

Esimene vene revolutsioon ja Tartu ülikool

1. 1905. aasta

Tsaarivalitsuse arhiivi tolmu alt leiame huvitavaid andmeid Tartu võimukandjate kabuhirmust 1905. aastal.

Tartu võimukandjad ja eriti tsaarinuuskurid — sandarmivalitsus ja politsei asutused, kui kõige rohkem vihatud nuudimed — ootasid revolutsioonilise proletariaadi poolt juba ammugi ettearateenitud esimest hoopi. Nad nägid sellepärast igas isikus, kes revolutsioonisündmustikku üldse käsitada julges, otsekohe revolutsioonitegijat. Seesugusest hirmust aetud meeleoluga on seletatavad kõik need võimukandjate omavahelised arusaamatused ja isegi vastastikused süüdistused, mis naeruväärsuseni kaugelt, härraste endi hirmunud nägudest, „revolutsioonitegelasi“ otsivad.

Nii leiabki Liivimaa kubermangu sandarmivalitsuse ülem polkovnik Volkov, et ka läbi ja läbi väikekodaanlik Tartu, kui mitte just täna, — siis tingimata juba homme revolutsioonileekides loitma hakkab. Ja esimesena, revolutsioonituld purskavana, pidi oma ukсед (ei mitte keegi muu, kui just see kõigetüübilisem härraste ja aadeli võsukestest sisuga) Tartu ülikool ja loomaarsti instituut avama!

Nuhkide teadetel teatab Volkov 31. jaanuaril 1905. a. politsei departemangile, et „teistest linnadest saadud streigiteadete tõttu harutatavad Tartu studentid gruppide kaupa ülikooliruumides ja isegi üliõpilaste sõõgimajades loengutest osavõtmise lõpetamise küsimust,“ — kuigi „paljud studentid pole veel jõuluvaheajalt tagasi jõudnud,“ millest nähtavasti järeldada vaja, et kui kõik studentid kokku tulevad, siis hakkavad nad nimelt kõik teistes linnades lahtipuhkenud streikidest, revolutsioonist jne jne rääkima, loengutele nad enam ei lähe, — palju siis enam puudub, muudkui et hakkavadki nuhke, politseid jne jne nuutima ja peksma.

Kuid millest olid tingitud tõelikud „loengutest osavõtmise lõpetamise küsimuse“ jutud?

Samas Volkovi kirjas on öeldud, et „niinimetatud liberaalide parteisse kuuluvate Tartu ülikooli professorite muidu hästi hooliga varjatud ja kinnistest ridadest tuleb kuuldavale revolutsiooni mõjust äratatud ütelusi — ülikooli ajutiseks sulgemiseks, ettekäändel, et loenguid lõpetades võidakse üliõpilasi hoiatada, et nad Tartus tõsiselt korratusi ei tekitaks.“

Need „revolutsiooni mõjust äratatud“ professorihärrad sattusid kabuhirmu, nähes,

et üliõpilasi on suured grupid ja nad kõik räägivad teiste linnade rahutustest... mis enam muud kui — ülikool kinni panna, taba ukse ette ja ise alla ülikooli keldritesse! Lähivad studentid laiali, kes neid, professorihärrasid, nende kongidesse enam taga otsima ja veristama teab minna? — Mõeldud, tehtud, nagu see nii eelpoolnimetatud kirjast näha:

„... ühes Tartu studentidega seadsid kokku ja kirjutasi alla ülikooli professorite nõukogule adresseeritud kirja ka 16 professorit; kirja sisu on umbes järgmine: „Tähele pannes Peterburi veriseid sündmusi, mille tagajärjel seal kõik kõrgemad õppeasutused suleti, välja arvatud meie ülikool, arvame, et praegu on paras aeg arutusele võtta, kas meilgi võidakse enam niisuguse olukorra juures õppust jätkata. Ehk kuigi praegu loenguid üksikutele kuulajatele peetakse, sest senini on alles vähesed studentid kokku sõitnud ja ähvardavaid korratuste sümptome veel märgata pole, kuid juba peatselt on ka veriseid etendusi, masselisi väljaheitmisi ja ülikooli hoonesse politsei ja sandarmite sissetungimist ette näha; oleme veendunud, et sarnaseid sündmusi ei tule enam kaua oodata.“

Kirjast on selgesti näha, et professorihärrad on „verest ära“, nad ei näe muud kui verd, sissetungimisi, politseid mässajatega rappimas jne jne, mis siis ime, et nad ka veterinaar-instituudi professorite poole pööravad ja ka neid instituudi uksi revolutsiooni eest kiiresti kinni lööma kutsuvad, nagu polk. Volkov oma teadaandes kirjutab:

„Kuigi professorite ja studentide ühise palvekirja põhjal ülikooli kinnipanemise küsimus professorite nõukogus jaatavalt otsustatud, on „ülerevolutsiooniliste“ professorite hulgas paarikene leidunud, kes seletanud, et „praegu üliõpilaste seas mingit ähvardavat meeleolu märgata pole, et üle 1/3 studentidest (700—800 inim.) pole veel koolivaheajalt tagasi jõudnud tulla ja et nende hulgas on kahtlemata neid, kes loenguid tahavad kuulata, sellepärast seletagu eelpool tähendatud professorid täpsemalt, milliste asjaolude põhjal nad siin veriste sündmuste tulemist ennustavad. Nende küsimuste peale anti asjast õige kõrvalepõiklevaid vastuseid, seletades, et „Peterburis oli veriseid sündmusi, sellepärast tulla niisuguseid sündmusi kahtlemata ka siin karta...“

Sellest kirjaosast on näha, et paar professorit siiski olukorda studentide ja professorite „revolutsioonilikkuse“ suhtes õieti hindasid — nad nägid ja tundsid, et ülikoolis revolutsiooni ihust-hingest vaid kardetakse, revolutsioonilikkusest pole seal aga lõhnagi, kuid ülemandarmi hra Volkovi silmis olid need revolutsiooni ees surmahirmus lõdisejad professorid — otsekohe revolutsiooni lövid ise, kelle kohta salajane nimekiri kokku seati ja politsei departemangule, mõistagi, nimetatud professorite kui revolutsionääride pokripistmiseks edasi saadeti.

Nii kahtlustasid üks teisest truum tsaari alam teine-teist ja just niisamuti iseendi pärast värisedes kaebavad Tartu nuhid polk. Volkovi suu läbi eelnimetatud kirjas:

„...ülikooli valitsus varjab professorite palvekirju, milles nad ülikooli kinnipane mist soovitanud, neid ülikooli kinnipane mise palveid ainult sellega seletades, nagu tahetaks, Tartus sel teel tõsiste rahutuste tekkimist ära hoida, see on aga vaid tõsise olukorra varjata püüdmine, vähemalt nende isikute eest, kes teise ametkonda kuuluvad“ (s.o. — nuuskurite eest). Ehk teiste sõnadega — ülikoolis on „revolutsioon“ juba lahti, aga näe, meile, nuuskuritele, ei lausu professorihärrad sellest sõnagi! Ja edasi: „... ülevalpool tähendatud solidaarsusest nimetatud professorite ja üliõpilaste vahel võib järeldada, et viimased loengute pidamise vastu eriti energiliselt välja astuvad, kui loenguid edasi peaks jätkatama. Õppetöö jätkamise puhul võib mõnede nimetatud professorite poolt samuti raskendusi oodata, kuigi praegu veel raske on seda küsimust välja selgitada.“ — Vist ei julge veel niipea mitte kõik professorid oma peiduurgastest loenguid pidama tulla ja teiseks on nad üliõpilastega omavahel nii solidaarsed ja sobivad, et nuuskuritele keegi ei seleta, kuidas suletud ülikooli seinte vahel „revolutsioon möllab“.

8. veebruaril 1905. a. teatatakse Tartust Voikovile Tartu „revolutsiooni“ sündmustest üliõpilaste ja professorite omavahelisi koosolekuid kirjeldades: üliõpilaste koosolekul, mida ülikooli rektori lahkelt loal 6. II. peetud, on studentid niisugusele arvamisele tulnud, et „Jaapani vastu ette võetud sõda idee vaane ja mitte populäärne oli, mille tõttu ta ebaõnnestus, isevalt iseloomult igasuguse autoriteedi võttis ja keegi enam ei usu, et isevalt riigile välist julgeolekut kindlustada osaks. Selle saladuse olla nimelt Venemaa parem ajakirjandus, õpetlased, professorid, advokaatide korporatsioonid, arstid, omavalitsuse asutu-

sed, mõisnikud, suurtöösturid ja ärimehed üles leidnud ja välja lobisenud, mistõttu nüüd töölised ja talurahvas tsaarivõimu vastu võitlema on hakanud, ka ülikooli enese akadeemilisel pinnal ei olla kõik asjad korras. Kardetakse pahemat, millest paljukannatanud vene rahvast (loe: mõsnikke, kodanlust) rahva esitajatest koosnev Asutav kogu võib päästa ja Venemaale uut poliitilist ja vaba korda tarviliselt organiseerida.“

Niisuguste „suurte“ nõudmistega on esinenud näiteks eksamate ära kaotamise ja varem ülikoolist väljavisatud õpilaste tagasivõtmise kohta. Koosolekule olnud ka professorid kutsutud, kellest aga ainult kaks — prof. Dehio ja Jasinski ilmunud ja üliõpilasi jälle loengutest osavõtmisele kutsunud. Agentuurandmetest olla aga teada, et studentid Sambikin (koosoleku juhataja), Moskalev, Halperin, Svarts, Uspenski ja Davõdov revolutsioniliste kõnedega esinenud, mis pärast paljud studentid üldise erutatud meeleolu tõttu ülevalpool tähendatud otsuse vastu avalikult välja astuda ei olla julgenud, pealegi esinenud revol. kõnedega ka veel endised üliõpilased — Kaberidze j.t. Pärast koosoleku lõppu lahkunud koosolekut osavõtjad korralikult. 7. veebruaril on õppetöö ülikooli rektori poolt Riia õpperingkonna hooldaja telegrammi põhjal kuni järgneva korralduseni seisma pandud.

10. veebruaril 1905. a. teatab Volkov politseidepartemangule, et üliõpilased Tartu ülikooli kirikus suurvürst Sergei Aleksandrovitshi ¹⁾ hingepalve teenistusepidamise ajal ei laulnud, hoolimata, et papist professor Tsarevski neid laulma manitses, ning samal kuupäeval lahkunud ka Uspenski kiriku laulukoorist sinna raha eest palgatud lauljad — Tartu ülikooli ja veterinaar-instituudi õpilased — enne suurvürsti Sergei Aleksandrovitshi hingepalve algust, ega ole hingepalve teenistuse ajal mitte laulnud, mille tagajärjel salmilauljal üksinda laulda tulnud.

19. septembril 1905. kirjutas Volkov professor Grabari rattal ilma numbrita sõitmise tõttu kinnipidamisest, jalgratta käest ära võtmisest ja professori isiklikust läbiotsimisest Tartu politsei poolt 11. sept. ja sel alusel liberaalide parteisse kuuluvate professorite opositsiooni tegemisest. Polkovniku härrat ajab see juhtumine ärevusesse.

13. sept. peeti Tartu ülikoolis jälle (ülikooli valitsuse loal) koosolekut, kus õppetöö algamise lõpulik otsustamine 20.

¹⁾ Hukati revolutsionäärde poolt.

septembrini edasi lükati; õppetööst osavõt- mist selleajani ähvardati obstruktsiooni tar- vitusele võtmisega takistada. 20. septembril peeti, ikka jälle ülemuse loal, üldist koosole- kut, kus ikka kah „kõrvalised isikud“ viibi- nud. Koosolekul harutati: 1) kas on maksval olukorral võimalik õppetööd jätkata ja 2) juudisoost isikuid ülikooli ilma prot- sendilise piiramiseta vastu võtta. Suur osa üliõpilasi (umbes 800) avaldanud soovi, et õppetööga tuleks peale hakata ja teisi küsimusi mitte harutada. Lõpulikku ot- sust siiski ei tehtud.

22. septembri koosolekul, millest jälle „kõrvalised isikud“ osa võtsid, otsustati märgatava häälteenamusega ülikooli avada, motiive selgitades aga selgus, et avamise poolt olevad tudendid jagunesid 3 gruppi: 1) ülikooli tegeliku õppetöö eesmärgil avamise pooldajad, 2) avamise pooldajad revolutsiooni huvides ja 3) et sel teel mõlemaid eelpool nimetatud eesmärke saaks ära kasutada. Muuseas võeti vastu ot- sus: „Tartu üliõpilased vaatavad valit- suse poolt ettevõetud algatuste peale umb- usaldusega ja arvavad, et Venemaa kriiti- list olukorda võib ainult rahva esitajatest koosnev „Asutav Kogu“ parandada.

29. septembril peetud koosolekult ja üli- koolist välja minnes laulis osa koosolejaid revolutsioonilisi laule, kusjuures üks neist, kui politsei demonstratsioonist osavõtjaid kinni pidas, võmmi peale ühe paugu las- kis ja viimast kergelt haavas. Koosolek otsustas sel puhul, kui õppetegevust peaks alustatama, streikima hakata.

Üliõpilaste seesuguse otsuse põhjal pandi direktori korraldusel ülikool ajutiselt kinni.

4. oktoobril 1905. a. Volkovi kirjast pol- itsei departemangile on näha, et Tartu ülikoolis ja loomaarstide instituudis pee- takse õppeosakonna loal peaaegu igapäev koosolekuid, mis Tartu ülikoolis eriti rah- varikkad on. Loenguid nimet. õppeasutus- tes ei peeta, kuid seda rohkem peetakse seal koosolekuid ja eriti palju käib „kõr- valisi isikuid“ just Tartu ülikooli koosole- kutel, kelle hulgas Tartu klassikalise güm- naasiumi, realkooli, Puschkini naisgüm- naasiumi kasvandikke ja teisi isikuid ja isegi naisterahvaid on; kahel viimasel koos- olekul oli ka töölisigi. Koosolekutel ei harutata mitte ainult akadeemilisi, vaid ka teisi küsimusi, millel õppeasjadega midagi ühist polla. 3-da oktoobri koosolekul arutati seisukoha võtmist Bulõgini esituskogu suhtes. Koosolekutel peetavat rev- olutsioonilisi kõnesid, mis kahjulikult mõ- juda ja naisterahvaste viisakust langetada

aitavat“; eriti kahjulikult mõjuda niisugu- sed kõned keskkoolide kasvandikkude ja tööliste peale, mispärast need koosolekud mitte üliõpilaste, vaid revolutsiooniliste koosolekute ilmet kanda. Ülikooli õppe- osakond ei tegevat niisuguste koosolekute pidamiseks takistusi, puuduvat igasugune valvus üliõpilaste üle.

15. okt. 1905. a. teatatakse, et eelmisel õhtul üliõpilaste koosolekul otsustatud kuni Asu- tava kogu kokkukutsumiseni streikima ha- kata ja ülikoolihoonet revolutsioonilise ise- loomuga koosolekute pidamiseks kasutada; üliõpilaste meeoleolu o.l.a erutatud.

17. okt. teatatakse politsei d-le, et profes- sorite nõukogu otsustanud üliõpilaste koos- oleku vastava otsuse põhjal ülikooli ajut- iselt kinni panna; professorite nõukogu ei takistavat üliõpilaste koosolekuid — ja teises telegrammis teatab ta sandarmi kor- pusele, et „16. okt. kella 4 — 9 peeti üli- koolis rahvarikast koosolekut, millest üli- kooli ja veter.-instituudi üliõpilased, kesk- koolide kasvandikud, töölised ja teised kõrvalised isikud osa võtsid; koosolekul otsustati: keskkoolides, vabrikutes, tehases, tööstus- ja kaubandus-ettevõtetes kol- mepäevalist streiki korraldada. Koos- olekul peeti revolutsioonilisi kõnesid, lauldi revolutsioonilisi laule, ülikooli aknast pandi kolm punast lippu välja. Ühel lipul oli hüüdsõna: „Maha iseveaiitus“. Politsei nõudmisel võeti lipud maha. Ülikooli ette- kõgus salkkond inimesi, kellele üliõpilased revolutsioonilisi kõnesid pidasid. Polit- seinikkude kohale jõudmisel läksid koos- olekust osavõtjad rahulikult laiali.“

18. okt. teatatakse, et 17. okt. Tartu üli- koolis üliõpilaste ja tööliste koosolekut peeti, kus otsustati üldist streiki korraldada ja valitsuseasutused seisma panna. Koos- oleku päeval, pärast koosolekut, liikusid salkkonnad mõõda uulitsaid, panid kaup- lusi kinni ja ajasid voorimehi koju, siis ilmusid nad postkontori ja sõjaväe valit- suse ja sundisid seal tööd lõpetama; õht- ul tungis salkkond hobupostijaama ja tah- tis telegrahvi keskaparaati purustada. Jaama kaitsjad lasksid salkkonna peale kogu- paugu, mille tagajärjel 1 tööline surma ja 2 töölis haavata on saanud; nende isi- kud jäid kindlaks tegemata. Linnas, posti- jaama lähedal on kolm telegrahviposti pu- rustatud. Meeleolu linnas on õige ärev. Õo mõõdus rahulikult. Linna kaitseb kohalik sõjaväeosa. Telegrahviühendus Pe- terburi ja Riiga oli 2 päeva katkestatud ja juba neljandat päeva ei ole Tartust enam ronge läbi läinud.

24. oktoobri kirjas jutustab Volkov politsei d-le täiendavalt Tartu ülikoolis 14. oktoobri¹⁾ koosoleku kohta, et üliõpilaste otsuse põhjal ülikool kuni Asutava kogu kokkukutsumiseni kinni pannakse. Asutava kogu valimist nõutakse üldise, ühetasase, salajase ja otsekohe hääletamise alusel, vahet tegemata sugu, rahvuse ja usutunnistuse peale. Ülikooli hoonet lubavad studendid sealviibimise ajal revolutsiooni kättevõitmise kaasaaitamise huvides ära kasutada, ülikoolist lahkudes lubavad nad taga otsekohe proletariaadi ja talurahva võitlusridadesse astuda ja revolutsioonivõitlusest aktiivselt osa võtta. Koosolekult lahkudes lauldud marsellaisest kuni ülikooli välisuste läveni, laulmine jäetud taga politseinikkude kohale ilmumisel kohe pooleli, koosolekust osavõtjad — kõrvalised isikud — läinud rahulikult laiali ja üliõpilased pööranud tagasi ülikooli hoonesse.

Ka eranuuskurid olid tegevuses.

1. jaan. 1906. a. „tema extsellentsile“ saadetud allkirjata kaebekirjas kurdetakse, et Tartu üliõpilaste sõõgimaja olla pealt näha selleks süütuks firmaks, mille katte all valitsuse vastalisi asju aetavat ja valitsuse 3000-rublalise aasta toetussumma toidetatavasti lihtsalt seda revolutsiooni abitsillust, mis paarisaja üliõpilase näol sõõgimajasse on koondunud; kõik „mõistlikud“ üliõpilased olla koju sõitnud ja umbes 200 järeljäänud haiguste laotajat teha sõõgimaja rahaga mis ise heaks arvavat; nad ässitada rahvast ja sõjaväge ja nimetada endid sotsiaal-revolutsionääride partei peamisteks agentideks ja tegelasteks, mis pärast üliõpilaste sõõgimaja kinni tulla panna.

Selle nimeta kirja põhjal suletigi üliõpilaste sõõgimaja pol. departemangi poolt 8. jaan. 1906. a.

26. jaanuaril 1906. a. teatatakse Liivimaa kubermangu sandarmivalitsusele, et siseminister Tartu üliõpilaste sõõgimaja kinnipanemise heaks on kiitnud. Sõõgimaja sulgemise põhjuseks on üles loetud sõnasõnalalt kõik need süüdistused, mis eelpool toodud nimeta kaebekirjas üles märgitud olid.

26. jaan. politsei departemangust Liivimaa kubermangu sandarmivalitsusele saa-

detud mingisuguse kirja väljavõtte puhul (mis Grabarile edasiandmiseks Pokrovski nimele oli adresseeritud) — pannakse ette selle kirja üle „järele mõelda“.

Kirja väljavõttest on näha, et kirja kirjutaja Evetski kogu ülikooli personaali poolt otsustanud sõjaväe ja politsei teguviisi kohta ülikoolis toimepandud läbiotsimise asjus teateid koguda ja tagajärgedest nõukogule teatada. Kirja kirjutaja ettepanek võetud vastu, haridusministrile saadetud siis telegramm ja referaat, milles läbiotsimisel toimetatud vormide vastu protesteeritud, 4 arreteeritud üliõpilast ja dotsenti Bogojavlenskit vabastada palutud ja asja kohta järeleuurimist ette võtta soovitatud. Hooldaja kirjale vastamiseks võetud kirja kirjutaja ettepanekul vastu resolutsioon: „nõukogu ei pea praegu võimalikuks õppetegevuse algamist paluda,“ — selle poolt olnud kõik 26 koosolijat, peale Grave, kes väitnud, et praegu õppetöö uuendamiseks kõige sündsam silmapilk olla, — kasakad ja regulaar-sõjavägi olla linnas. . .

22. veebruaril 1906. a. kirjutab haridusministri abi P. Isoviski siseministrile Tartu ülikooli valitsuse teate põhjal üliõpilaste sõõgimaja sulgemise asjus seletuskirja, milles ära näitab, et sõõgimaja ainult oma otsekohest ülesannet on täitnud, sest Tartu politseil ja sandarmivalitsusel ei olla mingit põhjust sõõgimaja vastu: seadusevastaseid koosolekuid sõõgimajas polla peetud ja õigeaks tunnistatud arvetest on näha, et raha ülikooli valitsuse poolt kas sõõgimaja ülemale — professorile, ehk otsekohe produktide müüjate kätte on maksetud, pealegi on sõõgimaja sulgemine ilma põhjuste seletamiseta tehtud, sellepärast palub ta sõõgimaja sulgemise korraldust murta.

Kirjavahetus sõõgimaja kinnipanemise põhjuste väljaselgitamiseks käib kuni 18. augustini, siis lubab siseminister Makarov sõõgimaja avamist lubada ühel ajal õppetöö uuendamisega.

Kui me arvestame nende revolutsiooniliste jõududega, kes 1905. aastal Tartu üliõpilaste hulgas tegutsesid, siis näeme, kui ebamäärased, kui abitud olid kõik ülemal kirjeldatud tsaari ja kodanluse esitajate poolt tarvitusele võetud abinõud revolutsioonilise liikumise vastu Tartu ülikoolis esimese vene revolutsiooni puhul.

¹⁾ Tartu ülikoolis peeti sellest päevast peale kuni „korra jaluleseadmiseni“ vahetpidamata rahvaüksõukuid.

Vana enamlaste O. Elleki mälestuseks

4. märtsil 1933. a. suri Leningradis Sverdlovi nimelises, haigemajas kopsuvähja tagajärjel vanade enamlaste üleliidulise ühingu liige Oskar Heinrichi p. Ellek.

Tema põrandaaluse töö aastatel tunti teda eesti parteilistes ringides „Tule“ nime all. 6-dal märtsil maeti lahkunu vanade enamlaste üleliidulise ühingu liikmete poolt end. Aleksander Nevski kloostri surnuaia kommunistide matusepaigale.

Sm. Ellek sündis 21. juunil 1870. aastal Tallinnas vabriku sepa pojana. Isa püüdis anda pojale keskkooli haridust, ning saatis ta realkooli õppima, kuid isa varajane surm sundis teda koolist lahkuma ning tööpingi taha asuma. 1900. aastal näeme sm. Ellekit Peterburi tehastes. 1901. aastast alates võtab ta osa eesti sotsiaaldemokraatlikkude ringide põrandaalusest tööst. 1904. aastal, töötades Viiburi poolal Eriksoni telefonivabrikus, astub ta enamlaste-partei vabriku ja enamlaste ülelinnalisse eesti organisatsiooni, ning töötab seal ühes Viktor Kingissepa ning Pöogelmanniga.

1905. a. on ta Peterburi eesti sotsiaaldemokraatliku legaalse häälekandja „Edasi“ toimetuse tegelane. Sama aasta lõpul valivad teda Eriksoni vabriku töölised endi saadiku asetäitjaks Peterburi töölise nõukogusse, kuhu ta ka tööle asub pärast saadiku E. Komari arreteerimist. 1905. a. detsembris arreteeriti sm. Ellek enamlaste Viiburi poole võitlusorganisatsioonist osavõtmise pärast. 1906. aasta juunis vabastatakse ta türmist ning ta jääb Peterburi töötatöölisena. Samal aastal valitakse ta Eriksoni vabriku töötute poolt töötute komitee vanemaks. Sm. Ellek jätkab oma tööd enamlaste võitlusorganisatsioonis ning võtab osa mitmest partei heaks kordasaadetavatest ekspropriatsioonidest. Samal aastal töötab ta „Uues Parviainenin“ tehases ja valmistab pomme parteiliste-löögimeeste jaoks.

1906. aastal septembris saadetakse ta Peterburist välja. 1907. aastal mais on ta Tallinnas. Siin valitakse ta sotsiaaldemokraatide Tallinna komitee sekretäriks. Ühes sm. Jansoniga, praeguse veetede rahvakomissariga, puhastavad nad selle komitee vähemlastest. Tallinnas elab ta vale passiga. Juunikuus arreteeritakse sm. Ellek ning pärast kahekuulist türmikaristust sõidab ta Helsingisse. 1908. aasta kevadeni

töötab ta seal enamlaste sõjalises organisatsioonis ning asub sellepeale Saksamaale maapaosse. Berliinis õpib ta parteikoolis ning töötab saksa sotsiaaldemokraatia ridades, võttes aktiivselt osa Preisi maapäeva valimistest. Sellepärast saadetakse ta 1908. a. suvel Preisimaalt välja. Stuttgardis jätkab ta tööd saksa sotsiaaldemokraatide ridades, ning puutub seal kokku Vestmeieriga, Klara Zetkiniga, Tahlheimeriga j. t. Samas



Sm. O. Ellek.

linnas valitakse ta saksa sotsiaaldemokraatia partei raiooni sekretäriks, mille eest ta 1913. a. Saksamaalt välja saadetakse.

Ta sõidab Pariisi. Siin töötab ta enamlaste vene sektsioonis ning organiseerib Pariisi eesti enamlaste organisatsiooni ja Citroëni autotehases sotsialistliku grupi. Samuti võtab ta osa internatsionalistide klubi tööst.

1916. a. arreteeritakse ta sõjavastase propaganda ja salakuulamise kahtlustamise süüdistusel ning saadetakse Prantsusmaalt välja. 1917. a. mais tuleb ta Venemaale Inglismaa kaudu tagasi. Läbisõidul arreteeritakse ta aga Southhamptoni sadamas, ning viiakse „Saksamaa salakuulajana“ Londonisse. See süüdistus langeb põhjendamatu kokku ning 1917. a. on ta juba Petrogradis Lorenzi telegrahvi-aparaatide tehases. Siin võtab ta aktiivselt osa parteilisest ja ühiskondlikust elust ning töötab vabrikuorganisatsioonides.

1917. a. Oktoobripäevadel määrab teda Petrogradi sõjarevolutsiooniline komitee Petrogradi telefonijaama komissari abiks, kuna kuu aega hiljem näeme teda töötamas välisasjade rahvakomissariaadi trükitasjanduse büroos ning juhatab hiljem samas rahvakomissariaadis väliskirjanduse ekspeditsiooni.

1918. a. kevadel töötab ta Moskvast üleliidulises erakordses komitees ja sm. Lenini isiklikus kaitses. 1918. a. sügisel tegutseb ta Narva frondil ning on hiljem Narva linna erakordse komitee esimees. Pärast punaste vägede Narvast taganemist võitleb ta Võru-Valga frondil.

1919. a. kevadel on ta Eesti Töökommuna esindajaks VSFNV välisasjade rahvakomissariaadis. 1919. a. sügisest kuni 1920. aasta maini on sm. Ellek Eesti Kommunistliku Partei välismaa büroo liige ning töötab hiljem Kominternis.

1920. a. sügisest kuni 1922. aasta sügiseni on ta diplomaatiline kuller ja pärast VSFNV kaubandusesinduse liikmeks Berliinis. 1920. a. arreteritakse ta lühikeseks ajaks Karlsruhe, Saksamaal.

1923. a. — 1927. a. novembrini töötab ta eksperdina põhja-lääne kaubanduskontoris, Leningradis.

Tema edaspidine saatus on seotud Leningradiga. 1927. a. kevadest kuni 1928. a. sügiseni juhatab ta sundusliikude tööde bürood kohaliku parandusmaja inspeksiooni juures, ning pärast kuni 1930. a. töötab 5-da riikliku elektri jaama varustusosakonna juhatajana.

Kuni 1930. a. märtsini juhatab ta Leningradi kooperatiivtööstuse artelli ning sama aasta 14-dast märtsist hakkab ta juhatama Leningradi ventilatsioonitööstustrusti ratsionalisatsiooni bürood.

1930. a. jääb ta raskelt haigeks ning läheb 1931. a. isikliku pensioni peale. 1933. aastal langeb ta haigemajaasemele ning sureb märtsikuul.

Surma lähenemist aimas ta ette. Isegi haiguse ajal võttis ta nõuannetega osa parteilisest tööst. Mõni aeg enne surma töötas ta veel Eesti Kommunistliku Partei revisjonikomisjonis.

Tema õigustas täielikult oma parteilises töös oma „Tule“ nime. Tema põles ise ja süütas teisi senikaua, kuni üles kerkis viimane leek.

Tema enamlikku leppimatust, väsimatust ja järjekindlust tuletasid meelde kõik ta partei võitluskaaslased ning vanad põrandaalused seltsimehed.

Georg Schidlovski.

Minu mälestused revolutsioonilises tegevuses Pangoti vallas 1917. ja 1918. a.

Kerenski valitsuse ajal olin sõjateenistuses Homei linnas, Mohilevi kub.

Hiljem sain komisjonis valge pileti ja sõitsin Tartumaale, Pangoti valda. Siin oli kõva kihutustöö mitmesuguste parteide kõnemeeste poolt käimas, sest seisid ees Asutava kogu valimised. Esiinesin koosolekul enamlaste programmi seletamisega ja see programm leidis rahva poolt väga suurt poolehoidu. Hääletamisel sai enamlaste partei, kui ei eksi, vist 87% häält.

Tartus anti meil juhtnõõrid organiseerida Nõukogude asutusi. Ülevallalisel tööliste ja kehvikute koosolekul valiti mind ühelhäälel töörahva täidesaatekomitee esimeheks.

Kohaline tööliste valitsus hakkas kogu agarusega tööle. Anti käsk välja, mille järele kõik Pangoti valla piirkonnas elavad kodanikud ühes nende käes olevate laske-riistadega peavad täidesaatekomiteesse registreerimisele ja uute lubade saamisele ilmuma, samuti pidid kõik välja reisida soovijad uue passi väljasõiduks võtma.

Samal ajal võttis täidesaatekomitee üle Nõo mõisa ja meierei, samuti ka Elva kroonumetsa valitsuse. Metsas valmis saagitud puud said alandatud hinnaga kehvikutele välja jagatud, sellega kogusime tühjaks jäänud valla kassasse raha.

Elvas seisis Eesti polgu II vsvood. See oli ka punane ja võttis vaksali ja postkontori oma korralduse alla. Kogu see aeg oli meil väga palju tegemist. Vaatamata sellele, et kõik koosolekud keelatud olid, saime siiski teada, et valged ühte niisugust 6—8 versta siit eemal Kriisa-Mihkli pool äru tahavad pidada. Piirasime öösel 15 punakaartlasega maja sisse ja panime läbiotsimise toime. Kuid valged jõudsid aegsasti laiali jooksta ja meie leidsime eest ainult 6 inimest. Leitud nimekirja järele oli koosolekui üldse 92 inimest olnud.

Järgmisel päeval oli kuulda, et sakslased okupeerivad juba Eestimaad. Valged olid öösel paljudel meie punakaardlastel sõjariistad ära võtnud. Vallamajasse ilmus umbes 60 kohalikku ja linnast tulnud valgekaardlast, kes meilt sõjariistad ära võtsid, samuti võtsid nad ka vallavalitsuse ühes valla kassaga.

Valgete plaan oli, nagu meie teada saime, meid koha peal maha lasta, kuid saime teada, et sm. Tamberg kahe Eesti punakaardi vsvooduga ja kuulipildujatega on teel Elva. Tamberg oli valgetele ultimatum annud, et kui meie seltsimehi vabaks ei lasta, siis ei pääse neist keegi eluga, sest vallamaja saab sisse piiratud. Selle peale lasti meid vabaks ja kästi Elva komandatuuri registreerimisele ilmuda, et meid hiljem välja saata. Keegi meist sinna

ei läinud ja lootsime, et ajad muutuvad. Tegime põranda all tööd, lõime sideme Tambergi ja Hennoga.

Umbes 1½ (kuud) hiljem vangistati mind ja Tambergi sakslaste poolt ja viidi Nõo mõisa, kus meid kartulikeldri kinni pandi ja seal öö-päev ilma söömata kinni peeti. Selle järele viidi mind püssitikkude vahel komandandi ja paruni ette, kes meie tegevuse üle ja seltsimeeste nimede järele pärisid. Seletasin, et tegin kõik valitsuse käsu järele, et punaste nimekirja üldse ei olnud, et olen siin võrdlemisi võõras inimene ja kohalikke elanikke tunnen vähe. Kuid sakslastel olid meie üle täielised teated olemas. Parun nõudis meie koha peal mahalaskmist, sest temagi mõis oli meie valitsuse all olnud. Kuid sakslased seda nõuet ei täitnud ja meid saadeti Luunja mõisa vangilaagri. Seal oli umbes 60 vangi kinni.

Esiailgu käisid preislased meiega väga karmilt ümber. Kuid pärastpoole, kui neile seletasime, et meie ei ole sakslasi lasknud, et oleme „roté garde“ ja tahame ainult sotsialismi ehitada, siis hakkasid nad meid kameraadideks nimetama ning muutusid hoopis teistsugusteks. Seda nähes vahetas ülemus tihtipeale meie vahtisid, kuid üleandmisel seletasid endised vahid nutele, mis mehed meie oleme ja need muutusid omakorda sõbralikkudeks.

Alatskivil, väljas käies, nägime tihhi Emajõe ääres seistes ülestantsunuid surnukehasid meist mööda ujuvat — need olid Tartus valgete poolt mahatapetud ja jää-äuku topitud punased. Seletasime saksa soldatitele valgete, parunite ja hallparunite metsikust. Lubasid kodu jõudes oma kapitalistidele, mõisnikkudele ja parunitele lõpu peale teha ja samuti tegutseda, kui Venemaal tehtud.

Paljud seltsimehed läksid vangilaagrist tihtsalt minema ja keegi neid taga ei otsinud. Kuid meid, 5 meest, kes jahil käisime ja kihutustööd tegime, saadeti hiljem Tallinna kindluse piirkonnas olevasse Pääsküla laagrisse. Kaasa anti 2 soldatit. Lahkudes nutsid soldatid — nii kahju olevat seltsimeeste iahkumisest. Saatjad soldatid palusid, et meie mitte teel ära ei põgeneks, sest vastasel korral lastavat neid maha. Andsime neile ausõna, et seda ei tee ja niimoodi läksime sõbralikult Tallinna poole: Tamberg, Mork, mina ja 2 sm-st, kelle nimed ununenud.

Siin oli hoopis teine kord. Vahtideks olid Balti sakslased, kes vana valitsuse aegu välja saadetud olid, kuid nüüd oli neil saksa munder seljas ja nad mängisid

ülemust. Siitki pani hulk inimesi põgenema, kuid need püüti kinni ja toodi tagasi. Tegime ettevalmistust põgenemiseks — tõime traadikäärud väljast kaasa, peitsime igaks juhtumiseks liiva sisse ära. Laagris oli üldse umbes 700 inimest. Meie, enamlased, punased — 72 meest — enamasti Tallinna töölised, — lõime oma vahel sideme ja valmistasime laagri vabastamiseks ette. Siin saime ka õige korralikult põrandaalust „Kommunisti“ lugeda.

Kavatsime hommikul tööle minnes ühe roodu etteotsa asuda, saksa valvuritele — neid oli umbes 40 — kallale tungida, püüsid käest võtta, neid keldri kinni panna jne. Kuid nähtavasti saadi sallest kavatsusest aimu. Ühel õhtul kutsuti nimede järele kõik 72 inimest välja ja teatati, et homme saadetakse meid Rooge saarele.

Arvasin siin oma hukatust nägevat ja sellepärast pidasime ööse nõu kokku ja otsustasime, maksku mis maksab, põgeneda. Ja lõpuks läkski meil, ühel osal seltsimeestel korda, suurte raskuste peale vaatamata põgeneda.

Pärast põgenemist olin ühe päeva kodus, siis sõitsin Mulgimaale, Kooskülasse. Seal läksin Valka.

Kui sakslased minema sõitsid ja võimu kohalistele hallidele üle andsid, siis võisin jälle tagasi koju sõita.

Kodus leidsin vanu tutvaid eest, kellega hakkasime üheskoos tasahilju jälle oma ridu koondama.

Pea saime ka teada, et punased juba Narva jne ära on võtnud. Siis kuulutati ka Pangotis nõukogudevõim välja. Et meil sõjariistu ei olnud, siis läksime neid Tartust tooma. Kuid Tartust meie sõjariistu ei saanud, sest juba samal päeval taganesid Tartust punaväeosad välja Valga ja Võru sihis.

Elva juures oli lahing. Soomlased surusid tugevasti peale. Olin vahepeal päris üksi jäänud, sest teised seltsimehed olid kõik kuhugi peitu läinud. Elvas oleval valgete soomusrongil oli ülemaks kroonu metsvahi Luiga poeg, kes minu onni hästi teadis ja selle pihta shrapnellitulele avas.

Teha ei olnud midagi ja tuli minekut teha. Versta 15 kodust eemal elasin kaks nädalat varjul, käisin korra kodukandis luurekäigul ja sain siis kuulda, et umbes paarkümmend minutit peale minu lahkumist olid valged mind kinni võtma tulnud. Teatati, et praegugi olevat luure minu maja ümber ja soovitati kohe tagasi minna.

Sihiks võtsin nüüd Võru linna. Urvas-tus olin ühe popsi pool 2 nädalat peidus

ja ootasin, millal valged tagasi lõõdakse. Kuid mürtsud kuulusid Võru poolt — seal lasksid lahkuvad punaväelased raudteesiidu õhku, ja otsustasin nüüd teiste punaväeosadega ühineda.

Võru järve äärde jõudes nägin, kuidas soomlased Võru linna sisse sõitsid. Punased olid Marienburi sihtis lahkunud. Õnneks kohtasin kahte Läti punaväelast, asusin nende reele ja sõitsime edasi.

Vana Laitsena mõisas ühinesime 3. Eesti Võru kütipolguga.

Polgu ülemaks oli meil Männikoks, hiljem Riihkrand. Siin töötasin paar nädalat sõjariistade kordaseadmise alal, sest neist oli suur osa rikkis.

Vähe ärevust sünnitas Ritti üleminek. Nähtavasti oli see ka meie moonavoori endistel inimestel teada.

Esimene päev läks ilma mingisuguste vahejuhtumusteta mööda. Õhtuks Reeshitsa juurde jõudes kuulsime eel laskmist. Vähesel puhkamise järele läksime edasi. Väikesest metsast läbi minnes leidsime 4 hobust ja 2 inimest tapetuna. Nagu hiljem selgus, olid ära tapetud inimesed eel meid läinud vene moonavoorist pärit. Vähe hiljem seltsisid meiega metsas peidus olnud mõned Võru täidesaatekomitee liikmed.

Vist järgmisel päeval jõudsime ühe järve äärde. Videvik oli kätte jõudmas, kui keegi vanamees tuli ja rääkis, et eila oli siin laskmine olnud, ja et siin puhkas vene voor. Järve otsas talus on lombak kellameister ja tema naise vend, need on valgete organisaatorid. Praegu valvavad nad teie tegevuse järele. Külal on aga umbes 120 meest sõjariistus rohelisti. Pikksilmaga talu järele uurides nägin, et talu õues kõmpis tõepoolest keegi lombak.

Nagu mäletan, oli meil kaasas raskelt haavatud vist 2 in., teine oli roodukomander sm. Pärtels. Tema oli osav sõjamees ja

raske haava peale vaatamata oli tema meile juhatajaks. Pärtsime temalt nõu ja tahtsime kahekesi läbi põõsaste hiilida ja valgete organisaatoreid ära tuua. Pärtels ei lubanud aga meid kahekesi minna ja määras kuulipilduja kaitseks veel 5 meest.

Läksime tasahiljukesi kahekesi ees, meie kannul aga 5 meest püssidega. Mina pidin vähe ringi minema, et õues seisjale küljelt ligi pääseda. Juurde minnes hüüdsime: „käed üles!“. Mees tahtis esiti kõrvale jooksta, kuid nähes, et pääsmist ei ole, täitis meie käsku. Otsisime mehel taskud läbi, võtsime brauningu ära ja võtsime ta vangi.

Komander Pärtels lubas vangi vabaks lasta, kui ta kõik õieti ära jutustab: kus rohelised on, ja kus nende seisukohad. Vang seda teha ei tahtnud. Pärtels soovitas teda teejuhina kaasa võtta.

Pärtels kutsus seltsimehi vabatahtlikult külale peale tungima. Niisuguseid kogunes 32 meest. Roheliste bande likvideerisime keskööks ära. Vangi võtsime umbes 30 inimest. Paljud jooksid pimedas öö tõttu ära, sest küla sissepiiramisel jäi järve äärne ots lahti.

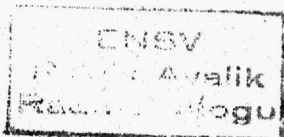
Vist kolmandal päeval selle sündmuse järele jõudsime metsast välja ühe kiriku juurde, kus puhkama jääme. Tukkusin vankril, kui seltsimees mind unest äratas. Ees seisva metsa poolt anti meie peale tuld, nii et äestatud põld tolmas. Hüppasin otsekohe vankrilt maha ja jooksin mulda mööda laskjatele vastu. Sm. Luik tuli oma kuulipildujaga ja samuti veel 10 püssimeest. Tegin enesele mullakuhjakese ette, seadsin kuulipilduja ilusti laskevalmis, võtsin kohase sihi ja hakkasin tuld andma. Valged taganesid.

Niisugused on minu mälestused revolutsiooni esimestest aastatest Eestimaal.

J. Sillmann

Vastutav toimetaja: A. Valtin.

Tehniline toimetaja: E. d. Bökler.



Ответственный редактор: А. Вальтин.

Технический редактор: Э. д. Беклер.

Издание № 45. Сдано в набор 9/III 1933 г. Подписано к печати 3/IV 1933 г.
Формат 74 × 105. 3/4 печ. лист. Кегль 10. 1 печ. л. 86688 зн. Всего 281736 зн.

Издательство „КЮЛЬВАЯ“, Ленинград 31. улица 3-го июля № 48.

Ленгорлит № 8815 Тираж 1000. Заказ 3886 Издание „Кюльвая“.
Тип. издательства „Кюльвая“, улица Дзержинского № 49.

Tellimiste vastuvõtmise kuu-
kirja peale

„Naistöoline ja
naiskolhoosnik“

kestab edasi.

Tellimise hind:

12 kuu peale . . 6 rbl. — kop.
6 " " . . 3 " — "
3 " " . . 1 " 50 "
Üksiknummer . . 60 kop.

Tellimisi võetakse vastu kõigis postiosakon-
dades, Knigotsentri ja Lookt'a raamatukaup-
lustes, „Külvaja“ volinikkude poolt kohtadel
ja otsekohe „Külvaja“ kirjastuses:

Ленинград, 31, ул. 3-го июля 48
Изд-во „Кюльвая“

Hind 1 rbl. 25 kop.

Tellige ja lugege

„Klassivõitlust“!

Ilmub ükskord kuus 48 leheküljena. Toob kirjutusi **valge Eesti** ja kogu kapitalistilise ilma poliitilise ja majanduslise olukorra ning Nõukogude Liidu sotsialistilise ehitus-
===== töö küsimuste üle. =====

Tellimiste vastuvõtmine 1933. aasta peale kestab edasi.

Tellimise hind on: aastas — 10 rubla, poolesaastas — 5 rubla, veerandaastas — 2 rubla 50 kop.



Telli „Klassivõitlust“!
Võida talle uusi tellijaid!

„Пролетарская революция в Эстонии“

№ 13

Издание эстонской секции Коминтерна
(на эстонском языке)

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU